memorii | jurnale

ȘTEFAN ZELETIN

RETRAGEREA

POVESTEA UNUI DEZASTRU

octombrie–decembrie 1916

HUMANITAS

Ștefan Zeletin (1882–1934), filozof, economist, sociolog, unul dintre primii teoreticieni ai neoliberalismului românesc. Autor, printre altele, al lucrărilor *Evanghelia naturii* (1915), *Scurtă expunere a filozofiei sceptice* (1923), *Burghezia română: Originea și rolul ei istoric* (1925), *Neoliberalismul: Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române* (1927), *Nirvana: Gânduri despre lume și viață* (1928). Pamfletul său *Din Țara Măgarilor: Însemnări* (1916), care ridiculiza realitățile jalnice ale României, a stârnit reacții violente în epocă.

Zeletin a participat ca ofițer în campaniile din al Doilea Război Balcanic (1913) și Primul Război Mondial (1916–1918), luând parte între altele la Bătălia de la Oituz și primind mai multe decorații pentru bravură. Volumul său *Retragerea*, publicat în 1926, descrie în termeni critici defensiva României în nordul Munteniei, în toamna anului 1916.

Sorin Cristescu (n. 1962), doctor în istorie, este cercetător științific la Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară din București. Dintre lucrările editate: Regina Maria, *Însemnări din ultima parte a vieții (martie 1937–iulie 1938)*, Corint, 2016; *Carol al II-lea – scrisori către părinți*, Tritonic, București, 2015; *Regele Carol I în rapoartele diplomatice austro-ungare 1877–1914*, 4 vol., Paideia, 2013–2017; *Misiunea contelui Czernin în România*, Editura Militară, București, 2016 (Premiul „Ion Nistor“ al revistei *Magazin istoric*, 2017).

ȘTEFAN ZELETIN

RETRAGEREA

POVESTEA UNUI DEZASTRU

octombrie–decembrie 1916

Ediție îngrijită, studiu introductiv și note
de Sorin Cristescu

Postfață
de Cezar Papacostea

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Adina Săucan, Andrei Pogăciaș
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Alina Dincă
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Zeletin, Ștefan M.
Retragerea: povestea unui dezastru: octombrie–decembrie 1916 / Ștefan Zeletin; ed. îngrijită, studiu introd. și note de Sorin Cristescu; postf. de Cezar Papacostea. – București: Humanitas, 2023
ISBN 978-973-50-7515-6
I. Cristescu, Sorin (ed.; pref.; note)
II. Papacostea, Cezar (postf.)
821.135.1
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

CUPRINS

ANEXĂ

ROMÂNIA ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL: UN DEZASTRU INIȚIAL PREVIZIBIL

Studiu introductiv

Un filozof pe câmpul de luptă

La scurtă vreme după revoluția din decembrie 1989, viața și opera filozofului, economistului și sociologului Ștefan Zeletin (1882–1934), trecut sub tăcere în anii regimului comunist, a reintrat în atenția cercetătorilor. Astfel, i-au fost reeditate cărțile cele mai importante, au fost publicate studii despre biografia lui, ca și despre preocupările sale pe teme economice; și, îndeosebi, a fost studiată perioada petrecută de el în uniformă militară în războaiele din anii 1913 și 1916–1918.

Cele mai importante lucrări ale lui Zeletin au fost *Burghezia română, originea și rolul ei istoric* (1925) și *Neoliberalismul* (1927). Plecând de la cele două cărți, ideologii regimului comunist au considerat că autorul făcuse apologia burgheziei românești exploatatoare, afirmând rolul ei progresist, justificând procesul de spoliere a țăranilor ca sursă necesară a acumulării capitaliste și calificând drept reacționară orice mișcare politică ostilă burgheziei. Zeletin condamna mișcarea socialistă, lupta politică și economică a clasei muncitoare. El susținea capacitatea de perfecționare a capitalismului și posibilitatea transformării lui pe baze neoliberaliste în socialism.[1] Chiar dacă nu era fundamental

---

[1]) *Dicționar Enciclopedic Român*, vol. IV, Editura Politică, București, 1966, p. 938. Aici în sensul că unitățile de producție importante vor trece treptat în stăpânirea statului.

ostil socialismului, ideile de mai sus, îndreptățite de opera filozofului, l-au condamnat la uitare și tăcere în cele mai bine de patru decenii ale regimului comunist.

Cum era și firesc, după 1990 lucrările lui Ștefan Zeletin și-au recăpătat locul meritat și au fost reeditate, bucurându-se de aprecieri elogioase: *Burghezia română, originea și rolul ei istoric* la Editura Humanitas (1991, 2006), iar *Neoliberalismul* la Editura Scripta (1992). O altă carte a lui Ștefan Zeletin, de fapt un pamflet plin de revoltă și amărăciune în fața realităților românești, se intitulează *Din Țara Măgarilor* (1916; reeditată în 1998 și 2006 de Editura Nemira, iar în 2019, de Baroque Books & Arts). Pamfletul a stârnit indignarea unor personalități din epocă; editorul din 2019 îl citează astfel pe Nicolae Iorga, care era de părere că autorul că e „un insultător grosolan", cerând să fie pedepsit „așa cum se cuvine" – cu toate că articolele istoricului apărute în ziarul condus de el, *Neamul românesc*, erau și mai acide la adresa societății decât pamfletul lui Zeletin. Un cleric cunoscut pentru traducerea și reeditarea operei *Imitatio Christi*, părintele Toma Chiricuță (1887–1971), definea *Din Țara Măgarilor* drept „cea mai bizară și mai necuviincioasă carte scrisă în limba română, cea mai ordinară insultă care s-a adresat vreodată de un intelectual român *tuturor oamenilor de muncă din țara aceasta*" (sublinierea ne aparține). Probabil că ideologii comuniști au reținut această din urmă afirmație generalizantă și s-au mulțumit să treacă sub tăcere pamfletul.

Dintre studiile care analizează opera filozofului și sociologului Ștefan Zeletin merită menționat acela, amplu documentat și argumentat, al lui Vasile Zvanciuc, cercetător în cadrul Institutului de Istorie „George Bariț" din Cluj-Napoca[1]. În ceea ce privește biografia filozofului, toate lucrările care i-au fost dedicate sunt tributare articolului intitulat

---

[1]) Vasile Zvanciuc, „Filozoful și sociologul Ștefan Zeletin", în *Anuarul* Institutului de Istorie „George Bariț" din Cluj-Napoca, Series Humanistica, t. IV, 2006, pp. 191–258.

„Ștefan Zeletin: Însemnări privitoare la viața și opera lui“ și publicat în 1935, la un an de la moarte, de către prietenul său, scriitorul și traducătorul Cezar Papacostea, în *Revista de filozofie*. Acesta este și motivul pentru care am considerat potrivit să reproducem în finalul Anexei, cu adnotările de rigoare, partea I a acestei lucrări, intitulată „Viața“[1]. Studiile aplicate pe cariera de ofițer de rezervă a filozofului nostru le datorăm eforturilor depuse de neobositul cercetător și istoric Iulian Stelian Boțoghină, de la Arhivele Militare Române, Depozitul Central de Arhivă din Pitești – studii pe care numai un astfel de cunoscător al arhivelor noastre militare le putea realiza[2].

Astfel, aflăm că în dosarul personal al lui Zeletin, păstrat la Arhivele Militare Române, la rubrica privind identitatea părinților, filozoful este trecut ca fiind fiul lui Dimitrie[3] (despre chestiunea paternității, precum și despre alte detalii biografice au scris diverși cercetători)[4]. În ceea ce privește numele Zeletin, se menționează că „sublocotenentul de rezervă a fost trecut ca neînsurat și cu următoarea schimbare: 10 sept. 1927 schimbat numele de familie din Motăș în acel de Zeletin, numindu-se în viitor «Zeletin Ștefan». Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 2098 din 10.IX.1927“.[5]

Pseudonimul ales de Ștefan Motăș (sau Motaș, cum mai este grafiat) provine de la pârâul Zeletin care curge în apropierea satului său natal, Burdusaci, comuna Răchitoasa

---

[1]) Cezar Papacostea, „Ștefan Zeletin: Însemnări despre viața și opera lui“, *Revista de filozofie*, vol. XX (serie nouă), nr. 3, iul.–sept. 1935, pp. 201–219. [2]) Iulian Stelian Boțoghină, „Locotenentul (r) Ștefan Zeletin – schiță de portret“, *Acta Bacoviensia*, nr. VII, Bacău, 2012, pp. 227–244, și „Ștefan Zeletin pe frontul Întregirii Naționale“, *Acta Bacoviensia*, nr. IX, Bacău, 2014, pp. 267–286. [3]) Idem, „Locotenentul (r) Ștefan Zeletin – schiță de portret“, *op. cit.*, p. 236. [4]) V. și C.D. Zeletin, *Ștefan Zeletin: Contribuții documentare*, Editura Corgal Press, 2002; Valeriu D. Bădiceanu, *Ștefan Zeletin, doctrinar al burgheziei românești*, Tipografia Universul, București, 1943; Dumitru Mureșan, *Concepția economică a lui Ștefan Zeletin*, Editura Academiei R.S.R., București, 1975. [5]) *Ibidem*, p. 237.

(aflată la vremea respectivă în județul Tecuci, astăzi în județul Bacău). De menționat că tot la Burdusaci s-au mai născut: agronomul Constantin Filipescu (1879–1947), cel care a și publicat cartea *Retragerea*, în 1926, la editura sa, Pagini Agricole și Sociale; geologul Miltiade Filipescu (1901–1993), membru titular al Academiei Române (1963); și Constantin Dimoftache, medic și literat, cunoscut sub numele C.D. Zeletin (1935–2020), de altfel pasionat biograf și exeget al lui Ștefan Zeletin.

După studii la Seminarul Teologic din Roman și la Iași, Ștefan Zeletin își ia licența în filozofie cu mențiunea *magna cum laude* la Universitatea ieșeană (1906). După trei ani de carieră ca funcționar, bibliotecar și profesor, pleacă să urmeze mai departe studii la Berlin, Leipzig, Sorbona, Oxford, Erlangen, unde și obține un doctorat în filozofie[1]. După război, predă germană și filozofie la Bârlad, la București, iar din 1927, este profesor de filozofie la Universitatea din Iași[2].

Dincolo de formarea profesională a lui Ștefan Zeletin, interesante pentru studiul nostru sunt aspectele cele mai importante ale carierei sale militare, așa cum le-au consemnat în special cercetările lui I.S. Boțoghină. Principalul document din arhivele militare pentru reconstituirea biografiei lui Ștefan Zeletin este memoriul personal, mai precis dosarul personal inventariat cu nr. 84 și clasat în fondul de arhivă creat de Direcția Cadre și Învățământ, memorii Bătrâni la litera „Z“[3].

Aflăm astfel că sublocotenentul de rezervă Motăș Ștefan a fost mobilizat și a participat la Campania din Bulgaria din vara anului 1913. El fusese înrolat pentru prima dată pe 11 noiembrie 1908, ca soldat în Batalionul de Vânători,

---

[1]) Cezar Papacostea menționează și doctorat în „economia națională și pedagogie", v. *infra*, p. 189. [2]) Pentru alte detalii biografice, v. C.D. Zeletin, „Țara măgarilor“ și „Însemnări despre gânditorul Ștefan Zeletin“, în vol. *Amar de vreme*, Editura Sfera, Bârlad, 2006, pp. 79–89, respectiv 174–184. [3]) I.S. Boțoghină, „Locotenentul (r) Ștefan Zeletin – schiță de portret“, *op. cit.*, p. 235.

unde a stat până pe 11 mai 1909, când a fost mutat pentru șapte luni (până la 1 decembrie) la Regimentul 13 „Ștefan cel Mare“. Pentru că nu s-a supus concentrării, la 1 aprilie 1911 a fost trecut în evidențele contingentului 1904 și reînscris la 1 februarie 1912. În contextul crizei balcanice și al intrării iminente în război a României, a fost amnistiat pe 23 iunie 1913, pentru ca în aceeași zi să fie mobilizat la Partea Sedentară a Regimentului 13 „Ștefan cel Mare“. În această unitate l-a prins, se pare, campania celui de-al Doilea Război Balcanic, fiind demobilizat la 31 iulie 1913. La 28 noiembrie 1913 a fost luat în evidențele Regimentului 8 „Dragoș“ nr. 29 cu gradul de sublocotenent în rezervă, grad cu care avea să fie mutat și înmatriculat la Regimentul 69 Infanterie începând cu 1 iulie 1914[1]. A fost concentrat pentru instrucție din 28 aprilie până în 16 noiembrie 1915, o perioadă mai lungă decât în mod normal, arată Boțoghină. Pe front a fost trimis la 18 septembrie 1916, iar potrivit înscrisurilor, avea să fie pe demobilizat, de la Regimentul 20 infanterie de astă dată, abia în data de 18 mai 1918, odată cu încheierea Păcii de la București. Între timp, se consemnează că la 1 noiembrie 1916 a fost înaintat la gradul de locotenent[2].

În studiul său, Boțoghină a consemnat cuvintele laudative scrise de comandantul de regiment, colonelul Georgescu, care pentru perioada 15 august – 31 decembrie 1916 îl aprecia pe sublocotenentul de rezervă Ștefan Motăș ca fiind un ofițer cu o „cultură generală bună. Inteligent, foarte conștiincios și devotat, curagios și priceput în trebile milităriei“. Se mai arată că Zeletin „a luat parte la luptele de la Dealul Vrânceanului, Muntele Doiroși, Cernica și Brezoiu. Apoi în noiembrie la luptele de la Runcu, Golești, Oarja, în fine la toate luptele în retragere. Nu prea energic, însă cu mult tact, și-a condus bine unitatea sa în lupte“[3].

Participarea efectivă a lui Ștefan Zeletin la Marele Război este destul de amănunțit înregistrată în fondul de arhivă

¹) *Ibidem*, pp. 237–238. ²) *Ibidem*, pp. 238–239. ³) *Ibidem*, p. 242.

al Regimentului 69 infanterie[1]. În ordinea de bătaie redactată la 19 octombrie 1916, sublocotenentul Motăș Ștefan e trecut drept comandantul Companiei a III-a[2]. Pe de altă parte, pe cât de ample sunt datele referitoare la luptele purtate de Regimentul 69 în timpul înaintării și retragerii din Transilvania, pe atât de limitate sunt cele referitoare la zilele tragice ale retragerii din ultimele trei săptămâni ale lunii noiembrie 1916. Astfel, aflăm doar că, pe data de 16, regimentul a ajuns la Pitești, unde „atmosfera era dezastruoasă", după cum consemnează comandantul unității. De două zile trupele se retrăgeau de pe front prin acest oraș, iar haosul de căruțe ale refugiaților, de vehicule militare și tunuri era sporit de trupele de infanterie ce se deplasau aproape în goană. Anunțurile din vitrine îndemnau populația să-și păstreze calmul și să nu riposteze în fața trupelor de ocupație. Într-un loc se întocmea lista cu notabilitățile care să întâmpine ocupantul cu pâine și sare – „însărcinare dureroasă, dar ce aveau ei, sărmanii, de făcut", notează comandantul. Și mai departe: „Până acum, fiind tot mereu pe front, nu ne dădeam seama ce urmează după retragerea noastră și ce rămâne în urmă pradă dușmanului. În acest oraș am văzut, și cu ochii în lacrimi ne-am adus aminte, retragerea lui Napoleon din Rusia"[3].

Povestea acestor nenorociri o consemnează Ștefan Zeletin în volumul *Retragerea*, pe care avea să-l publice în 1926. El e printre puținii care au curajul în acea epocă să-i descrie pe soldații care cerșeau mâncare la porțile țăranilor sau care furau de prin curți – o retragere „foarte puțin glorioasă: soldații români au căzut pe drumuri de foame și oboseală [...] și au rămas în mâinile dușmanului". Regimentul 69 infanterie, ca de altfel toate trupele armatei române, a fost cantonat în Moldova, unde a trebuit să facă față și altor privațiuni[4].

---

[1]) V. Iulian-Stelian Boțoghină, „Ștefan Zeletin pe frontul Întregirii Naționale", *op. cit.*, pp. 267–286. [2]) *Ibidem*, p. 281. [3]) *Apud ibidem*, p. 284. [4]) *Ibidem*, pp. 282–283.

Majoritatea paginilor din *Retragerea* se constituie într-un rechizitoriu dur la adresa pregătirii precare a armatei române; cu atât mai sfâșietoare sunt paginile în care autorul descrie prăbușirea moralului soldaților și dorința lor de a se preda inamicului. Zeletin mărturisește că și el s-a decis de mai multe ori să pună capăt chinurilor sale în acest mod, „dar când împotrivirea noastră ajungea la capăt și când în zare se vedeau cele dintâi căști germane, gândul că orice soldat dușman va fi stăpân pe soarta mea îmi zdruncina iarăși hotărârea, și atunci făceam și eu ca ceilalți: luam fuga înapoi". Aceeași impresie de invazie o încearcă în memoriile sale și Nicolae Iorga, consemnând: „O călătorie la Vălenii de Munte mi-a dat subit noțiunea materială a imensității dezastrului, care întrecea orice închipuire. Din pasurile Ardealului venea ca o invazie a groazei și a disperării, pedepsind sângeros ușurătatea și dezordinea. Soldați fără legătură între dânșii, ofițeri călări, automobile militare, țărani, femei, bătrâni, ca în timpul marilor năvăliri înaintea ciambururilor tătărești. Și, element de rușine, în mijlocul șuvoaielor spaimei, vitele de rasă pe care ordonanțe le mânau la vale pentru ofițerii lor. În cerdacul casei mele erau rude ardelene fugite de ștreang".[1]

Armata română în anii premergători Primului Război Mondial

Situația economică favorabilă a României după obținerea independenței a dat posibilitatea regelui Carol I – sprijinit de liderul liberal Ion C. Brătianu – să pornească la îndeplinirea unui obiectiv stabilit de mai multă vreme: construirea unui sistem de fortificații care să sporească importanța strategică a țării, în condițiile în care se încheiase o alianță militară „secretă"[2] cu

---

[1]) Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, 1934, vol. II, p. 236.

[2]) Am pus între ghilimele termenul „secret", deoarece la vremea respectivă s-a aflat imediat de demersul lui Ion C. Brătianu, ceea ce a

Puterile Centrale – Germania, Austro-Ungaria și Italia – la 30 octombrie 1883. În acest sens, între anii 1883 și 1899 – sub îndrumarea generalului belgian Henri Alexis Brialmont (1821–1903) – a fost realizată fortificarea Bucureștilor printr-un sistem de 18 forturi și 18 baterii intermediare dispuse circular pe o lungime de 72 de kilometri. În final, costurile s-au ridicat la o sumă uriașă pentru România, de 111,5 milioane franci-aur. Astăzi mai există 17 forturi și 13 baterii intermediare, restul fiind distruse accidental de-a lungul timpului din cauza exploziei depozitelor de muniție.

În aceeași perioadă (1888–1893), după planurile inginerului militar german Maximilian Schumann, s-a realizat linia fortificată Focșani–Nămoloasa–Galați, unde se considera că o armată mică poate opri pentru mai multă vreme o armată mare (cea rusă). Armatei române îi revenea așadar rolul de a forma aripa dreaptă a armatei austro-ungare într-o eventuală confruntare cu armata rusă. Costurile totale ale acestei linii fortificate s-au ridicat la circa 26,5 milioane lei[1].

Merită menționat faptul că începerea lucrărilor de fortificație s-a făcut fără știrea corpurilor legiuitoare, abia licitația pentru cumpărarea de către stat a 500 de milioane de cărămizi a adus chestiunea în atenția opiniei publice[2], iar continuarea și finalizarea lucrărilor s-au desfășurat în contextul unor aprige dezbateri pro și contra în Parlament și în presă. Seceta catastrofală din 1899 și problemele financiar-bancare din capitalele din centrul Europei au făcut ca România să se confrunte în acei ani cu o criză financiară de

---

dus la o polemică înverșunată în camerele legislative, iar prin 1909, Nicolae Iorga a vorbit despre acest demers al politicii externe românești într-un manual de istorie pentru clasa a VIII-a, așadar materie pentru examenul de bacalaureat, menționând, în lipsa unei informații precise, doar anul 1883, când s-a încheiat respectiva alianță. [1]) Pe larg în *Istoria militară a poporului român*, Editura Militară, București, 1986, vol. V, pp. 214–222. [2]) Constantin C. Giurescu, *Curs de istoria contemporană a românilor*, Universitatea București, 1932–1933, p. 603.

proporții nemaiîntâlnite. Partidul care a reușit să impună singura soluție posibilă – economiile drastice în toate domeniile – a fost Partidul Liberal, condus de D.A. Sturdza în cea de-a treia sa guvernare (1901–1904)[1]. Criticile aduse restrângerilor dureroase impuse de Sturdza s-au dovedit lipsite de temei, deoarece în 1904 a venit o secetă și mai aspră[2], care ar fi condamnat la moarte mii de familii țărănești dacă guvernul nu lua măsuri distribuind porumb nevoiașilor. În 1919, evitarea unei catastrofe alimentare în România Mare se va face cu prețul împrumutării masive de cereale și de făină, mai ales din Statele Unite.

În condițiile acestui gen de cheltuieli nu aveau cum să nu apară lipsuri legate de armamentul și echipamentul armatei române. La începutul secolului XX a început să se vadă cât de grave erau aceste lipsuri. Presa românească a informat opinia publică despre pretențiile Bulgariei asupra Dobrogei prin publicarea, la nivel semioficial, a unor hărți ale Bulgariei în care provincia era integrată între granițele ei. Oficialii de la București au dat asigurări că nu se va face nici o modificare de statut teritorial în Balcani fără ca România să primească o compensație corespunzătoare, subînțelegându-se, iar uneori afirmându-se fără echivoc că este vorba despre Cadrilater, regiunea de la sud de Dobrogea. În condițiile în care România se confrunta cu cea mai mare criză financiară din istoria ei, tensiunile dintre cele două state au luat o turnură agravantă. Profesorul aromân Ștefan Mihăileanu (1859–1900), stabilit de mai multă vreme la București, susținător înflăcărat al cauzei aromânilor în paginile revistei sale, *Penisula Balcanică*, a fost condamnat la moarte de comitagiii din Sofia și

---

[1]) Despre amploarea crizei financiare și măsurile luate pentru remedierea ei, v. pe larg în Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866–1916)*, Silex, București, 1993, pp. 104–112. [2]) Sorin Cristescu, *Scrisorile Regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen 1878–1905*, Paideia, București, 2010, p. 507.

asasinat în centrul Bucureștilor, în ziua de 22 iulie 1900. Reacția presei și a opiniei publice românești nu a întârziat să apară. S-au organizat manifestații ale cetățenilor indignați care cereau arme pentru a aduce Bulgaria „la rațiune". Cum stăteau însă lucrurile în realitate atunci, aflăm de la jurnalistul Constantin Bacalbașa (1856–1935), autorul amplei lucrări memorialistice în patru volume *Bucureștii de altădată*. Autorul povestește că în acele zile „tunurile de mare calibru de la forturile din jurul Capitalei sunt transportate în Dobrogea, unde se fac tranșee și o linie de apărare în fața podului", demonstrându-se încă de pe atunci inutilitatea fortificațiilor din jurul Capitalei.[1]

Atunci când, în calitate de director al ziarului *Patriotul*, Bacalbașa cere o audiență la ministrul de război, generalul Iacob Lahovary, se lămurește cu privire la starea precară a armatei române și înțelege că avântul belicos al ziarelor trebuie oprit: „N-avem muniţiuni nici măcar pentru o săptămână. Dacă ar trebui să intrăm în război, am fi siliți să luptăm numai cu baioneta. Afară de aceasta, artileria noastră nu este în stare să figureze într-o luptă. Mai toate gurile de tun au ghiventurile stricate, astfel că, nici în cazul în care am poseda muniţiuni, nu am avea ce face cu ele. Avem puști bune, dar nu avem cartușe. Am dat ordine urgente ca pirotehnia să fabrice zi și noapte cât mai multe cartușe spre a putea salva măcar aparențele. Vinovatul cel mai mare în această privință este Sturdza care, cu spiritul său de economie cu orice preț, a refuzat să prevadă sumele trebuincioase la apărarea țării..."[2] În aceste condiții, în scurtă vreme „conflictul cu Bulgaria s-a calmat și a ieșit de la ordinea zilei, mulțumită mai ales intervenției energice a Germaniei..."[3]

„Jubileul celor 40 de ani de glorioasă domnie a regelui Carol I" îi prilejuiește lui Nicolae Iorga comentarii critice la

---

[1]) Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. II, ediția originală, p. 296. [2]) *Ibidem*, pp. 298–299. [3]) *Ibidem*, p. 301.

adresa aspectului armatei române în ziarul pe care istoricul începuse să-l editeze de curând, *Neamul românesc*. În nr. 18 din 9 iulie 1906, Iorga povestește cum, în pavilionul regal, se desfășoară „un număr de soldați cu baioneta la armă: bieții flăcăi sunt îmbrăcați ca niște cerșetori, în niște bluze murdare de ți-e scârbă, cu niște capele strâmbe și tuflite cum e mai rău“[1]. La rândul său, după ce subliniază capacitatea de mobilizare din acea perioadă, Constantin Mille confirmă și el stadiul deplorabil al dotării armatei române. Imediat după înăbușirea sângeroasă a răscoalelor țărănești, el trage unele concluzii în articolul intitulat „Mobilizarea armatei“ și publicat la 11 aprilie 1907: „...O parte bună au avut și răscoalele, și anume aceea că s-a dovedit cât de ușor s-a făcut mobilizarea. În două zile, s-a pus pe picior de război aproximativ *o sută cincizeci de mii* de oameni și aceasta într-o țară în plină revoltă și când era lucru hotărât că chemi pe țăran ca să îndeplinească jalnicul rol de-a lovi în fratele său de muncă. Totuși ofițeri și soldați au alergat să-și îndeplinească datoria lor și ne închipuim ce ar fi fost dacă în loc de *dușmanul* dinlăuntru ar fi fost vorba de cel din afară... Dacă s-a dat dovada din partea armatei că se poate conta pe ea, s-a mai făcut însă și o altă probă [...]: s-a dovedit că, dacă avem oameni admirabili disciplinați pentru război, dacă putem pune imediat pe picior de luptă *o sută cincizeci de mii de oameni*, nu am fost destul de pregătiți ca să-i putem duce într-o campanie. Echipamentul, mai ales, și în parte chiar armamentul au lăsat de dorit, și trebuie să o spunem că, dacă nu s-au mobilizat și mai multe forțe, este că n-am avut cu ce echipa oamenii. Acei pe care i-am trimis să pacifice țara în mare parte erau lipsiți de toate, fiind de abia îmbrăcați, prost încălțați și în general nefiind cum trebuie să fie o armată...“[2]

---

[1]) *Neamul românesc*, mai–nov. 1906, pp. 283–284. [2]) *Adevărul*, nr. 6334, 11 apr. 1907.

Următorul mare eveniment care a pus în evidență lipsurile armatei române a venit în 1913: participarea României la cel de-al Doilea Război Balcanic. În ziua mobilizării, la 20 iunie/3 iulie 1913, s-a constatat că nu exista nici o dispozițiune care să hotărască îndatoririle autorităților civile la mobilizare. S-a aprobat pe loc, în Consiliul de Miniștri, un proiect pe post de regulament de administrație publică. Grație entuziasmului popular, care vedea în pedepsirea Bulgariei avanpremiera trecerii peste Carpați pentru eliberarea Transilvaniei, armata română a realizat cea mai rapidă mobilizare din istoria războaielor de până atunci, însă lipsurile erau evidente. Ele au fost analizate pe larg în celebra *Enciclopedie a României* elaborată la finele domniei regelui Carol II.[1] Din ampla analiză să notăm doar următoarele: „Muniția nu era suficientă decât pentru câteva zile de luptă... Posibilitățile de fabricație ale munițiilor de către stabilimentele militare erau minime și nu puteau întreține consumul probabil de munițiuni într-un război de durată... Pentru toate unitățile de rezervă echipamentul lipsea aproape în întregime: micul echipament lipsea complet, iar îmbrăcămintea și marele echipament aveau lipsuri de 75–90%. Materialul sanitar lipsea, în cea mai mare parte, atât la micile unități, cât și la formațiile sanitare ale marilor unități". La toate acestea s-au adăugat flagelul holerei, care a secerat mii de vieți, și șocul resimțit de țăranii români în uniformă la vederea țăranilor bulgari, mai înstăriți în satele lor, acolo unde nu erau nici boieri, nici arendași[2].

Situația gravă a armatei, neremediată de atâta vreme, nu era neapărat din vina liderilor politici, cât expresia realităților românești. Sărăcia României și a românilor era motivul principal, exprimat cel mai bine de Nicolae Iorga,

---

[1]) *Enciclopedia României*, București, 1938, vol. I, pp. 681–683.
[2]) V. și Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine: Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. II, Humanitas, București, 1991, pp. 21–58.

cu ocazia primului său discurs rostit în Camera Deputaților la 12/25 iunie 1907: „Că țărănimea noastră este cea din urmă dintre țărănimile din Europa, sub toate raporturile, în această privință nu poate să existe îndoială: în nici una din țările Europei, nici chiar în Turcia, nici o țărănime nu a rămas înapoi ca țărănimea din regatul român“[1]. Istoricul cerea amnistierea țăranilor arestați în urma reprimării răscoalelor din luna martie a acelui an.

Din mărturiile de mai târziu ale unora dintre personalitățile epocii rezultă că însuși Ministerul de Război era un sat fără câini. Generalul Radu R. Rosetti scrie în 1933 despre o întâmplare din anii 1910–1912 legată de principele moștenitor Ferdinand: „După fiecare inspecție, stat-majorul prințului întocmea o dare de seamă detaliată asupra celor constatate, iar prințul alcătuia, personal, un raport confidențial asupra șefilor care comandau unitatea inspectată sau partidele adverse la manevre. Acest raport îl prezenta regelui Carol. Atâta discrețiune punea prințul în alcătuirea acestor rapoarte, încât nu am aflat de alcătuirea și existența lor decât în chip incidental. Într-o zi am fost chemat grabnic de directorul superior al personalului din Ministerul de Război, care-mi spuse că rapoartele prințului trimise de regele Carol la minister spre a fi prezentate Comitetului Inspectorilor Generali, întrunit spre a discuta propunerile de înaintare, au dispărut și că nu știe ce să facă a doua zi, în fața comitetului. Mă întreabă dacă nu aveam copii de pe ele. Îi răspunsei că nici nu cunoșteam existența lor. După, la îndemnul său, mă dusei la Cotroceni să raportez întâmplarea prințului. Acesta își căută notele și ciornele și mă puse să-i dictez, după acestea din urmă, noi rapoarte. Scrierea ținu aproape toată ziua, iar a doua zi, în comitet, nu mică

[1]) Nicolae Iorga, *Neamul românesc*, 15 iun. 1907, p. 5, reprodus în Idem, *Pagini alese*, Editura pentru Literatură, București, 1965, vol. 2, p. 331.

fu surprinderea unora din inspectori care se bucuraseră anticipat de dispariția rapoartelor"[1]. Nici vorbă însă de vreo intenție legată de descoperirea și pedepsirea celor care făcuseră dispărute rapoartele principelui moștenitor.

Cât despre intrarea României în Primul Război Mondial, Nicolae Iorga va scrie douăzeci de ani mai târziu: „...Nimeni nu-și închipuia că, după atâția ani de fidelitate, aproape servilă față de Centrali, statul român era să-și recapete libertatea de acțiune, deși din nenorocire fără armamentul care ar fi fost necesar pentru a o putea apăra și susținea"[2]. Iar peste câteva pagini sublinia: „...*N-avem nici cu ce oameni, nici cu ce mijloace materiale să ne batem*"[3].

Dotarea armatei, în cifre

Lucrările cele mai recente și mai aplicate aduc în atenție împrumuturile din vremea domniei lui Carol I cu care s-a edificat vreme de o jumătate de veac România modernă: „Făcând un bilanț al datoriei externe din perioada 1864–1914, reiese că a fost contractată la băncile străine o sumă nominală de 2.161 milioane lei din care s-au primit net 1.860 milioane lei"[4]. Banii proveneau, în majoritate, din Germania și Austro-Ungaria, grație și încrederii pe care o inspira stabilitatea politicii duse de regele Carol I. Mare parte din acea sumă – la 1904 Nicolae Iorga scria despre „ploaia de aur a împrumuturilor"[5] – a fost folosită pentru construcția de căi ferate și înfrumusețarea orașelor. 2,1 mi-

---

¹) G.N. Budișteanu, *Mărturii contimporane: Regele Ferdinand I*, București, 1933, pp. 335–336. ²) Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1934, vol. II, p. 211. ³) *Ibidem*, p. 215. ⁴) Victor Axenciuc, *Introducere în istoria economică a României: Epoca modernă*, Editura Fundației „România de Mâine", București, 1997, p. 182. ⁵) Nicolae Iorga, *Drumuri și orașe din România*, București, 1904, vol. I, p. 132.

liarde franci au fost împrumutați pentru edificarea modernității românești, în condițiile în care, în 1914, România avea o populație de 7,6 milioane de locuitori, iar încasările la bugetul statului ajungeau, conform celebrului *Almanach de Gotha*, la 536.307.702 lei (așadar puțin peste 0,5 miliarde lei); cheltuielile totalizau cam aceeași sumă[1].

În *Enciclopedia României*, se estimează că până la intrarea în război a României, la 14/27 august 1916, suma creditelor pentru înarmare fusese de 838,8 milioane lei[2]. Tot acolo se spune că, „din aprilie 1916 până în decembrie 1917, aliații ne expediaseră 119.341 tone material de război, din care majoritatea ne era furnizată de Franța“[3]. Având în vedere faptul că în convenția militară din 4/17 august 1916 se specifica primirea a 300 de vagoane pe zi, deci circa 3.000 de tone de material de război pe zi, vedem că, până la armistițiul de la Focșani din 26 noiembrie/9 decembrie 1917, România a primit mult mai puțin, doar 30 de vagoane pe zi, în timpul celor 15 luni (469 de zile) de luptă. Participarea armatei române la război fără necesarul de material de luptă ar fi fost catastrofală.

Din materialul expediat de aliați, România a primit până în decembrie 1917: 286 guri de foc, 3.872 mitraliere de 7 sisteme diferite (în majoritatea franceze), 4.675 puști mitraliere, 413.000 arme de 4 sisteme diferite (majoritatea franceze, „Lebel“ de 8 mm și „Wetterley“ de 11 mm), 21.800 săbii, 94.500 pistoale și revolvere, 130 mortiere de tranșee, 3.302.000 proiectile de artilerie, 349 milioane de cartușe sau elemente cartușe de infanterie, 8.500.000 cartușe revolver și pistol, 3 milioane de grenade, 72.000 bombe de mortier, 1.058.000 măști, 313.000 căști, 180 avioane și alt material de război“[4]. Din totalitatea armamentului și tehnicii de luptă, cea mai

---

[1]) *Almanach de Gotha*, 1914, p. 1091. [2]) *Enciclopedia României*, ed. cit., pp. 683–684. [3]) *Ibidem*, p. 687. [4]) *România în Războiul Mondial 1916–1919*, vol. I, București, 1934, p. 50.

mare parte a fost distrusă în timpul luptelor. Numai în campania anului 1916 pierderile materiale s-au ridicat la 230 tunuri de 75 mm din totalul de 624; 105 obuziere de 105 mm din 120; 24 de tunuri de 150 mm din 60; 364 mitraliere din 453; 293.291 arme de 6,5 mm din 373.936; 137 locomotive din 700; 4.000 vagoane din 18.000 ș.a."[1]

Creditele și cheltuielile statului român pentru armată erau estimate la începutul lunii mai 1916 la suma de 918.530.173 lei[2]. Rămâne întrebarea cât au costat de fapt împrumuturile de tehnică de luptă primite de România în cele 15 luni de război, de la mobilizarea din 14/27 august 1916 până la armistițiul de la Focșani, de la 26 noiembrie/9 decembrie 1917. Practic, după venirea la putere a bolșevicilor în Rusia, la 25 octombrie/7 noiembrie 1917, s-a sistat orice livrare deoarece toate transporturile se făceau prin această țară, iar bolșevicii doreau să încheie pace separată. La întrebarea de mai sus a răspuns într-un mod aproximativ, în 1922, un reputat economist și bancher al vremii, Aristide Blank[3]: „Pe de altă parte, pentru nevoile războiului ne-am împrumutat de la guvernul englez și de la cel francez cu vreo 1.600 milioane franci-aur"[4]. Așadar România a avut nevoie de 2,1 miliarde franci-aur în jumătatea de veac dina-

---

[1]) *Apud România în anii Primului Război Mondial*, Editura Militară, București, 1987, vol. 2, p. 695. [2]) Gh.M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate în 1823–1933*, 1934, p. 312. [3]) Aristide Blank (1883–1960), celebru bancher român, proprietarul Băncii Marmorosch Blank. [4]) Aristide Blank, *Contribuțiuni la rezolvarea crizei economice*, București, 1922, p. 15. Tot acolo se menționează că „noi am contractat după război, în străinătate, diferite angajamente pe bonuri de tezaur cu scadență scurtă, pentru un total de 1.200 milioane franci-aur, iar consolidarea acestei datorii face parte din programul financiar cel mai urgent de realizat" (p. 16). Așadar, România devastată de război era o țară care se bucura pe deplin de încrederea financiarilor din Occident, oferindu-i-se împrumuturi în valoare de 1,2 miliarde franci-aur.

intea războiului și de 1,6 miliarde în cele puțin peste 15 luni de război. Am prezentat acest excurs financiar pentru a demonstra că acuzele formulate de generalul Al. Averescu în celebrele sale „Răspunderi“ – și pe care le susținea implicit Ștefan Zeletin prin publicarea lucrării memorialistice *Retragerea* – nu au un temei solid, pentru că la posibilitățile financiare reduse ale României nu se putea face mai mult pentru armată de către nici una dintre guvernările care se succedaseră până atunci la putere.

Dacă la aceste argumente mai adăugăm faptul că armata română și ofițerii ei erau începători în ale războiului și că se confruntau cu armate care luptau deja de doi ani, vedem și mai clar că lucrurile nu puteau avea alt curs. În aceste condiții, intrarea României în război a avut loc în urma ultimatumului prezentat de puterile Antantei, Franța și Rusia, în iunie–iulie 1916, în care ni se spunea „acum ori niciodată“ – altfel spus, ori România va intra acum în război, ori pretențiile ei teritoriale nu vor mai fi luate în discuție niciodată. În campania electorală din octombrie 1919, ziarul liberal *Viitorul* prezenta publicului notele diplomatice în care Franța și Rusia cereau ultimativ intrarea României în război, dar fără a recunoaște că aceasta era singura măsură prin care puterile Antantei puteau să pună capăt exportului românesc de materii prime vitale pentru Austro-Ungaria și Germania, cereale și petrol, fapt care se reflectă în formularea articolului II din Convenția politică: „România se angajează să declare război și să atace Austro-Ungaria în condițiile prevăzute de Convenția militară. România se angajează totodată să înceteze, din momentul declarării războiului, toate relațiile economice și schimburile comerciale cu toți inamicii Aliaților“[1].

---

[1]) Textul complet în corpusul de documente elaborat de Institutul de Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, *Românii în „Marele Război“: Anul 1916*, coordonator: general-maior (r) Mihail Ionescu,

A fost meritul lui Ion I.C. Brătianu că nu s-a lăsat influențat de aceste ultimatumuri ale Aliaților, care vor duce în final la intrarea României în războiul marilor puteri industriale, dar numai după ce a impus semnarea celebrei convenții politice și a celei militare de la 4/17 august 1916; în aceasta din urmă se preciza că României i se vor furniza „muniții și materialul de război ce vor fi transportate pe vase românești sau aliate și tranzitate prin Rusia... în flux continuu a unui minimum de 300 de tone pe zi, calculat la o lună de transport“[1]. În convenția politică s-au menționat localitățile pe unde urma să treacă frontiera de vest a României. Strălucitor succes diplomatic, cel mai mare din istoria României, dar a fost obținut numai în condițiile în care la vremea aceea liderii Antantei se convinseseră că ofensiva trupelor ruse conduse de generalul Brusilov, declanșată la 4 iunie 1916, eșuase la finele lunii august și că situația trupelor anglo-franceze de pe frontul de vest, la Verdun și la Somme, era disperată. Așadar, promisiunile de ajutor cu ofensive pe aceste fronturi unde luptau trupele aliaților erau iluzorii[2].

Ironia sorții a făcut ca, la 16 august 1920, tocmai guvernul condus de generalul Alexandru Averescu, omul „răspunderilor“ niciodată oficial cerute, a reușit să prezinte în fața Adunării Deputaților, prin intermediul dr. Ion N. Angelescu[3], un buget real al României pe anul 1920–1921.

Editura Militară, București, 2017, pp. 116–117. [1]) *Ibidem*, p. 298. [2]) De menționat că fostul șef al arhivei Ministerului de Externe francez, Albert Pingaud, scria în lucrarea sa *Histoire diplomatique de la France pendant le Grande Guerre*, 1938, la p. 193, că la 11 august 1916, în urma unui schimb de scrisori între Paris și Petrograd, s-a convenit că „anexiunile promise României nu vor fi acceptate decât în măsura în care situația generală o va permite și, pe de altă parte, înainte de a admite României un loc cu drepturi egale în comunitatea lor, Puterile Antantei se vor pune în prealabil de acord asupra marilor decizii ce vor trebui luate“. [3]) Ion N. Angelescu (1885–1930), economist și om politic, ministru de finanțe în guvernul Văitoianu (6 oct.–28 nov. 1919),

Raportorul a făcut mai întâi un istoric al „bugetelor fictive" din anii 1917–1919, un tablou al situației administrației publice și impozitelor de pe tot cuprinsul României Întregite, a stabilit în linii generale care au fost costurile financiare ale întemeierii României Mari și a trasat direcțiile de reformare a sistemului financiar românesc. Rămâne memorabilă această frază: „Am intrat în război cu o datorie publică internă și externă de aproximativ 1.600.000.000 lei și ieșim din război cu datorie publică internă și externă, contractată formal, de peste 11 miliarde lei. Din această datorie, aproape 4 miliarde lei formează datoria consolidată și 7.102.000.000 lei datorie flotantă"[1].

În ciuda nerespectării de către Aliați a anumitor promisiuni făcute României, nu se poate spune că aceasta a fost abandonată de ei. Franța și Marea Britanie ne-au trimis materiale de război, plus Misiunea Militară sub comanda generalului Henri Mathias Berthelot. Acesta nu doar că a condus procesul de refacere și instruire a armatei române, dar mai ales s-a opus vehement dorinței comandamentului rusesc ca armata română să se retragă dincolo de Prut, de Nistru și chiar de Nipru, ceea ce ar fi avut ca rezultat foarte probabil descompunerea armatei noastre[2]. Generalul Gurko, șeful interimar al comandamentului suprem rus, Stavka, i-a reproșat lui Berthelot, venit la sediul acestui comandament la Moghilev, că este „mai român decât românii"[3]. Și Rusia a jucat un rol în menținerea României în luptă

subsecretar de stat la Ministerul Finanțelor în două rânduri (1920–1922). [1]) *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 50, 28 aug. 1920, pp. 1103–1113. [2]) Dorință comunicată la începutul lui ianuarie 1917 și generalului Constantin Coandă ca armata română să treacă la refacere în interiorul Rusiei, înapoia Niprului; v. Vasile Popa, *Misiunea generalului Coandă la Stavka (1916–1917)*, Editura Militară, București, 2010, pp. 278–279. [3]) V. Henri Mathias Berthelot, *Memorii și corespondență (1916–1919)*, Editura Militară, București, 2015, p. 141, însemnare din 22 ian. 1917.

trimițând, târziu, ce-i drept[1], din decembrie 1916, pe frontul românesc redus la 320 km pe linia Carpaților Orientali și a Siretului, 27 de divizii[2], iar în final vor fi 40[3] (circa un milion de soldați, care își vor abandona aici echipamentul la alungarea lor din România în decembrie 1917 – ianuarie 1918[4]), cu care au acoperit 80% din lungimea acestui front. Doar Armata a 2-a a rămas la refacere pe linia frontului, în vreme ce Armata 1 a fost trimisă la refacere în nordul Moldovei, cu problemele grave pe care le semnalează Zeletin. În felul acesta, „oștirea noastră a izbutit în urmă să îndeplinească un adevărat proces de renaștere sufletească, spre a asista mai târziu, ea însăși uimită, la revelarea propriei ei forțe", cum va spune el. La rândul său, Iorga va scrie: „Munițiile, articolele de îmbrăcăminte, coifurile de metal, noile puști

---

[1]) La 3/16 nov. 1916, colonelul Toma Dumitrescu consemna nemulțumirile sale, pe deplin îndreptățite, față de lipsa sprijinului militar rusesc: „...aliații noștri ruși vin încet și se preocupă în cel mai înalt grad de a stabili linii de demarcație între trupele noastre și ale lor. De 80 de zile de când ducem singuri războiul, nici un ajutor direct sau indirect din partea rușilor. Nici o mare ofensivă pe Frontul de Nord sau la sud de [mlaștinile] Pripet până la Vatra Dornei. Dislocările de trupe trimise în Moldova și apoi în Dobrogea se făceau pe măsură ce germanii degarniseau frontul cu trupe ce le aduceau pe frontul nostru. Dumnezeu este mare, poate vom reuși cu ajutoarele proiectate a se trimite în ajutorul Armatei I, dar de la ruși nu văd însă grija de a ne ajuta, ci numai pretexte de a începe cât mai târziu acțiunea" (Toma Dumitrescu, *Jurnal: Războiul național, 1916*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1999, p. 140). [2]) Timothy C. Dowling, *The Brusilov Offensive*, Indiana University Press, p. 160. [3]) Michael P. Barret, *Preludiu la Blitzkrieg: Campania austro-germană în România – 1916*, Editura Militară, București, 2016, p. 288, unde se arată pe larg, cu cifre, cât de mult a costat Puterile Centrale cucerirea Munteniei. [4]) Problema expusă în detaliu din punctul de vedere rus în memoriile generalilor Monkevitz și Vinogradski *Aliatul inamic: Descompunerea armatei ruse și pericolul bolșevizării României, 1917–1918*, Humanitas, București, 2019, pp. 126–128.

de model francez și noile tunuri care pe frontul de vest se dovediseră atât de potrivite ne veniseră până în primăvară, în destul de mare cantitate pentru ca oastea aleasă de 300.000 de oameni cel mult, care înlocuise gloata disperată de la început, să aibă aspectul acelei franceze cu care o asemăna și temperamentul“[1].

Rezultatul a fost ofensiva Armatei a 2-a, circa o sută de mii de oameni, la Mărăști, în iulie 1917 (chiar dacă a trebuit să se oprească din cauza înfrângerii suferite de ruși la Tarnopol cu o zi înainte), apoi rezistența victorioasă a trupelor româno-ruse[2] la Mărășești și Oituz în august–septembrie 1917, unde s-a ilustrat Armata 1 (mai puțin de o sută de mii de soldați) și unde nu toate trupele ruse au abandonat frontul. Ca mărturie despre cât de grele au fost luptele stă faptul că germanii și-au tăinuit imensele pierderi suferite[3], au susținut că la Mărășești s-a repurtat o mare victorie[4] – pentru că înaintaseră circa 7 km pe o lungime de front de 20 de km –, iar două săptămâni mai târziu, la 23 septembrie 1917, însuși kaiserul Wilhelm II a venit să privească Mărășeștii de pe locul unde se afla comandamentul german, pe Măgura Odobeștilor, unde a conferit 20 de Cruci de Fier clasa I și 600 clasa a II-a ofițerilor tineri și soldaților, fapt

---

[1]) Nicolae Iorga, *Supt trei regi*, București, 1933, p. 243. [2]) V. „Bătălia Mărășești (relațiune oficială)“, în *Mărturii din Războiul de Întregire – așa cum au fost prezentate regelui Ferdinand*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2018, pp. 159–160. [3]) C. Kirițescu, *Istoria Războiului pentru Întregirea României*, București, 1922, vol. 2, p. 231. [4]) V. afirmația dezmințită în memoriile secretarului de stat german de la Externe, venit la București în martie 1918, Richard von Kühlmann, *Erinnerungen*, Heidelberg, 1948, p. 555: „Generalul Hell [șeful de stat-major al feldmareșalului Mackensen] mă informase deja că bătălia de la Mărășești nu poate fi considerată, așa cum mi se spuse, o strălucitoare victorie germană. În această ultimă luptă dinaintea armistițiului românii se bătuseră remarcabil de bine [*beachtlich gut*] și bătălia se încheiase nedecis“.

consemnat în memoriile feldmareșalului Mackensen din 1938[1] și care ilustrează cel mai bine înverșunarea luptelor. „*Der lustige Krieg*", „războiul vesel", expresia consemnată de Ștefan Zeletin, rămăsese doar o amintire.

Ceea ce a urmat se știe. Lovitura de stat bolșevică de la 25 octombrie/7 noiembrie 1917 a dus la instaurarea puterii sovietice la Petrograd. Bolșevicii conduși de stipendiatul germanilor, V.I. Lenin, și-au ținut promisiunea de a face pace separată. La începutul lui decembrie au semnat armistițiul cu Puterile Centrale, iar la 3 martie 1918 a fost semnată pacea de la Brest-Litovsk. În aceste condiții și armata română a trebuit să încheie armistițiul de la Focșani la 26 noiembrie/9 decembrie 1917, iar la 24 aprilie/7 mai 1918 a fost semnată pacea de la București. Misiunile militare străine au fost obligate să părăsească Moldova la începutul lui martie 1918[2]. Aceste tratate de pace au compromis definitiv diplomația germană, arătând lumii întregi că liderii politici ai Germaniei sunt o grupare de tâlhari la drumul mare cu care nu se poate negocia altfel decât cu armele.

Când sfârșitul războiului încă nu se putea bănui, când nimeni nu știa cât de repede se vor prăbuși germanii sub loviturile Aliaților sprijiniți de forțele americane, mai precis la 1 octombrie 1918, premierul Franței, Georges Clemenceau, l-a trimis pe generalul Berthelot, împotriva voinței acestuia, din nou spre România pentru a o determina să reintre în război: „Mă trimite să îndemn România la luptă!..." Toate contraargumentele generalului („Nu aș putea ajunge în România decât cu o armată franceză, deși Bulgaria a acceptat toate

---

[1]) Relatările feldmareșalului August von Mackensen despre România au fost traduse și adnotate de noi în „Kaiserul Wilhelm al II-lea, Înaltul Comandament German și România în anii Primului Război Mondial (1916–1917)", *Revista de istorie militară*, nr. 1–2 (100)/2007, pp. 62–68. [2]) V. acest moment descris sfâșietor de Maria, regina României, *Jurnal de război*, Humanitas, București, 2015, vol. II, pp. 439–443.

condițiile noastre. Or nu putem face nimic pe timpul iernii, iar Dunărea nu va putea fi trecută decât la primăvară") au fost respinse categoric de aprigul premier[1]. România a reintrat în război la 28 octombrie/10 noiembrie 1918, prin proclamația regelui Ferdinand. Armata română a fost mobilizată din nou, cu efective însă mult reduse, și a trecut peste Carpați într-o nouă campanie, pentru eliberarea Transilvaniei.

Cartea lui Ștefan Zeletin rămâne una dintre cele mai veridice relatări ale tragediei trăite de armata română în campania din toamna lui 1916, un document istoric ce readuce în actualitate zbuciumul acelor zile de cumplită încercare. În ceea ce ne privește, am încercat să demonstrăm cu argumente cifrice că, pur și simplu, lucrurile nu puteau arăta altfel.

Sorin Cristescu
martie 2023

---

[1]) H.M. Berthelot, *op. cit.*, p. 351. Până la urmă, evoluția evenimentelor i-a dat dreptate lui G. Clemenceau, iar trupele înaintate ale lui Berthelot au trecut Dunărea la Giurgiu, la 10 nov. 1918 (*ibidem*, p. 368). La 1 dec. 1918 gen. Berthelot participa alături de regele Ferdinand, regina Maria și principele Nicolae la intrarea triumfală a trupelor române în București (*ibidem*, p. 378).

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Prezenta ediție reproduce textul cărții *Retragerea* apărute în 1926 la Editura Revistei *Pagini agrare și sociale*, condusă de celebrul agronom al epocii Constantin Filipescu (1879–1947), consătean cu Ștefan Zeletin.

Subtitlul prezentei ediții a fost ales de editură. Am împlinit ediția din 1926 cu o postfață constând în biografia-necrolog a autorului așa cum a fost ea redată de prietenul său Cezar Papacostea („Ștefan Zeletin: Însemnări despre viața și opera lui“, în *Revista de filozofie*, nr. 3, vol. XX, serie nouă, iulie-septembrie 1935, pp. 201–219; articol reprodus și în volum, la editura autorului, în același an). De asemenea, am inclus o anexă constând din: două scrisori expediate de Zeletin de pe front, respectiv din zona de refacere a trupelor în Moldova; aprecieri critice asupra cărții, apărute la vremea publicării ei, în 1926; o selecție din cronica oficială a Ministerului Apărării Naționale asupra evenimentelor la care a participat sublocotenentul în rezervă Ștefan Motăș.

În editarea textului ne-am conformat normelor ortografice actuale, păstrând însă anumite particularități lingvistice ale autorului. Am corectat tacit cele câteva greșeli gramaticale. Toponimele au fost lăsate în text în grafia autorului, fiind redate în subsol în variantele actuale. Însemnările sunt datate potrivit calendarului iulian (pe stil vechi) aflat atunci în vigoare pe teritoriul Vechiului Regat; de exemplu, 15 octombrie (1916) pe stil vechi e de fapt 28 octombrie pe stil nou (gregorian). În notele editorului, datarea se face potrivit ambelor calendare. Între [croșete] sunt cuprinse cele câteva intervenții sau completări ale editorului în corpul textului. Am redat cu puncte de suspensie între croșete [...] cuvintele sau sintagmele lipsă (ori poate cenzurate de autor) din ediția originală. Notele editorului apar cu cifre arabe, iar ale autorului, cu asterisc.

RETRAGEREA

CUVÂNT ÎNAINTE

Dând la lumină scrierea de față asupra celui mai dureros episod din războiul nostru, socot că trebuie să adaug câteva lămuriri, fără care ea ar putea să prilejuiască interpretări false. Descrierea ce urmează nu desfășoară numai o tragedie militară, ci și o tragedie sufletească; ea înfățișează retragerea în propria ei atmosferă de idei, și mai ales de sentimente. Oamenii ce au ținut atunci frontul au avut un mod deosebit de a-și lămuri nenorocirile țării, de a judeca conducerea armatei, de a-și privi soarta lor înșiși, deci o întreagă lume sufletească a lor proprie, pe care cei ce au stat îndărătul frontului nu o cunosc. Am arătat pas cu pas, odată cu desfășurarea operațiilor militare, și procesul de naștere a acestei psihoze speciale care a stăpânit armata retragerii. O descriere făcută din acest punct de vedere va părea adesea destul de penibilă nu numai celor ce au stat îndărătul frontului, ci chiar și tovarășilor noștri de suferință, al căror suflet a intrat acum în făgașul obișnuit. Dar tocmai aceasta va putea să arate că armata retragerii a alcătuit o lume sufletească aparte, ce trebuie cercetată și înțeleasă în ea însăși.

Memoriile din retragere ies din cadrul obișnuit al amintirilor din război. În adevăr, în proporțiile vaste ale războiului vremii, observațiile unui singur luptător au o valoare foarte redusă și interesează numai pe cei ce nu cunosc senzațiile vieții de front. Dar retragerea armatei noastre din

Muntenia, cu toată întinderea ei, a avut totuși un curs destul de uniform: ea a fost o linie continuă de la Carpați până la Dunăre, mișcându-se peste tot în același chip și în aceeași stare sufletească, de vreme ce unitățile cele mai deosebite se amestecau într-un vălmășag haotic, stabilind o comunitate de idei și de simțire. Astfel, cel ce urmărește un singur punct din această linie, în mișcarea sa continuă și prefacerile sale sufletești, are în minte imaginea completă a retragerii în toate deosebitele ei puncte dintre Carpați și Dunăre. În asemenea împrejurări, memoriile de război nu mai au o valoare distractivă, ci instructivă; ele sunt menite a face cunoscut ceea ce a fost această pagină de durere în istoria noastră națională: părăsirea celei mai mari părți a țării în mâinile dușmanului.

I
SPRE FRONTUL MUNTEAN

Starea sufletească a trupelor noastre înainte de a pleca pe frontul muntean

Cel ce s-ar fi rătăcit la sfârșitul lunii octombrie 1916 prin satul Ciușlea[1] – locul nostru de „refacere“ – ar fi crezut că se află mai curând la cules de vii decât în mijlocul unor trupe ce au ieșit de curând din vâltoarea războiului și se pregătesc să se întoarcă înapoi. Hore largi soldățești, cu câte un cobzar la mijloc, sau petreceri în care ofițerii încercau să înece necazurile frontului în vin și muzică erau lucru obișnuit. Un fel de sete de plăcere stăpânea pe toți, ofițeri ca și soldați. Acești bravi, cărora pare că o voce de sus le șoptea că peste o lună puțini din ei se vor mai întoarce de pe văile Munteniei, voiau să guste toată buna voie pământeană înainte de a pleca acolo unde totul se încheie.

De la cincisprezece octombrie părăsisem frontul Oituzului. Luptele date de regimentul nostru pe aceste locuri au în ele ceva din măreția epică. În patru zile de atacuri necurmate, de la nouă până la treisprezece octombrie[2], împinsesem pe

---

[1]) Sat în com. Garoafa din jud. Vrancea, pe malul drept al Siretului, la 15 km nord-est de Focșani. [2]) În prima bătălie de la Oituz (28 sept./11 oct.–14/27 oct. 1916), forțele române au fost conduse de gen. Eremia Grigorescu. Brigada 15, din care făcea parte și Regimentul 13 infanterie al lui Ștefan Zeletin, a venit din rezervă, de la Piatra-Neamț, să întărească trupele. Bătălia a zădărnicit încercarea Armatei a 9-a

unguri din apropiere de satul Grozești[1] până dincolo de frontieră. Și această faptă se întâmpla într-un timp când dușmanul înainta pe toate celelalte puncte ale frontului. Am auzit mai târziu că faima isprăvii noastre pătrunsese și în parlament, unde s-ar fi propus pentru regimentul nostru numele de „regiment de fier“. Despre asta noi nu știam nimic: pe front jurnalele veneau greu și rar. Totuși, botezasem regimentul nostru cu un nume nu mai puțin vitejesc, acela pe care-l dădeau nemții regimentelor de români ardeleni, păstrate pentru lovituri hotărâtoare: noi îl numiserăm *Sturmregiment*, regiment de asalt. Eram cu toții încredințați că am fost retrași de pe Oituz, fiindcă înlăturasem acolo orice greutate; comandamentul, așa socoteam noi, voia să dea cu forțele noastre o lovitură puternică în alt punct greu al frontului. Și nici nu ne îndoiam că va merge în tocmai ca la Oituz, oriunde ne vom duce noi. Sărbătoarea Sfântului Dumitru[2] veni apoi să întărească mai mult, dacă se putea, încrederea în noi înșine: regimentul nostru, sub razele palide ale soarelui de toamnă, auzi din gura colonelului de la brigadă că înaltul comandament îi mulțămește pentru purtarea sa eroică la Oituz. Aceasta ne umplu pe toți de mândrie și ne dădu speranța în zile încă și mai frumoase.

Ce-i drept, chiar în luptele fericite de până acum, lipsurile oștirii noastre ieșiseră la iveală cu atâta limpezime, că nu mai era o taină nici pentru ofițeri, nici pentru soldați. Toți știam că avem artilerie puțină, cu muniții încă mai puține, așa că trebuia să se mărginească a trage câte o anumită „porție“ zilnică de proiectile. Apoi, comanda ei era atât de stângace și atât de lipsită de legătură cu mișcările noastre, încât la atac aveam să suferim de obicei atât tirul ei, cât

---

germane, comandată de gen. von Falkenhayn, de forțare a Munților Carpați și pătrundere în Valea Siretului, cu scopul de a tăia în două dispozitivul strategic al forțelor române. [1]) Grozești, acum com. Oituz, jud. Bacău, la 90 km nord-vest de Ciușlea. [2]) 26 oct./8 nov. 1916.

și al artileriei vrăjmașe. În loc de a ne fi de vreun ajutor, ea ridica adesea înaintărilor noastre piedici neașteptate.

Toți știam de asemenea că la noi conducerea operativă era atât de haotică, atât de lipsită de orice coordonare a mișcărilor, încât nu o dată se întâmplase ca deosebitele noastre unități să se măcelărească unele pe altele.

După Oituz am început a primi ordine „confidențiale", ca să nu vorbim în auzul soldaților de lipsurile noastre și de mijloacele de luptă ale dușmanului. Erau ordine naive. Soldații noștri cunoșteau desăvârșirea tehnică a oștirii vrăjmașe și nepregătirea noastră mai bine ca ofițerii de la Marele Cartier. Căci aceștia le aflau din rapoartele noastre, pe când soldații se loveau în fiecare zi cu fruntea de ele.

Totuși, cu toată cunoștința lipsurilor noastre, încrederea în noi înșine era atât de mare, că respingea scurt orice îndoială asupra victoriei. Din când în când pătrundea câte un jurnal până la noi, aducând ca tot atâtea lovituri de pumnal știrile de pe frontul muntean, și atunci se găsea vreunul mai slab de înger ce șoptea tainic cuvântul „Serbia"[1]. Dar la acest gând se revoltau toți ceilalți.

— Nu, în acest hal nu vom ajunge noi! Armata noastră va fi în stare să ne apere cel puțin hotarele!

Iar de când aflasem că regimentele moldovene au început a lua drumul frontului muntean, liniștea și încrederea noastră erau mai mari ca oricând.

— De acum lucrurile se schimbă! ziceam noi.

Ne părea lucru de la sine înțeles că oștirea moldoveană – adevărata întrupare a vitejiei străbune – va putea pune

---

[1]) Aluzie la rezistența eroică a armatei sârbe în primul an de război, dar și la faptul că intrarea Bulgariei în război în oct. 1915 a silit armata sârbă să abandoneze teritoriul național după o retragere dramatică și să se refugieze în insula Corfu grație sprijinului naval al aliaților occidentali.

dușmanii pe fugă acolo unde armata munteană nu izbutise nici să-i țină în loc. Soarta frontului nostru, față de aceea a frontului muntean, nu părea a dovedi îndeajuns acest fapt? Noi ne retrăseserăm peste tot din ordin, pe când muntenii erau pretutindeni împinși înapoi de dușman.

— Trebuie să ne ducem noi să le ajutăm – așa încheiam totdeauna convorbirile noastre în această privință –, ei nu sunt în stare să-și ajute singuri.

Mai târziu, când pătrundeam în satele de la Argeș și întâlneam peste tot țărani plini de deznădejde din pricina înaintării germanilor, noi îi linișteam pe toți cu zâmbete de bunătate:

— De-acum, dacă am venit noi, lucrurile se schimbă!

Asemenea vorbe nu erau răsunetul unei îngâmfări deșarte, lucru cu totul străin sufletelor simple din nordul Moldovei, ci expresia sinceră a unei încrederi naive.

În drum spre Argeș
(3–7 noiembrie)

Două noiembrie. Se înserase de-a binelea, când primirăm ordin să fim gata de marș la ora unu noaptea.

Toți ofițerii se puseră la lucru. Cel ce vede, în vreme de război, o coloană de soldați în marș puțin bănuiește ce întinsă gospodărie cere punerea în stare de luptă a unei unități militare. Pentru ca soldații să nu sufere lipsă de hrană și de muniții, e nevoie de o sumă de măsuri care alcătuiesc grija de căpetenie a ofițerilor înaintea oricărei plecări. Cu multă zarvă se puse totul în regulă; chesoanele și trăsurile de aprovizionare fură pregătite și trimise înainte la gară, iar la ora unu se puse și trupa în marș.

Înspre ziuă ajunserăm la halta Putna Seacă. Sub un vânt înghețat, ce biciuia de la nord, urmară vreo câteva ceasuri

de muncă încordată. Fură încărcate pe rând trăsurile, chesoanele, carele cu boi ale fiecărei companii, apoi în cele din urmă intrară și soldații. Când totul fu gata, urcară și ofițerii într-un vagon de clasa II și trenul se puse în mișcare.

Era frig, vorbeam între noi bătând din picioare, când ușa se deschise repede și un ofițer intră înăuntru cu aerul că are de spus ceva de seamă.

— Știți ce? începu el; am aflat de la șeful de tren unde ne ducem.

— Unde? întrebarăm cu toții într-un glas.

Unul dintre noi deschise o hartă și începu să caute această gară, cu grabă nervoasă. Apoi ne lămuri pe toți cu voce tare:

— Bascov e întâia stație după Pitești, în direcția Curtea de Argeș.

Ne uitarăm unul la altul într-o stare de oarecare zăpăceală. Așadar mergeam pe front la Argeș! Dar curând această surprindere dădu loc unui sentiment de reculegere și mândrie. În mintea tuturor se furișa același gând:

— În sfârșit, acești mult lăudați nemți, vom da și noi piept cu dânșii. Vor vedea ei ce va să zică a lupta cu oștirea moldoveană.

Sosi și lista hărților pe care trebuia să le luăm cu noi. Ea cuprindea hărțile regiunilor dintre Curtea de Argeș și Râmnicu-Vâlcea, precum și a regiunilor megieșe din Ardeal. Ne pregăteam de pe drum de ofensivă! Dar ni s-a întâmplat și nouă ca francezilor în războiul de la 1870: luându-ne numai hărțile pentru ofensivă, am ajuns să facem întreaga retragere dibuind ca în beznă, fără alt mijloc de orientare decât rachetele dușmane.

După cel din urmă comunicat oficial ce răzbătuse până la noi, nemții se aflau în acest punct al frontului pe la Aref[1] și Rădăcinești.

---

1) Arefu, comună în jud. Argeș, la 26 km nord de Curtea de Argeș.

— Numai de n-ar apuca a ieși din munți până la sosirea noastră, ne ziceam noi, gândindu-ne că lupta la câmp deschis cu artileria germană nu e lucru de glumă, când artileria noastră era cum toți o știam.

A doua zi, seara, ajunserăm la Bascov. După munca migăloasă și îndelungată a descărcării întregii averi a companiilor, ne puserăm în marș. Pe aici ninsese și era ger. Poposirăm la ziuă într-un sat al cărui nume îmi scapă, apoi dimineața urmarăm drumul mai departe.

Începu tragedia lugubră și mută a marșurilor dindărătul frontului. Ningea în fulgi deși și mari, ce se topeau îndată ce cădeau la pământ. Drumul era noroios și greu. Munca cea mai amară ne-o făcea ridicarea carelor noastre peste dealuri, căci caii nefiind în stare să le tragă, trebuia să le ridicăm ca de obicei, cu soldații. La asemenea prilejuri ne gândeam fără voie câtă nepricepere a trebuințelor războiului se vede în tot ceea ce s-a făcut la noi în oștire. Într-adevăr, trăsurile noastre de aprovizionare sunt atât de uriașe, că par mai curând magazii. Cel ce le-a dat planul trebuie să-și fi închipuit că marșurile în război se fac pe străzi asfaltate, nu pe piscurile dealurilor, pe tot soiul de drumuri și pe tot felul de vreme. Ce să mai zicem de ambulanțele noastre, adevărate omnibuse, pe care la vreme ploioasă nu le-ai fi putut târî peste dealuri decât doar cu patru boi? Dar aceasta nu poate mira pe cel ce a făcut războiul și știe că oștirea noastră se pregătise pentru paradă, nu pentru nevoile frontului.

Când aveam de urcat un deal mai mare, puneam caii de la mai multe trăsuri la una singură și o împresuram cu soldați. Cu un chiot infernal, ea se urnea greoi din loc, la început repede, apoi din ce în ce mai încet; soldații strigau îndemnându-se între dânșii, vizitiii pocneau din bice și întețeau caii. Înfățișarea sărmanelor animale era de tot jalnică: trăgeau încovoindu-și corpul înainte, cu nările la pământ, răsuflând lung și surd; tot trupul le înota în sudoare, de pe spatele lor

se urca în sus un nor gros de abur. Din loc în loc se opreau, rupți de oboseală, oameni și animale; apoi, după câtva timp de răsuflare, porneau iarăși cu același chiot asurzitor.

Cel ce cunoaște războiul din carte crede că grozăviile sale se mărginesc numai la front; cine l-a făcut însă cu arma la umăr știe că nesfârșitele mizerii zilnice ajung să înspăimânte pe militar în război mai mult decât primejdiile frontului.

Noaptea târziu, după ce calvarul nostru fu încununat de nenorocul – destul de obișnuit în marșurile de război – de a ne rătăci drumul, ajunserăm în satul Nițești.

Era ultimul nostru popas înainte de a intra pe front. Stăturăm aici două zile, în care timp grija noastră fu închinată instrucției soldaților: trebuia să-i deprindem cel puțin acum, în ceasul al doisprezecelea, ca să tragă cu noile arme. Într-adevăr, în timpul refacerii de la Ciușlea, noi schimbaserăm armele Mannlicher, cu care erau deprinși soldații de recruți, cu arme austriece capturate în război, și atât de uzate, că nici cei mai buni trăgători nu puteau pune gloanțele în țintă. Mai mult încă: deși refacerea noastră ținuse peste două săptămâni, schimbul armelor se făcuse abia în ultimele zile, așa că soldații plecaseră pe front fără a avea idee cum să tragă cu ele! Nu aveam noi dreptate mai târziu, când măsurile de acest fel plouau peste capetele noastre, de a ne închipui că comandamentul nostru s-a vândut nemților și de aceea face tot ceea ce-i stă în putință ca să fim bătuți?

În dimineața zilei de 7 noiembrie[1] primirăm ordin să fim gata de marș la ora 11. În răstimp ne îngrijeam ca oamenii să aibă numărul regulamentar de cartușe și să li se împartă hrana zisă de rezervă – cele din urmă măsuri ce le ia orice comandant în ajunul intrării pe front. Apoi ne duserăm cu companiile la locul de adunare. Acum era cald de-a binelea;

---

[1]) Încă din ziua de 4/17 nov. 1916, orașul Târgu Jiu căzuse în mâna germanilor după două zile de lupte aprige.

un soare de primăvară ne lucea de sus, zăpada se topea în pâraie, pe alocuri te afundai în apă până la genunchi.

Un moment solemn.

Batalionul nostru se află adunat în pătrat – comandanții de companii călare fiecare înaintea unității sale. După ce maiorul trecu pe la toți, luând „raportul" și salutându-și oamenii, se opri la mijloc și întrebă cu voce puternică:

— Gata de luptă, băieți?

— Da, se auzi de peste tot.

— Gata de moarte?

— Da, fu iarăși răspunsul.

Un fior trece pe toți. Gândul că ceasul intrării în foc e aproape naște în ostaș o stare sufletească unică, un amestec de resemnare supremă și reculegere eroică pentru întâmpinarea furtunii.

După câteva cuvinte, în care comandantul nostru cercă să-și îmbărbăteze trupa, batalionul se puse în marș cu obișnuitele urale. După un drum amarnic, mai întâi pe șosea, apoi pe valea Bodislavii[1], ajunserăm spre miezul nopții la satul Valea Babei.

Casele erau deșarte, locuitorii păreau a le fi părăsit de mult, căci nu se auzea nici obișnuitul lătrat de câni. Peste tot un noroi adânc și o pustietate ce răsufla atmosfera sinistră a frontului. Așteptarăm un timp la marginea satului ca să se adune soldații rămași în urmă, apoi pătrunserăm înăuntru, urcarăm pe deal, unde ne oprirăm iarăși și primirăm ordin să încartiruim oamenii. Era însă peste putință de făcut ceva; nu se afla nici un sătean care ne-ar fi putut sluji de călăuză. După vreo jumătate de oră de dibuire prin întunericul beznă, descoperii o șură mare cu butoaie, unde încăpu toată compania. Dădui oamenilor ordin să-și facă foc

[1]) Bădislava, sat din com. Tigveni, la granița dintre județele Argeș și Vâlcea.

și să-și usuce încălțămintea; în urmă mă întinsei și eu pe un așternut de fân, lângă un butoi uriaș, privind cu ochii împăianjeniți limbile de foc, ce se înălțau spre acoperiș. Toți oamenii, scoțându-și bocancii, storceau apa din obiele și le uscau la foc, răspândind în jur un miros groaznic, să te cuprindă toate amețelile. Nu cârni din nas, cetitor ce răsfoiești această carte în cine știe ce odaie parfumată; vezi bine, așa trăiesc cei ce învârt la roata istoriei și înfăptuiesc „Idealurile Naționale".

Intrarea pe front
(8 noiembrie 1916[1])

Se luminase de ziuă. Satul era învăluit în nori de ceață ce se scurgeau încet spre vale. Ne adunarăm și ieșirăm la margine de deal, rămânând în așteptare. Colonelul și maiorul nostru se duseră înainte călări ca să recunoască frontul regimentului. Peste vreo oră se iviră în zare, se apropiară de noi și luară măsurile de cuviință. Batalionul trei rămase în sat, Batalionul doi se înșiră de la marginea din deal a satului spre pădurea de la stânga, iar noi, Batalionul întâi – ne puserăm în marș cu maiorul în frunte, intrarăm într-o pădure, apoi ieșirăm de partea cealaltă într-o vale, unde ne oprirăm. În față aveam satul Runcu, la dreapta satul Snamăna*.

---

[1]) La 8/21 nov. 1916, Craiova a fost ocupată de trupele Puterilor Centrale. *) În momentul intrării pe front la Argeș (8 noiembrie), noi nu aveam idee cât de deznădăjduită era atunci situația generală a armatei noastre, ceea ce lămurește marea încredere cu care am început luptele. De fapt, Oltenia toată era în mâinile dușmanului: armata de la Jiu primise ordin de retragere încă de la 4 noiembrie, și după cinci zile ajunse pe malul stâng al Oltului, adică a doua zi după intrarea noastră pe front. Se impunea deci în acest moment armatei întâi române sarcina de a apăra linia Oltului, înzestrată cu puternice

Soldații rămaseră în repaos, iar noi ne depărtarăm de ei vreo câteva zeci de metri, scoaserăm hărțile și începurăm să cercetăm frontul. Cu limpezimea sa obișnuită, maiorul ne arătă din ce parte se așteaptă dușmanul, care e frontul batalionului nostru și menirea fiecărei companii. Frontul nostru începea de la marginea satului Snamăna și urma creasta dealului spre pădurea ce mărginește la stânga satul Valea Babei. Trei companii primiră însărcinarea de a și-l împărți între ele; compania mea alcătuia rezerva batalionului.

Fiecare comandant își luă compania și porni spre punctul său din front. Îmi alesei și eu o muche de deal, cam la vreo șapte sute de metri îndărătul liniei întâi, și pusei soldații să-și sape adăposturi.

— Ce zi e azi, băieți? întrebai eu, în vreme ce priveam de pe un trunchi de arbore, pe care vremea îl doborâse la pământ, un grup de soldați săpând cu hărnicie.

— Sfântul Mihail și Gavril, răspunse unul din ei.

— Să trăiască toți dintre voi care poartă acest nume și să ajungă zile mai fericite!

— Să trăiți și dv., d-le sublocotenent, strigară ei în cor.

Mă afundai în gânduri. Ciudat, acum o lună, tocmai la aceeași dată – 8 octombrie – intrasem pe front la Oituz, și tot în zi de sărbătoare; era duminică. A doua zi, luni, luaserăm ofensiva: va merge și acum în același fel?

Înainte de a intra în desfășurarea operațiilor, cetitorul va fi, neîndoielnic, doritor să cunoască mai de aproape unitatea militară ale cărei mișcări le vom urmări de acum pas cu pas.

întăriri naturale, lăsând Oltenia în stăpânirea dușmană. Decât în partea de sus a acestei linii armata germană izbutise să dea forțele române îndărăt, împingând aripa noastră dreaptă în direcția Curtea de Argeș. Această situație lămurește, poate, de ce comandamentul trimisese divizia noastră (a 8-a), refăcută și odihnită, tocmai în această parte a frontului, spre a pune stavilă năvălirii dușmane.

Regimentul 69 infanterie era alcătuit cu foarte puține abateri din elemente de rezervă. Într-adevăr, din vreo treizeci și cinci de ofițeri, pe care-i avea în afară de comandanții de batalioane, numai șase erau activi, toți ceilalți erau sublocotenenți de rezervă; iar soldații activi se găseau numai întâmplător prin companii. Regimentul pierduse jumătate din oamenii săi în Transilvania, plecase de acolo, așa cum se găsea, în marșuri forțate spre Oituz, unde îndeosebi Batalionul întâi suferise pierderi groaznice. La Ciușlea, stând două săptămâni în repaos, după părăsirea frontului de la Oituz, ele se refăcuseră cu oameni de la părțile sedentare, astfel că companiile sale aveau în medie câte două sute de soldați și trei ofițeri. În această stare se afla în momentul plecării de la Argeș.

Cu toată asemenea alcătuire din oameni streini meseriei armelor, regimentul nostru avea un trecut, asupra căruia putea privi cu mândrie. El repurtase izbânzi atât în Transilvania, cât mai ales în urmă la Oituz, nume ce în istoria sa va alcătui o frumoasă pagină de glorie. Dar pe văile Munteniei soarta sa cea bună l-a părăsit cu totul.

II
FRONTUL DE LA ARGEȘ

Starea sufletească a trupelor muntene

Cel ce ar fi venit în atingere, pe la începutul lunii noiembrie 1916, cu trupele ce țineau frontul la Argeș cu greu și-ar fi putut stăpâni un fior. Nu e nimenea în măsură să-și închipuie că o oștire ar putea să ajungă în așa stare de demoralizare, dacă nu i-a fost dat să vadă cu ochii.

De cum se vesti că au sosit trupe moldovene spre a ține frontul, începură a se scurge prin pădure soldați, nu în unități întregi conduse de ofițeri, ci răzleți, câte trei-patru sau mai mulți la un loc. În timpul zilei de opt noiembrie, cât a durat această jalnică defilare, nu am văzut decât de două ori coloane mai mari, cu ofițeri călări în frunte; încolo, soldații păreau a părăsi frontul pe socoteala lor proprie.

Și cum treceau ei murdari și rupți, fără ranițe, unii chiar fără cartușiere, numai cu arma și cu un sac de merinde, purtând semnele istovirii în față, crezui la început că trebuie să iau măsuri, ca să nu vină în atingere cu compania mea, spre a nu-mi descuraja oamenii. Dar mă încredințai curând că era de prisos. Când se întâlneau unii din ei cu soldați de-ai noștri, aceștia îi priveau mai mult cu dezgust decât cu teamă.

— Militari sunteți voi? le ziceau ei, măsurându-i cu dispreț din cap până în picioare.

— Așteptați – le răspundeau ceilalți cu bunătate, că o să vă vedem și pe voi peste câteva săptămâni câte parale mai faceți.

— Noi să ajungem în halul vostru? strigau ai noștri cu revoltă.

— Nu vă prindeți, răspundeau ei. Câtă vreme am luptat cu ungurii, ne-a mers și nouă bine: am înaintat ca la vânătoare și am făcut prizonieri mulți. Dar de când au venit nemții s-a schimbat totul; ne-au pus necontenit pe fugă și au prins de-ai noștri cu nemiluita, noi însă n-am prins nici unul de-ai lor.

Satele dindărătul frontului, părăsite de locuitori, gemeau de soldați fugari. Patrulele noastre, trimise în toate părțile în recunoaștere, ne aduceau de pretutindeni de știre că mai la fiecare acasă se găseau doi-trei soldați răzlețiți de pe front. Ei frigeau găini, beau țuică și așteptau numai zgomotul mitralierelor germane spre a fugi mai departe îndărăt. Când erau întrebați ce li s-a întâmplat de au ajuns în așa hal, toți acești soldați dădeau același răspuns:

— Ne-au prăpădit nemții cu artileria!

Aceasta ni se părea nouă, celor ce veneam de pe frontul Moldovei, cu atât mai ciudat cu cât oamenii noștri izbutiseră să învingă teama de artilerie. Astfel, pe Oituz, unde austriecii avuseseră împotriva noastră artilerie destul de puternică, aceasta nu ne stingherise totuși în înaintările noastre. Fusese pe frontul muntean altfel?

Pentru aceste cete de soldați fugari, războiul era ca și încheiat. Nici nu le trecea lor prin minte că ar mai fi vreo putere în măsură să oprească înaintarea germanilor. Aceștia, de bună seamă, cunoșteau foarte bine starea sufletească a trupelor noastre. Cel puțin așa reiese din felul cum au încercat ei la început să ne rupă frontul, neștiind că suntem trupe noi. Astfel, pe linia batalionului nostru, unde aveam răspândite trei companii, ei au dat atac în dimineața zilei de nouă noiembrie, cu o simplă patrulă tare, având și o mitralieră; iar la Valea Babei, unde regimentul nostru făcea legătură cu Regimentul 77, nemții au intrat în sat în noaptea

de opt spre nouă noiembrie în coloană de marş cu felinare la arme, ca într-un loc pustiu. Aceasta arăta că, la sosirea noastră pe frontul de la Argeş, luptele încetaseră de fapt: nemţii înaintau normal, fără a mai întâlni vreo împotrivire, în vreme ce trupele noastre se retrăgeau dinaintea lor iarăşi normal, fără a se mai gândi cu dinadinsul la vreo împotrivire. În asemenea sinistră deznădejde degenerase entuziasmul cu care aceste trupe trecuseră peste Carpaţi în Transilvania!

Patru zile pe front
(8–11 noiembrie)

Întâia zi de front se scurse într-o grijă ce se prefăcea treptat în groază pe măsură ce se apropia seara: de pe linie veneau mereu ştiri de la batalion că nu avem nici o legătură cu stânga. Ordinul de luptă arăta că în acest punct trebuia să ne unim cu Regimentul 42, dar acesta nu se ivise încă. Eram deci cu aripa stângă în vânt! Nu e nevoie să mai spun ce fel am petrecut noaptea. În fiece clipă ne aşteptam ca nemţii să se strecoare prin spărtura frontului şi să ne cadă în spate. Din fericire însă, legătura s-a putut face înainte de apropierea duşmanului.

Ziua a doua apăru în linişte, învăluită în negură şi ploaie subţire. Nu apucă însă a se împrăştia bine ceaţa, când, de sus, pe creasta dealului, cam pe la mijlocul liniei noastre, răsunară cele dintâi împuşcături. Aşadar nemţii se apropiaseră de frontul nostru!

Mă îndreptai repede spre aripa dreaptă a liniei mele, pe un înalt vârf de deal, unde ştiam că se află cortul maiorului. Când ajunsei sus, văzui cu surprindere că adăposturile oamenilor ce-i aveam acolo erau goale; în locul lor zăceau pe burtă oamenii de legătură ai batalionului şi câteva ordonanţe cu capul bine ascuns după parapet spre a se feri de gloanţele

ce începuseră a se rătăci și pe aici. Singur maiorul stătea în picioare, departe în câmp, privind țintă la prima linie, ce de aici se descoperea în întregime. Priveliștea nu era deloc înălțătoare. Soldații noștri se vedeau furișându-se repede din pădure, urmăriți de împușcături, și adăpostindu-se după arborii de la margine. Mare Doamne! Ce era aceasta: fugeau ei de nemți?

Mă cuprinse deodată indignarea. Până atunci nu se întâmplase încă nimic ca să ne zdruncine încrederea că războiul nostru e serios. Astfel, nimenea dintre noi nu și-ar fi îngăduit nici gândul vreunei ușurințe când era vorba de front. Mă apropiai deci în grabă de maior și, arătând cu mâna spre linie, zisei fără a-mi putea ascunde revolta:

— Domnule maior, uite acolo fug: eu scot compania și pun să tragă!

— Da, făcu el prelung, uitându-se mereu înainte, fără a lua vreo hotărâre. Apoi după un timp adăugă:

— Am trimis un pluton de la d-ta ca să-i întărească.

Ce-i drept, oamenii mei se vedeau înaintând încet spre poalele pădurii, răspândiți într-o lungă linie de trăgători. Curând se restabili frontul; soldații se opriseră cu toții la marginea pădurii, adăpostindu-se fiecare cum putea pe după arbori, și alcătuiră o nouă linie de pe care începură a răspunde la împușcăturile dușmane.

Pe după-amiază frontul nostru intră iarăși în liniște. Împușcăturile răsunau numai din când în când, răzlețe. În această vreme însă, la aripa dreaptă a regimentului, în satul Valea Babei, lupta părea a fi în toiul ei; aceasta reieșea din furtuna de împușcături și neîncetatul zgomot de mitraliere ce se auzea dintr-acolo. Era pe sub seară, când apăru la cortul meu omul de legătură de la batalion și-mi spuse că sunt chemat spre a lua ordine de la noul comandant.

— Noul comandant? răspunsei eu cu uimire: dar unde e maiorul?

— A luat comanda regimentului. Domnul colonel a murit[1].

— Adevărat? strigai eu sculându-mă în picioare.

— Adevărat, răspunse soldatul zâmbind. Știe acum regimentul întreg, toți oamenii se bucură[2].

Pluteam ca în vis. Comandantul nostru de regiment era un om de o fire bestială, mai mult un haiduc din poveste decât un comandant modern. Între isprăvile sale cele mai cunoscute era uciderea unui căpitan, într-o formă de incalificabilă cruzime, și a câtorva alți ostași. Moartea sa, dorită în gând de toți, venea acum ca o adevărată ușurare pentru noi.

Mă îndreptai spre postul de comandă al batalionului, în vreme ce soldatul îmi povestea cele ce auzise despre moartea colonelului. Un locotenent, singurul ofițer activ între noi, luase comanda. Îl găsii într-o stare de adâncă neliniște; fuma mereu și părea a nu-și mai găsi locul. Cum mă văzu el, începu repede:

— Vezi ce a dat peste mine? Sunt ofițer activ, e drept, dar sunt aproape un copil. Și acum trebuie să comand un batalion!

Gândul răspunderii, pe care i-o punea pe umeri comanda batalionului, îl covârșea. Discutarăm împreună despre măsurile de luat, compuserăm mai multe rapoarte, apoi mă întorsei la companie.

---

¹) O mărturie asemănătoare la camaradul de regiment al lui Șt. Zeletin, preotul N.V. Hodoroabă, *Din războiul de reîntregire, note și impresii din campania 1916–1918* (ed. a II-a, București, 1926, p. 154): „*9 noiembrie*. Reg. nostru a intrat pe poziție. De dimineață sosește sublt. Conțescu, aghiotant de batalion, descheiat la gât, e rănit la o mână. Ne spune că-i rănit grav la cap și colonelul, că a căzut cu sabia în mână îmbărbătând trupa, în prima linie de trăgători, și că-l aduc în urmă patru soldați pe-o targă, scăldat într-un lac de sânge. Ne pune pe gânduri această veste... Mai vin răniți subl-ții Chefneux și Săvuleanu". ²) Operațiunea a fost consemnată în lucrarea oficială, v. *infra*, Anexa, p. 216 (preluat din *România în Războiul Mondial 1916–1919*, vol. III, partea a II-a, 1941, pp. 218–219).

Trecuse de miezul nopții, când omul de legătură veni să mă cheme iarăși la batalion. Locotenentul fuma încă; în cortul său întunecos nu se vedea decât lumina țigării. Intrai pe dibuite înăuntru și mă așezai lângă dânsul. Apoi vocea sa, vibrând de aceeași neliniște, răsună din întunerec.

— Dragul meu, ce facem? Comandantul companiei a doua îmi raportează de pe front că a pierdut jumătate din oamenii săi și nu mai are nici un cartuș. El cere să fie schimbat.

Apoi, ascultând împușcăturile ce se auzeau din această parte a frontului, urmă nervos: auzi, numai auzi ce e acolo; acuși îi dă peste cap!

După un timp de chibzuire, hotărârăm să trimitem companiei atât de încercate de pe linie câte cinci încărcătoare de la oamenii mei, urmând ca a doua zi, după ce voi recunoaște frontul, să o schimb cu compania mea.

Plecai îndărăt, zicând locotenentului drept încheiere:

— Mâine, în timpul zilei, mă duc să cercetez frontul companiei în amănunțime, iar pe seară o schimb.

Ziua următoare, pe la ora nouă, luând măsurile de trebuință în vederea lipsei mele de la companie, pornii spre linie. La batalion sosise tocmai maiorul călare și vorbea cu locotenentul. Îl salutai cu un zâmbet de plăcere, care arăta toată mulțămirea mea sufletească, că acum aveam în fruntea regimentului un om ce se bucura de încrederea și dragostea tuturor. Întrebarăm cu un viu interes care e situația pe frontul regimentului. Maiorul răspunse grav că valea Bodislavei, unde nemții pătrunseseră încă din seara de opt noiembrie, e serios amenințată.

Ne uitarăm la el cu oarecare surprindere: nu ne venea să credem că ar putea fi vreo primejdie pentru noi, când era el în fruntea trupelor. Într-adevăr, încrederea noastră în acest om, unul dintre puținii militari născuți pentru front, a fost nezdruncinată în tot timpul campaniei.

— Dar pe frontul batalionului care e situația? întrebă după aceasta maiorul.

Locotenentul îi comunică atunci că compania din centru ceruse a fi schimbată chiar în timpul nopții.

— Mi-au făcut și mie rapoarte peste rapoarte ca să-i schimb, zise maiorul cu o ușoară neplăcere. Totuși trebuie să-i schimbați azi.

— Plec tocmai acum să cercetez frontul, răspunsei eu, și deseară mă duc să-l înlocuiesc.

Ne despărțirăm. Maiorul se îndreptă spre Bodislava, iar eu către culmea dealului.

Începui a cerceta frontul batalionului de la aripa dreaptă, strecurându-mă mereu printre arbori sau pe după muchiile de deal, însoțit în fiecare punct de ofițerul unității de pe linie. Pe aici, sub creasta dealului, aveam prilej să fac cunoștință de aproape cu munca sanitarilor. Săpau mereu la groape, cu cadavrele alăturea; priveliștea acestora nu părea a-i tulbura de loc, căci își zoreau munca vorbind în toată voia bună. Așa e pe front: moartea devine lucru banal.

Era pe la amiază, când ajunsei la frontul companiei pe care trebuia să o înlocuiesc sub seară. Ofițerii stăteau la masă; arătându-mi cu zâmbete vesele o gâscă friptă, mă rugară să le ajut și eu a distruge „dușmanul". Mă așezai lângă ei râzând și convorbirea începu vioaie: de astă dată pe linie era liniște. Teama de un atac german, care-i neliniștise în timpul nopții, se dovedise a fi fost neîntemeiată.

— Maiorul a arătat oarecare neplăcere că l-ai prea năvălit cu rapoartele, cerând să te schimbe, zisei eu în glumă comandantului.

Dar acesta se posomorî la față și răspunse ridicând din umeri:

— Cum poate ști maiorul ce a fost pe aici?

Apoi, reculegându-se o clipă, începu să povestească:

— Încă din ziua întâi, când am primit ordin să întăresc această poziție, am desfășurat compania pe creasta dealului, îngrijind să lucreze la adăposturi cu zor și trimițând în vale un pluton de pază.

A doua zi dimineața primesc știre de la comandantul acestui post că dușmanul în tărie de un pluton, cu o mitralieră, se apropie cu gândul de a ataca frontul nostru. I-am trimis ordin să se retragă pe linia companiei. Această retragere a fost un model de ordine și sânge-rece. Ea s-a făcut pe grupe, la sunetul țignalului sub focul mitralierei dușmane; totuși, aripa stângă, prea dezvelită înaintea gloanțelor, a trebuit să sufere pierderi grele.

El se opri o clipă, și eu mă gândeam fără voie la această strălucită faptă. Numai cel ce a fost în foc cu soldații noștri, rebeli la orice ordine, știe ce înseamnă a executa sub focurile dușmane o retragere pe grupe, întocmai ca la câmpul de exercițiu. Dar era și aceasta încă una dintre obișnuitele isprăvi ale comandantului acelui pluton, un tânăr ruginit în viața de cazarmă, închinat cu trup și suflet zeului Bacchus, ale cărui fapte pe front dovedeau atâta sânge-rece, că te duceau din uimire în uimire.

Așezându-mi toți oamenii în adăposturi – urmă camaradul meu – așteptam sosirea dușmanului. El apăru, și deodată răsună din rândurile sale, în cea mai curată românească, strigătele repetate: „retragerea! retragerea!“ La auzul acestei comenzi, oamenii noștri, fără a mai cerceta de unde vine, se sculară din adăposturi și luară fuga îndărăt. Atâta așteptară și nemții: ei porniră în spatele goale ale fugarilor un foc ucigător, doborând din ei cu nemiluita la pământ. Din rândurile dușmane răsuna în aceeași curată românească: „Ardeal v-a trebuit? Să vă dăm noi Ardeal!“

Când am văzut acest dezastru, am scos revolverul și m-am aruncat înaintea companiei; la fel cu mine au făcut

și ofițerii mei, unul la o aripă și altul la cealaltă. Am izbutit cu mare greu să oprim soldații și să-i culcăm pe poziție; focurile porniră repezi împotriva nemților și-i pironiră pe dată în loc. Dar tot ce a fost floarea companiei mele doarme acum somnul de veci.

El se opri iarăși în povestire.

— De altfel, întrebai eu sculându-mă în picioare și pregătindu-mă să plec, cum vi se par nemții?

— Să-i bată mânia cerului, răspunse convorbitorul meu, nu ai ce zice de dânșii: pare că sunt născuți cu arma la umăr, așa stau ca turnați în poziția de tragere. Și gloanțele lor nu dau greș niciodată: sunt ochitori fără pereche. Dar ce să mai fac vorbă multă? Gândește numai că au scos mitraliera noastră din funcție, vârându-i un glonț drept în țeavă!

Le întinsei mâinile la amândoi, apoi ne despărțirăm. Când eram pe la jumătatea coastei dealului, în drum spre companie, începu și artileria noastră să bubuie. „În sfârșit, îmi zisei eu, după trei zile de front a început și artileria să dea semne de viață." Ascultam ghiulelele vâjâind pe deasupra capului spre frontul dușman și mă simțeam călcând ceva mai ușor. A, nu-și închipuie nimenea cât se încălzește inima infanteristului când știe că are o artilerie puternică la spate. Noi însă nu am avut această fericire.

Eram aproape de poziția companiei mele, când fui strigat la batalion. Locotenentul stătea la telefon și vorbea cu artileria: legătura se stabilise abia atunci. Cu regimentul însă n-am avut legătură telefonică nici până în momentul retragerii, căci pentru aceasta lipsea peste un kilometru de fir. Rapoartele noastre erau duse de la postul de comandă al batalionului la acel al regimentului de [către] soldați, pe jos, ceea ce în împrejurările cele mai fericite cerea trei ceasuri! Nu în zadar se pregătise oștirea noastră timp de doi ani pentru înfăptuirea „Idealului Național".

— Comandantul bateriei, începu el, mă întreabă dacă a tras bine.

— Părăsisem linia când a început să tragă, răspunsei eu.

— Atunci să-mi trimiți răspuns când te vei întoarce înapoi.

— Dar în cazul cel mai bun răspunsul meu va sosi abia peste o oră.

— Fie; răspunde-mi însă, ca să știu ce să spun comandantului bateriei.

Plecai ridicând din umeri: aceasta era legătura noastră cu artileria!

Ajuns la companie, îmi strânsei oamenii în cerc și, intrând la mijloc, încercai să-i lămuresc în vorbe simple asupra felului cum trebuie să-și îndeplinească noua lor sarcină. Le arătai mijloacele de luptă ale dușmanului, cu care aveau să se măsoare acum pentru întâia oară, înainte de toate însă, îi îndemnai cu stăruință să nu-și împrăștie gloanțele, ci să tragă numai când văd bine vrăjmașul; altfel vor cădea în primejdia companiei de mai înainte, ai cărei soldați, risipindu-și cartușele în vânt, erau să fie nevoiți a se apăra de nemți cu patul armei. După obișnuitul răspuns al soldaților: „am înțeles", trecui în fruntea coloanei și mă îndreptai spre culmea dealului.

Când se întinseră umbrele serii, începurăm la adăpostul întunericului schimbul oamenilor de pe front.

Cu mărturisiri de dragoste și urări de izbândă, camarazii mei se despărțiră de rămășițele companiei lor și se îndreptară spre locul rezervei. Abia plecară ei, când la aripa stângă a liniei, unde aveam un pluton de soldați ce nu mai fuseseră în luptă, se porni un foc năprasnic; de la ei se molipsiră și oamenii vechi, și în curând tot frontul companiei mele era un iad de împușcături. Părea că s-ar fi încins o luptă pe viață și pe moarte, și totuși de la nemți nu se auzea nici o împușcătură. Așadar tot ceea ce spusesem oamenilor mei cu un ceas mai înainte fusese de prisos: își aruncau gloanțele în vânt!

Mă așteptam din clipă în clipă să fiu întrebat de la batalion ce înseamnă acest scandal pe frontul meu. Ce-i drept,

dacă soldaţii ar fi urmat să tragă mereu în acelaşi fel, era sigur că până la ziuă rămâneau fără gloanţe, şi totuşi nu mai aveam la mine decât o singură ladă de cartuşe! În chip firesc se ridica gândul grozav: şi dacă mâne dimineaţă nemţii dau atac cu tot dinadinsul?!

În acest timp, sergenţii se târau pe burtă de-a lungul liniei, strigând încet: „nu trageţi! încetaţi focul!" Cu anevoie intră, pe încetul, tot frontul în linişte; doar din când în când de mai răsuna câte o împuşcătură, ceea ce îngăduiam şi noi, de teamă ca soldaţii să nu adoarmă în adăposturi.

Noaptea înaintase pe nesimţite. Soldaţii îmi făcuseră un cort după muchea dealului, într-o groapă în care camarazii mei dormiseră noaptea trecută; alăturea era cortul oamenilor de legătură, iar ceva mai departe se întinseseră jos soldaţii de la rezervă, înveliţi în foi de cort ca nişte momâi albe. Intrai înăuntru, dar curând începu să ploaie şi apa mă luă pe dedesubt. De mai multe ori trebui să mut cortul, dar cu aceiaşi puţini sorţi de a găsi odihnă. Pe linie însă domnea liniştea.

Sub revărsatul zorilor încetă ploaia, în schimb împuşcăturile începură să răsune, când mai rare, când mai dese, de amândouă părţile. Cea dintâi jertfă ce aduse compania mea pe altarul Idealului fu un tânăr şi vrednic caporal care supraveghea de la capătul unui şanţ, împins dinainte şi pieziş pe front, mişcările duşmanului sus pe dâmbul de deal. Acelaşi sinistru loc ce secerase floarea companiei dinainte devenea acum sălaş de veci şi pentru soldaţii mei cei mai vrednici. Din ce sat răzleţ din nordul Moldovei va fi fost acest brav ostaş, pe care de-acum zadarnic aveau să-l aştepte soţia şi copiii? Stătea cu un sergent la pândă şi se ridicase până la mijlocul pieptului din şanţ, ca să poată zări mişcările germanilor, ce tocmai veneau din sat pe linie.

— Îi văd bine, zise el către sergent, sunt mulţi.

— Îi văd şi eu, răspunse acesta; tu ocheşti bine?

— Da, dă-mi o armă.

Dar nu apucă să ia arma şi se auzi un pocnet scurt, caporalul suspină şi se razimă de marginea şanţului.

— Unde te-a lovit? îl întrebă sergentul.

— La piept, răspunse el ducând mâna la ţâţă, şi în acelaşi timp înţepeni şi amuţi pentru totdeauna...

Trecător ce ridici în nepăsare drumul de la Runcu spre Snamăna: adu-ţi aminte că acolo sus, sub muchia dealului, dorm somnul de veci mulţi bravi de-ai noştri, veniţi de pe malurile Siretului să-ţi ajute la restrişte!

Nu era nevoie să stai multă vreme în luptă cu nemţii spre a înţelege că aceştia sunt alt fel de războinici. Pe linia lor domnea linişte de mormânt: nici un zgomot nu venea să arate că acolo s-ar afla făpturi omeneşti. Rar, la cinci, zece minute, sau încă mai rar, răsuna de la ei câte o împuşcătură. Dar atunci glontele plecat de acolo lovea aproape întotdeauna ţinta pe linia noastră. După toate semnele, aceştia erau soldaţi luminaţi la minte, ce pricepeau bine valoarea muniţiilor: ei nu le întrebuinţau decât numai cu folos. Ce distanţă de aci până la risipa nebună de cartuşe ce făceau oamenii noştri!*

După-amiază se lăsă linişte adâncă pe întreg frontul regimentului: se vedea bine că nemţii părăsiseră gândul de

---

*) Ostaşii duşmani care ne stăteau împotrivă la Valea Babei făceau parte din Corpul alpin, acea trupă germană de elită ce se strecurase în spatele armatei noastre de la Sibiu şi cuprinsese trecătoarea de la Turnu Roş, tăind retragerea. Corpul alpin, sub comanda generalului Krafft von Dellmensingen, alcătuia miezul Armatei a IX-a germane şi a jucat un rol covârşitor în campania contra ţării noastre. La Valea Babei, Corpul alpin a găsit în regimentul nostru un adversar de aceeaşi valoare, care a putut să-i curme scurt înaintarea. Lupte îndârjite au avut loc în însuşi interiorul satului, printre case, unde Batalionul nostru doi a avut să susţină crâncene atacuri. N-au lipsit aici actele de mare bravură individuală, atât din partea soldaţilor, cât şi a ofiţerilor, scurte şi strălucite episoade, care rămân pentru totdeauna înmormântate în vastul cuprins al războiului. Mai târziu, când trupa noastră a căzut pradă demoralizării, ciocnirile cu Corpul alpin au luat altă înfăţişare.

a mai ataca vreun punct al liniei noastre. Un fior de mândrie ne zguduie pe toți: „i-am oprit!", așa își zice fiecare în minte, „acum au văzut ei cu ce fel de oștire au a face!" Ne pregăteam sufletește de ofensivă, eram siguri că ordinul trebuia să sosească dintr-o zi în alta. Pe după cotiturile muchiei de deal priveam dincolo, spre valea ce se afla în stăpânirea dușmană, și mă gândeam câți dintre noi vom rămânea în curând acolo, pe veșnicie.

Între acestea, neștiind cât va dura pregătirea de ofensivă, luai măsuri de gospodărire. Voiam să adăpostesc bine oamenii de schimb, câtă vreme vom sta pe poziție. Desemnând sub creasta dealului două mari bordeie pentru soldați și unul mai mic pentru mine, împărții plutonul de rezervă în mai multe cete și le pusei numaidecât la lucru: una săpa, alta cioplea lemnăria, a treia plecă în sat să caute sobe. Sub seară, scheletul bordeielor se ridica întreg în aer; a doua zi trebuiau numai învelite și înzestrate cu sobe. Priveam lucrul cu mulțumire; de-acum mă credeam în măsură să trimit oamenii pe linie bine odihniți.

Se lăsară umbrele serii. Punând în vedere plutonului de rezervă să schimbe oamenii de la mijlocul liniei, cei mai încercați și mai obosiți, intrai în bordeiul meu. Ordonanța așternuse jos o pătură, deasupra întinsese o foaie de cort spre a ține loc de acoperiș, iar într-un perete săpase un cămin, în care ardea un foc vesel. Ca pentru front, era o locuință vrednică de invidie: adăpostea de ploaie și de frig.

Curând sosiră și oamenii din sat, aducând mulțime de bunătăți: două găini fierte, un purcel pentru a doua zi, un urcior de țuică și două traiste de pere. În scurt timp găinile se făcură nevăzute: cea mai mare parte o primiră sergenții de pe linie, cu câte două pere de fiecare, iar cu rămășițele mă însărcinai eu și oamenii de legătură. Pentru ziua următoare nici nu credeam că trebuie să mai port grijă: purcelul și țuica făgăduiau un adevărat banchet.

Tocmai încheiasem masa într-o minunată dispoziție – aveam ceea ce încântă războinicul pe front: mâncare din belșug și liniște pe linie –, când foaia de cort ce ținea loc de ușă se dădu la o parte, lăsând să se vadă fața veselă a omului de legătură de la batalion.

— Domnule sublocotenent, începu el, divizia a telefonat de-a dreptul la batalion că, dacă mai rezistăm astă noapte și mâne, și apoi încă o noapte, atunci va fi mare bucurie pentru Regimentul 69.

— Dar noi rezistăm și fără făgăduieli, răspunsei eu râzând.

Apoi făcui maiorului un raport amănunțit asupra situației pe frontul meu și îl trimisei pe omul de legătură.

Singur, culcat pe o coastă, cu capul răzimat în mâna dreaptă, priveam pierdut la flăcările focului și mă gândeam ce o fi această ciudată bucurie pe care divizia o făgăduia regimentului nostru. Apoi ieșii afară, spre a cerceta ce este pe linie. Departe, la aripa stângă, care se răzema pe Olt, o priveliște neplăcută îmi atrase luarea-aminte: rachetele spintecau una după alta aerul în limbi de lumină, împușcăturile de armă și focurile de mitralieră nu conteneau.

— Acolo pare a se fi încins o luptă crâncenă, îmi zisei eu; numai de-ar putea să reziste ai noștri, adăugai după un timp, gândindu-mă că în acea parte ținea frontul un batalion din Regimentul 42, ce nu fusese schimbat de la începutul războiului.

Urmării îndelung această priveliște, până ce luminile rachetelor se stinseră și focurile încetară. Un întuneric des se lăsă peste teatrul de luptă. Care o fi fost sfârșitul?

Intrai apoi în cort, cuprins de presimțiri și neliniște.

TRAGEDIA

Retragerea noastră de la Argeș până la Buzău
12 noiembrie–1 decembrie 1916

„Das ist ein lustiger Krieg."*

---

*) „Acesta e un război vesel." E mărturisirea unui prizonier german, făcut de Batalionul trei la Găești, singurul nostru prizonier în toată retragerea! Cum însă această mărturisire a fost făcută și de alți prizonieri, pe alte puncte ale frontului retragerii, se pare că în armata germană ce opera pe atunci în Muntenia domnea impresia obștească că războiul cu noi e mai mult o petrecere. Din cele ce urmează cititorul va fi în măsură să judece singur, întrucât germanii aveau dreptate.

I
DE LA VALEA BABEI LA OARJA[1]
(12–15 noiembrie)

Toată noaptea domni pe linie liniște deplină. Totuși acel sentiment de nesiguranță ce mă cuprinsese de cu seară la priveliștea luptei de la Olt nu mă slăbise nici o clipă. Spre ziuă căzusem în acea stare între somn și veghe, ce alcătuiește odihna militarului pe front, gata a sări în sus la orice zgomot, când foaia de cort de la intrarea bordeiului se dădu din nou la o parte, și o momâie se ivi în zare.

— Cine-i acolo?

— Omul de legătură de la batalion, d-le sublocotenent; aduc un ordin.

Strigai ordonanței să aprindă o lumânare, apoi, luând ordinul, citii cu surprindere următorul început: „regimentul se retrage în direcția Nițești..."

Scoțând harta, măsurai iute cu privirile distanța de la poziția noastră până la satul de mai sus și văzui cu adâncă uimire că până acolo erau vreo treizeci de kilometri!

Apoi citii mai departe ordinul: „în retragerea sa batalionul se va opri pe poziția rezervei..."

— Acum înțeleg, îmi zisei eu liniștindu-mă: direcția retragerii e satul Nițești; doar că în această direcție noi ne retragem deocamdată numai până la poziția rezervei. Pe cât se pare, aripa dreaptă a regimentului nostru a suferit în timpul nopții o ușoară înfrângere și acum trebuie să ne retragem și noi ca să îndreptăm frontul.

---

[1]) Oarja, comună în jud. Argeș, la 20 km sud-est de Pitești și la 90 km sud-est de Valea Babei.

Totuşi nu-mi puteam ascunde marea nedumerire asupra acestei ciudăţenii, că, deşi retragerea noastră părea a fi atât de scurtă – vreo 700 de metri –, comandamentul crezuse de cuviinţă să-i dea o direcţie atât de îndepărtată. Şi apoi, frontul regimentului nostru nu dăduse semne tot timpul nopţii nici de cea mai uşoară luptă. Clătinai din cap, ca şi cum pentru a alunga bănuielile sinistre, că această retragere ar avea pricini ceva mai adânci şi ar fi cu mult mai mare.

Ieşii din cort şi, sculând oamenii de legătură, dădui ordin de plecare; unităţile începură să părăsească linia din zece în zece minute, lăsând fiecare în urmă pentru un timp câte doi trăgători, spre „a ţinea duşmanul de vorbă" şi a-l face să creadă că suntem la locul nostru.

Retragerea se făcu în regulă desăvârşită. Oprind compania la aripa dreaptă a dealului pe care ştiam că se află rezerva, trimisei omul de legătură să pună pe maior în cunoştinţă că mă aflu la locul desemnat în ordinul de retragere, aşteptând să ia măsuri noi.

— Dar ce măsuri? îmi zisei după o scurtă aşteptare; e aproape de mintea fiecăruia că trebuie să desfăşor compania cât mai repede.

Se luminase de ziuă; aşezam tocmai trăgătorii pe noua linie, când omul meu de legătură îmi strigă de departe că cortul maiorului e gol, iar pe poziţia veche a rezervei nu mai e nimenea. Mă cuprinse deodată un amestec de teamă şi zăpăceală: ce înseamnă aceasta? Dar, după o chibzuire de câteva clipe, găsii totuşi că lucrul cel mai bun e să-mi adun din nou compania şi să plec mai departe, ceea ce şi făcui în mare grabă. Curând se iviră în zare, pe uriaşa muchie a dealului de la spatele rezervei, trăgători de-ai noştri.

— Minunat, îmi zisei eu atunci cu mulţămire: maiorul a ales altă linie de rezistenţă, mult mai tare ca cea dintâi.

Zorii să ajung cât mai repede sus, ridicând dealul aproape din loc cât cu picioarele, cât cu mâinile, la fel cu toţi soldaţii.

Sus pe culme, refăcând coloana de marș, mă îndreptai spre maior spre a-i raporta asupra felului cum am făcut retragerea.

Așteptam să intru pe linie, când, spre surprinderea mea, maiorul dădu ordin să se adune batalionul întreg; apoi începu iarăși marșul! Nu mai înțelegeam nimic. După câtva timp întâlnirăm și celelalte două batalioane și, alcătuind coloana de marș după unități, regimentul nostru porni în întregime, tot înapoi.

Se vesti în curând și pricina acestei retrageri, pe care o făceam cu atâta grabă, fără să fi suferit vreo înfrângere, sau cel puțin să fi avut vreo luptă. Trupele de la Olt fuseseră respinse de nemți în seara trecută, deci în acea luptă ce-mi pricinuise atâta neliniște, și din nenorocire nu fără temei.

— Tot muntenii ne-au dat de sminteală, ziceau între ei soldații.

Iar când se întâlneau cu oameni de-ai locului, ce le aminteau cu o înfățișare de batjocură și imputare făgăduielile dinainte de a intra pe front, ei răspundeau mormăind, cu fața posomorâtă:

— Ai voștri sunt de vină, nu noi!...

În satul Golești ajunserăm artileria; mai multe ceasuri de-a rândul, muncind din răsputeri, soldații noștri trebuiră să scoată tunurile din noroi pe un deal mare și prelung, caii nemaifiind în stare să le tragă.

Mergeam din surprindere în surprindere. Coborând într-o vâlcea păduroasă, întretăiată de un pârău umflat de ploi, descoperirăm trupe și din cealaltă brigadă a diviziei, gata să treacă dincolo prin apă. Așadar, întreaga divizie se afla în retragere! Cine mai ținea frontul, spre a ne acoperi spatele de dușman? Pe cât se vedea, nimenea. Era limpede că nemții înaintau în urmă cu aceeași iuțeală cu care se retrăgeau trupele noastre.

Până la amiază nu luam prea în tragic retragerea noastră; fiecare își arunca mereu privirile înainte, căutând să

descopere muchia de deal ce-şi închipuia că va alcătui noua noastră poziţie. Dar, când văzurăm că ne retragem toată ziua fără un ceas de repaos, că trecem una după alta toate crestele de deal, fără a ne opri pe vreuna, că în cele din urmă ieşim la şosea şi încă urmăm retragerea cu aceeaşi grabă înfrigurată, o adâncă abatere cuprinse pe toţi. Nimenea nu mai putea pricepe ce înseamnă acest marş nebunesc înapoi. O retragere atât de lungă nu se putea lămuri numai prin înfrângerea aripii noastre de la Olt. În mintea tuturor era încă proaspătă acea misterioasă fugă din Ardeal, la sfârşitul lunii septembrie, pe distanţă de sute de kilometri. Ca şi atunci, tot fără luptă părăseam acum frontul de la Valea Babei, în aceeaşi stranie grabă. Taina retragerii din Ardeal ni s-a lămurit mai târziu în chip de tot neplăcut, când am aflat de dezastrul de pe frontul muntean. Nu s-o fi întâmplat oare şi acum vreo nenorocire cu mult mai mare decât aceea ce suferise aripa stângă a frontului nostru la Olt? Acesta era gândul ce frământa pe fiecare*.

Se apropia seara şi noi mărşăluiam mereu în aceeaşi grabă. Oamenii începuseră să cadă; foamea şi oboseala îi

---

*) Bănuielile noastre erau foarte întemeiate: altă nenorocire pricinuise această retragere atât de lungă şi grăbită. În dimineaţa zilei de 10 noiembrie, când trupele noastre de la Jiu abia ajunseseră pe malul stâng al Oltului pregătindu-se a apăra această nouă poziţie, armata bulgaro-germană zisă de Dunăre sub comanda generalului Mackensen începu a trece în ţară pe la Zimnicea, ameninţând să cadă în spatele liniei române. Astfel, poziţia de la Olt, care după înseşi mărturisirile din partea duşmanului era minunat înzestrată pentru o lungă defensivă, trebui să fie părăsită de îndată ce fusese ocupată; comandamentul german, recunoscând că un atac de front al acestei poziţii i-ar fi pricinuit serioase pierderi, concepu planul de a-i cădea în spate, trecând Dunărea din Bulgaria. De aceea trupele noastre fură nevoite a părăsi Oltul fără luptă şi a se retrage pe linia Argeşului, unde se dădu întâia şi cea din urmă mare bătălie din întreaga noastră retragere. În acest timp noi nu aflaserăm despre căderea Craiovei, necum despre trecerea germanilor peste Dunăre, în Muntenia.

doborau la pământ. Eu însumi trăisem toată ziua cu două mere pe care mi le dăduse un soldat. Și când mă gândeam la ospățul ce plănuiam să fac în această zi pe front, la Valea Babei! Sărmanul meu purcel: trebuie să-l fi fript nemții în urma mea. Decât, vorba ordonanței: face-li-s-ar pietre în pântece!

— De la Valea Babei, spuneam eu odată maiorului, gândindu-mă la această tristă întâmplare, am învățat că în război nu te poți întemeia pe nici o poziție, oricât s-ar părea ea de tare.

Maiorul primi cu vioiciune aceste vorbe, ca și cum i-ar fi mers de-a dreptul la inimă.

Seara târziu ajunserăm în satul Valea Porcului[1]. Spre mirarea noastră, primirăm ordin să adăpostim oamenii în case. Dar pe poziție cine era? Abia ziua următoare aruncă o slabă lumină asupra stării noastre atât de neînțelese: pe aproape de amiază furăm înștiințați că maiorul ne cheamă la el acasă, toți ofițerii ce comandam companii în batalionul său. Venea tocmai de la brigadă, unde lucrase cu colonelul de dimineață la planul de operație. Răsuflarăm cu toții; în sfârșit, trebuia să aflăm odată ce e cu noi. Scoțând hărțile, începurăm să însemnăm cu creionul pozițiile de care ne vorbea maiorul. El ne puse în cunoștință că înaintea satului, pe dealul zis al Eforiei, ținea frontul cealaltă brigadă a diviziei; regimentul nostru avea să intre pe poziție la timpul ce rămânea a fi hotărât de cei în drept; până atunci eram lăsați în cantonament zis de alarmă, ceea ce înseamnă că trebuie să fim gata de plecare în orice clipă.

Partea oficială a întrevederii noastre fiind astfel încheiată, se încinse între noi și maior o lungă convorbire, în care deplânserăm cu toții starea noastră, ce nu trecuse nimănui nici prin vis, și pe care toți eram încredințați că nu o meritam

---

[1]) Azi, Alunișu, sat din comuna Băiculești, jud. Argeș, la cca 38 km sud-est de Valea Babei.

deloc, de vreme ce regimentul nostru se purtase atât de vrednic. Apoi puserăm cu toții maiorului această întrebare: care să fie pricina acestei retrageri de așa neobișnuită lungime? Dar comandantul nostru tăcu și ridică din umeri. Părea a ști și el tot atât de puțin ca și noi, iar ceea ce bănuia desigur nu îndrăznea să spună.

Întorși la companii, abia avurăm timpul de a umbla după mijloace de hrană de la săteni, umplând bine sacii de merinde ai ordonanțelor pentru alte zile grele de marșuri neprevăzute, când sosi ordinul de plecare. Batalionul nostru se adună la marginea din deal a satului, unde veni și Batalionul doi; al treilea rămase în sat în rezervă.

Ne puserăm în marș. Ceva mai departe, într-o grădină, o baterie trăgea cu hărnicie. Ascultam cu luare-aminte comanda care era purtată din gură în gură, de la ofițer până la ochitor: „înălțătorul 4500–4500; trage-trage!“ Urma apoi zgomotul detunăturii, la care calul meu arunca brusc capul în jos și sufla lung din nări.

— Așadar nemții sunt la cinci kilometri, îmi zisei eu; dar oare de unde au aflat artileriștii noștri așa de bine poziția dușmană? Știam că noi nu prea strălucim prin desăvârșirea mijloacelor de recunoaștere și mă temeam mult că această baterie trage în vânt.

Când ajunserăm pe creasta dealului, începu să se întunece. Apoi se întinse încetul cu încetul o noapte grozavă, cu ploaie subțire și ceață deasă, de nu-ți vedeai mâna. Mergeam călare chiar lângă maior, înaintea căruia pășea cu o lumânare în mână, silindu-se s-o apere de vânt și ploaie, o mică călăuză, un brav băiat de vreo cincisprezece ani, ce părea a simți o adâncă mândrie că poate fi de folos armatei noastre. După noi veneau soldații, ținându-se unii de alții și afundându-se până deasupra gleznelor într-un noroi tare și cleios. Între amintirile mele de război, numai un singur marș de noapte stă la aceeași treaptă de grozăvie: e cel pe care l-am

făcut în retragerea de pe frontul Oituzului, de la Cernica la Slănic, pe o noapte atât de întunecoasă și ploioasă, pe locuri atât de prăpăstioase și noroioase, că atât soldații, cât și ofițerii, descălicați de pe cai, trebuiau să se țină fiecare cu mâinile de spatele omului dinainte, alcătuind astfel un lung lanț de la capul până la coada coloanei, pentru ca să nu se piardă unul de altul prin pădure.

Cum mergeam noi încet, tot pe dibuite, ne întâlnirăm deodată față în față cu o altă trupă, ce se întorcea înapoi spre sat.

— Cine-i acolo? întrebă colonelul nostru.

— Eu, răspunse o voce din întuneric: căpitanul [...], comandantul Batalionului [...] din Regimentul Crișan[1].

În același timp călăuza, ridicând lumânarea în sus, făcu să apară înaintea noastră, călare, o figură palidă, galbenă, cu un chipiu soldățesc în cap, iar în urma sa o trupă în coloană de marș.

— Ce cauți aici, căpitane? urmă colonelul cu asprime.

— Domnule colonel, răspunse căpitanul cu o voce tânguitoare, mă duceam să întăresc prima linie, când tocmai am aflat în drum că ea a fost respinsă.

— Cum, d-ta fugi de front? îl întrerupse colonelul cu violență: înapoi, căpitane, că te împușc!

— Dar nu, domnule colonel, reluă căpitanul cu grabă, poate că nu m-am lămurit bine.

— Atunci cu atât mai prost: te rog, lămurește-te repede.

— Eram cu batalionul meu în rezervă când am primit ordin să întăresc linia întâi, care, cum știți, se află la pădurea Eforiei; în drum însă am întâlnit numai soldați fugari,

---

[1]) Regimentele „Crișan" și „Cloșca" formau Brigada 1 infanterie, parte din Divizia 8 infanterie, sub comanda gen. Ioan Pătrașcu. V. *România în anii Primului Război Mondial*, Editura Militară, București, 1987, vol. 1, p. 437.

care m-au înștiințat că frontul nostru a fost rupt de nemți. M-am întors atunci înapoi...

— Cu alte cuvinte, d-ta nu execuți ordinul! îl întrerupse iarăși colonelul cu aceeași neînduplecare: înapoi, că te împușc!

— Bine, domnule colonel, răspunse atunci căpitanul.

Se întoarse la dreapta și se coborî de pe culme în vale, pierzându-se cu oamenii săi în pădure, în vreme ce noi ne urmam marșul înainte pe creasta dealului.

Această convorbire născu o adâncă îngrijorare între noi. Așadar linia întâi era în mâinile dușmanului, noi înaintam la întâmplare. Nimenea nu era așa de naiv să-și închipuie că bietul căpitan, cu toate amenințările colonelului nostru, va pătrunde cu trupa sa până la prima linie și va restabili cu un singur batalion frontul pe care-l ținuse până atunci o brigadă întreagă.

Ne oprirăm după un timp într-o poiană, punând soldații să dureze un foc mare, în jurul căruia se adunară toți ofițerii. Maiorul însărcină compania mea să facă poliție, spre a întoarce înapoi fugarii de pe linie. Luându-mi oamenii, întinsei o pânză de santinele pe distanță de vreo cinci sute de metri. Era de ajuns să stai aici de pază vreun sfert de oră și te puteai convinge că dezastrul liniei întâi fusese desăvârșit. Tufele foiau de fugari. De câte ori, la foșnetul de frunze și crengi, santinelele mele strigau scurt: cine-i? se auzeau din întuneric aceleași vorbe: „soldați din Cloșca“ ori „soldați din Crișan“. Atunci răsuna strigătul santinelelor: „înapoi, că trag!“ Dar eram siguri că nu se mai întorcea nimeni înapoi.

Umblam pe creasta dealului, îndărătul santinelelor mele, când în zare se iviră trei siluete, și printre șoaptele lor deosebii o voce pe care o cunoșteam bine: era un căpitan din regimentul nostru ce fusese mutat ca comandant de batalion în Regimentul Crișan. Îl strigai tare pe nume și în câteva sărituri fui lângă dânsul. Stătea între doi soldați ce-l sprijineau de o parte și de alta, ducându-l la braț.

— Ce vești de pe linie, d-le căpitan? întrebai eu într-un suflet.

— Dragă, începu el cu obișnuita sa voce pompoasă, de astă dată însă cam stinsă, regimentul nostru e distrus; din batalionul meu nu mai este nici unul! (Drace! gândii eu aici: dar tu cu ordonanțele cum ai scăpat?) Parte au fost uciși, parte prinși; unii dintre ei, ce voiau să se predea singuri la o aripă, am văzut eu însumi cum i-au împușcat nemții pe toți.

— Și unde te duci acum?

— Mă duc să văd ce mai pot aduna din rămășițele regimentului.

Și porni la vale printre tufe, sprijinit de cei doi soldați.

Mă îndreptai spre focul nostru. Colonelul desfundase câteva cutii de conserve și chema ofițerii cu voce prietenoasă:

— Veniți mai aproape și luați ceva, dragii mei; nu vă știu încă, dar sper să ne cunoaștem mai bine în curând.

El era venit numai de două zile între noi, în locul acelui ce-și găsise sfârșitul la Valea Babei. Părea un om de mare bunătate sufletească.

La vorbele sale, maiorul nostru ce sta jos și mușca cu hărnicie dintr-o bucată de friptură începu să facă pe un ton teatral laudele regimentului, arătând toate greutățile și luptele prin care trecuse el până atunci. Apoi încheie astfel:

— Domnule colonel, puteți fi mândru; aveți un regiment de elită.

— Îmi pare bine, răspunse colonelul zâmbind cu bunătate.

Sosiră două ordine de la brigadă. Maiorul le luă cu tact, se uită la unul, apoi la celălalt, compară data amândurora, după aceea declară sentențios: „Cel dintâi nu are valoare, să citim pe cel din urmă“.

Deschizând ordinul, el citi cu voce tare în auzul tuturor: „Acum, după deruta brigăzii cetate, se impun nouă măsuri de siguranță...“

Așadar aflase și comandamentul despre soarta liniei întâi.

Brigada cetate, ce ținuse frontul în chip atât de nenorocit în acea noapte, o trupă care născuse mari speranțe pentru a nu trăi totuși decât o zi de război, merită câteva cuvinte de înmormântare. Ea era alcătuită din regimentele muntene, Cloșca și Crișan, și înlocuise în divizia noastră regimentele moldovene 29 și 37, pe care aceasta le avusese până la ieșirea de pe Oituz. Cum arată înseși numele eroilor ardeleni ce împodobeau cu faima lor aceste regimente, brigada cetate pare a fi fost întemeiată cu gândul de a fi o trupă de elită, care să stea cu vrednicie la înălțimea gloriei străbune. De aceea un caz rar, dacă nu chiar unic – ea nu avea decât ofițeri activi – un mic amănunt, pe care-l scot la iveală îndeosebi pentru acei ce-și închipuie că una din pricinile nenorocirilor noastre ar fi fost și nepregătirea ofițerilor de rezervă.

De la întâia ciocnire cu nemții, brigada cetate a fost desființată ca unitate de luptă. Ce-i drept, ea a mai intrat și după aceasta pe front; decât, se știa mai dinainte că poziția ei e poartă deschisă pentru dușman. Regimentul Crișan fusese redus numai la câteva companii; iar Cloșca, deși supraviețuise la greaua cumpănă, trăia totuși în așa lipsă de orice disciplină, că, de câte ori se vedeau soldați retrăgându-se singuri de pe front, oamenii noștri știau ori credeau a ști că sunt „pui de Cleoșcă“, cum ziceau ei imitând graiul muntean. Maiorul nostru, care a comandat vreo săptămână acest regiment, l-a caracterizat de minune: „Cloșca n-a dat nici un foc, dar nici n-a primit vreun foc“. El singur i-a făcut raport de desființare. Aceasta a fost soarta acestor regimente atât de pompos botezate, ce alcătuiau în Muntenia a doua jumătate a diviziei noastre.

După ce maiorul citi ordinul brigăzii, ne puserăm iarăși în marș pe culmea dealului, de astă dată înapoi. După vreo jumătate de oră ne oprirăm, apoi fiecare companie primi

însărcinarea de a întări o parte din noul front. Desfășurasem tocmai oamenii mei cu mare greutate pe linie, dibuind prin noroi și întuneric, și mă dădusem puțin înapoia crestei lângă un foc de vreascuri când, la lumina flăcărilor, zării, ridicându-se de cealaltă parte a dealului, un ofițer călare, cu chipiu soldățesc pe cap. Era nimeni altul decât căpitanul din Regimentul Crișan, pe care-l trimisese colonelul nostru pe front, cu așa grave amenințări. Aveam deci dreptate în bănuielile noastre: căpitanul nici nu se gândise să se supună unui astfel de ordin.

— Ei, soldatul acela, strigă el către un sergent de-ai mei cu același glas plângător: nu știi încotro e pădurea Academiei?

— Mi se pare că e mai la vale, răspunse sergentul.

Mormăind cuvinte neînțelese, căpitanul se îndreptă la vale cu soldații din urmă. De astă dată nimerise bine direcția, căci colonelul nostru era la deal.

— Domnul căpitan acela, îmi zise sergentul apropiindu-se de mine și întinzând o mână la foc, se mira mult că aghiotantul batalionului nostru e ofițer de rezervă.

— În regiment la ei sunt numai ofițeri activi, răspunsei eu în chip de lămurire: de aceea i se pare de mirare că noi avem aproape numai ofițeri de rezervă.

— Și parcă merge mai bine la noi decât la ei, zise sergentul ca pentru el însuși, uitându-se lung la flăcările focului.

Nu apucarăm să ne întărim bine pe noua poziție, când primirăm ordin de adunare și plecarăm iarăși la vale, în partea din care abia sosiserăm. Dar nu-mi veți cere să spun de câte ori am frământat noroiul în acea grozavă noapte, de la deal la vale și de la vale la deal, ocupând mereu poziții noi, pentru ca după câtva timp să primim ordin de a pleca în alt loc – unde pățeam la fel. Nemâncați și neodihniți, târând greu picioarele, sărmanii soldați se învârtiră astfel toată noaptea, când într-o parte, când într-alta, după cum

suna de fiecare dată ordinul. Dacă din rostul acestor frământări nu mai înțelegeam nimic, un lucru era totuși limpede: comandamentul părea a-și fi pierdut de tot capul și nu se mai pricepea ce fel să facă față situației.

Se luminase de ziuă. Ocupam cu oamenii pentru a nu știu câta oară o nouă poziție, când veni ordin ca regimentul întreg să se adune în deal, îndărătul satului de unde plecaserăm spre front. Vedeam bine că trebuia să începem o nouă retragere. Cum aveam un pluton în recunoaștere, și acesta îmi veni cu mare greu, ajunsei cel mai târziu la locul de adunare. Sosiseră toate companiile; ofițerii stăteau jos, lângă un foc aproape stâns, cu câte un bidon în mână.

— Ați băut ceai, și mie nu mi-ați păstrat! le zisei eu pe un ton de adâncă imputare.

— Nu a fost apă îndeajuns, răspunse unul.

Mă așezai jos lângă ei. Eram sleit de puteri, umezeala rece îmi pătrunsese în toate încheieturile. Vorbirăm una-alta, apoi un locotenent bălan și stors la față începu cu voce tristă:

— Spuneți voi toți dacă își poate cineva închipui ceea ce am suferit noi în această noapte! Cei care rămân acasă se duc la cinematograf, șed frumos la căldură, la adăpost de vânt, ploaie și gloanțe și privesc pe pânză câțiva soldați săpând la șanțuri, ori stând pe burtă și dând focuri: ei socot atunci că-și fac o idee cam ce e războiul. Se gândește însă cineva dintre dânșii cât timp au stat acești soldați mai înainte pe poziție, de câte zile vin în marș, de când n-au mâncat nimic, cât e de mare noroiul pe unde merg, cât de adâncă apa din gropile unde stau culcați, cât e de aspru frigul în care trebuie să rămână nemișcați? Civilii noștri știu numai că pe front sunt gloanțe și ghiulele care seamănă moartea; dar de celelalte suferințe, mai grozave decât gloanțele, ei nici nu visează. Nu, numai cine a fost pe front știe ce e războiul!

Nu răspunse nimenea. Dar tăcerea tuturor arăta îndeajuns că fiecare simțea la fel.

Plecarăm. Când trecurăm peste deal dincolo în satul Valea Porcului, păru că intrăm deodată în altă lume. Acel colț atât de liniștit în ajun era acum tot o fierbere. Știrea că armata noastră se retrage, iar din urmă vin nemții umpluse pe fiecare de groază. Din toate părțile satului se strigau cunoscuții unii pe alții, întrebându-se dacă au sfârșit încărcatul și sunt gata de plecare. Unii alergau după găini, alții după porci, alții după vite: pretutindeni era numai țipăt de femei, gâgâit de păsări, lătrat de câini și muget de animale. Ici-colo cei mai harnici, încărcând în grabă ce brumă putuseră lua cu dânșii, ieșeau cu carul cu boi pe poartă, se uitau încă o dată în urmă la casa lor, își făceau cruce și plecau...

Nu, în numele cerului, nici priveliștea frontului nu mi s-a părut atât de grozavă ca suferințele populației civile, a celor mulți și nevinovați, ce nu știau de ce ne batem, și totuși pe umerii lor se năpusteau acum ororile războiului!

Unde se duceau acești oameni, cu câte un sac de popușoi și o putină de murături într-un car, cu copiii plângând în brațe, cu câinii lătrând împrejur și câte un porc legat de o funie, țipând ascuțit în urma lor?

— Încotro ați plecat, oameni buni? îi întrebam noi, când treceam pe lângă dânșii.

— Unde ne-o îndrepta Dumnezeu, măicuță, ne răspundeau femeile, în vreme ce bătrânii ne priveau posomorâți.

— Dar nu v-a spus primarul ce să faceți?

— Nu, maică; au fugit toți: primarul, notarul, jandarmii, și nu ne-au spus nimic.

Haosul retragerii a fost urmarea firească a zăpăcelii fără pildă în care căzuseră atunci toți cei ce se pretind cu răspundere. Când nemții au început a pătrunde peste graniță, cârmuitorii noștri socotiră de cuviință să golească satele de

la munte, îngrămădind locuitorii în comunele depărtate de front. Dar, când înaintarea dușmanului deveni fulgerătoare, brava noastră administrație găsi că e mult mai cuminte să-și scape înainte de toate propria-i piele, luând în chip simplu fuga și lăsând locuitorii în voia soartei, așa cum îi adunase unii peste alții, cei localnici și cei strămutați din alte părți. Atunci s-a născut acea pagină de jale și durere în istoria neamului nostru: exodul populației civile din părțile oltene și muntene, nu ordonat și chibzuit de sus, ci la întâmplare, în haos și zăpăceală desăvârșită, fiecare părăsindu-și casa și pornind în lumea mare cu ceea ce putea lua pe dânsul. S-au rătăcit adesea, în acest uriaș vălmășag de coloane militare și convoiuri civile, părinții de fii, soțiile de soți, uneori spre a nu se mai vedea niciodată. Câte dureri, câte vieți omenești nu s-ar fi crutat dacă acei „cu răspundere" și-ar fi dat seama de la început de proporțiile nenorocirii noastre și ar fi spus oamenilor să stea liniștiți la casele lor!

Călăream prin sat, în mijlocul acestei fierberi, alături de ofițerul secției noastre de mitralieră, amândoi posomorâți, neîndrăznind să ne spunem nimic. Într-un târziu însă îmi ridicai privirile, mă uitai lung la el și-i zisei:

— Așadar ne aflăm în plină tragedie!

— Da, răspunse el cu aceeași înfățișare posomorâtă. Apoi după un timp adăugă: abia acum ai înțeles?

— Am înțeles mai de mult, răspunsei eu, dar încă n-am îndrăznit să-mi mărturisesc pe față.

Urmă același marș nebun înapoi, fără repaos, fără mâncare, o fugă necurmată de dușman, ce demoraliza soldații văzând cu ochii. Spre seară ajunserăm în satul Merișani, petrecurăm noaptea pe o culme de deal, apoi a doua zi dimineață începurăm iarăși retragerea. Ea dură toată ziua și aproape toată noaptea; seara târziu trecurăm prin Pitești, iar după miezul nopții poposirăm la Oarja. Astfel ne retră-

seserăm de la întâia noastră poziție trei zile de marș neîntrerupt, fără nici o întâlnire cu dușmanul, și totuși soldații noștri erau atât de istoviți de oboseală și foame, atât de abătuți de bănuieli și presimțiri sinistre, că nu mai păreau acei ce intraseră numai de câteva zile pe front, cu atâta încredere și așa mari speranțe!

II

OARJA*

Înainte de luptă
(16 noiembrie)

O, Oarja, blestemat nume, ce-mi amintește atâtea suferinți și atâta rușine!

Era noaptea târziu când ajunserăm în acest sat. Cum nu întâlnirăm la marginea sa nici unul din oamenii trimiși

---

*) Capitolele II–IV, care descriu retragerea de la Oarja (Pitești) până la Nucet (pe linia ferată Târgoviște–Titu), arată rolul pe care l-a jucat unitatea noastră în *lupta de la Argeș*, cel mai însemnat episod al retragerii din Muntenia. După ce rezistența pe linia Oltului devenise cu neputință, nu mai rămăsese oștirii noastre decât să încerce a opri invazia dușmană pe linia descrisă de râul Argeș. Aici trebuia să aibă loc „Marna României“, o luptă concepută în mod ingenios, despre al cărei plan scriitorii germani vorbesc cu elogii. Rolul nostru în lupta de la Argeș a fost dintre cele mai dramatice. Cel ce-și aruncă ochii pe hartă poate vedea că în dreptul orașului Pitești cursul Argeșului descrie un unghi, o ieșitură în afară foarte primejdioasă într-o linie de apărare. În acest colț se afla ca santinelă de pază, în dimineața zilei de 17 noiembrie, când a început lupta, nimenea altul decât batalionul nostru, trimis anume de comandamentul Diviziei a 8-a cu această misiune. Încă o dată trebuia să înfruntăm aici trupele din Corpul alpin, pe care-l pironisem în loc la Valea Babei. Când apoi retragerea trupelor române dincolo de Argeș deveni neînlăturată, tot batalionul nostru avu însărcinarea de a alcătui ariergarda armatei și a acoperi scurgerea trupelor spre Găești. Dincolo de Argeș, trupele armatei întâi române, apăsată cu violență la ambele aripi, fură aruncate grămadă într-un învălmășag îngrozitor pe care-l descrie capitolul „Haos și rușine“.

pentru cartiruire, rătăcirăm la întâmplare de la un capăt la altul, până ce ne pomenirăm de cealaltă parte în câmp. Maiorul opri trupa și plecă însoțit de oamenii de legătură. Între acestea, atât ofițerii, cât și soldații, răpuși de obosală, se culcară la pământ, fără a mai lua în samă că peste tot era numai apă. După vreun ceas de așteptare, când umezeala rece începuse să amorțească pe toți, sosi ordin ca fiecare comandant să-și cartiruiască compania în câte patru case. Pornirăm cu soldații în toate părțile stârnind din somn cânii și oamenii și ridicând în sat o larmă lugubră.

Făcurăm aici un popas de o zi. Pentru întâia și cea din urmă oară în timpul retragerii, ne întâlnirăm cu aprovizionarea noastră, putând da astfel oamenilor hrană caldă. De atunci n-am mai văzut-o până la Bârlad!

Seara, la ora șapte, sosi ordinul de adunare a batalionului; ofițerii erau chemați la maior. Cum avui nenorocul să mă rătăcesc prin sat, ceea ce mă făcu să alerg în goana calului vreo jumătate de ceas în toate părțile, cuprins de groază la gândul că în acest timp batalionul ar putea să plece, nimerii abia târziu locul de adunare. Ofițerii erau în picioare, gata să părăsească locuința. Pe fețele tuturor se citea o gravitate deosebită, singur maiorul era stăpânit de o voioșie ciudată.

— Domnule sublocotenent, îmi zise el cu o politețe neobișnuită, d-ta ai întârziat. Acum vei afla de la camarazi care e misiunea noastră.

— Dar va fi foarte grea, domnule maior, băgă de samă unul din ofițeri.

— Dragul meu, răspunse maiorul, asemenea prevederi sunt de prisos. Gândește-te că suntem cu toții copiii morții, până ce ne vom găsi și noi sfârșitul, cine știe în ce șanț!

Ieșirăm. „Copiii morții!“ Aceste cuvinte, consfințite în chip atât de dureros de întâmplările din urmă, îmi rămaseră pentru totdeauna săpate în minte.

— Unde mergem, dragă? întrebai eu pe comandantul companiei a doua când furăm afară.

— Pe front, răspunse el scurt, ridicând din umeri.

— Dar de ce e maiorul atât de vesel?

— Batalionul său e însărcinat anume de divizie cu această misiune. Se vede că se simte măgulit de alegere.

Apucarăm pe şosea înspre Piteşti. Ordinul diviziei hotăra poziţia noastră în dreptul kilometrului cinci. De ce numaidecât acolo? Era cea mai nenorocită poziţie pe care am avut-o în întreaga retragere. Închipuiţi-vă o limbă de pământ, mărginită de amândouă părţile de drumuri, deci cu aripile deopotrivă de primejduite: peste tot tufe, care la vreo sută de metri înainte se prefăceau într-o pădure, închizând astfel cu totul câmpul de vedere şi de tragere. Aici n-ai fi putut să te aperi de duşman decât la baionetă. Aleasă de divizie anume spre a ne înlesni oprirea germanilor, poziţia noastră era totuşi de aşa natură că toată greutatea cădea de partea noastră şi tot folosul de partea duşmanului; acesta, folosindu-se de pădure şi apoi de tufe, putea să se strecoare nebăgat în seamă până sub nasul nostru – cum s-a şi întâmplat.

Trei companii fură desemnate spre a alcătui linia întâi, a mea rămase în rezervă.

— Trebuie să treceţi dincolo de pădure, ca să aveţi câmp de tragere, astfel lămuri maiorul, ca încheiere, pe comandanţii companiilor ce aveau să plece pe linie.

— Cum? răspunse locotenentul activ, dar pădurea e prea întinsă!

— Veţi merge până la capăt.

— Cu alte cuvinte, asta înseamnă să mă duc până în gara Piteşti!

— Da, să te duci până acolo! zise maiorul.

— Nu, asta n-o fac, răspunse ofiţerul cu hotărâre.

Această împotrivire atât de neobişnuită faţă de covârşitoarea autoritate a comandantului nostru ne umplu pe toţi

de uimire și păru a zăpăci o clipă pe maior însuși. Dar el se reculese pe dată și vocea sa se auzi tunând:

— Executarea!

Companiile se depărtară de noi vreo cincizeci de metri și se desfășurară înaintea pădurii. Nimenea nu se gândi să intre înăuntru, ceea ce de altfel era cu neputință fără o recunoaștere amănunțită din timpul zilei.

Toată noaptea și ziua următoare până la amiază, cercai prin necontenite patrule să aflu până unde au înaintat germanii și dacă avem trupe de-ale noastre înainte sau pe lături. Dar soldații aduceau mereu aceeași știre, că au înaintat până aproape de Pitești, fără a descoperi vreun fel de trupă, română sau germană. Stăteam astfel orbește în fața pădurii ce se ridica sub ochii noștri ca o amenințare sinistră. Situația noastră lua toată înfățișarea unui mister. În sfârșit, pe la amiază se rătăciră pe la noi câțiva călăreți de la artilerie. Duceau comandantului bateriei un raport de la un ofițer ce plecase în recunoaștere. Maiorul luă raportul și-l citi: ofițerul arăta că lângă cimitir, înaintea noastră, a descoperit trupe amice.

— Iată, zisei eu către maior cu voioșie, ce înseamnă să meargă un ofițer în recunoaștere. Patrulele noastre, de astă-noapte și până acum, nu au descoperit nimic. A fost însă de ajuns să-și ia această sarcină un om luminat la minte, și situația s-a limpezit deodată.

Căutarăm cimitirul pe hartă, dar nu-l găsirăm. Totuși nici nu [ne] trecea prin minte că raportul n-ar fi cuprinzând adevărul. De aceea vestirăm ofițerii de pe linie să nu tragă decât cu băgare de seamă, căci înaintea noastră se află trupe amice.

Această întâmplare mi-a rămas până azi o taină. Eu nu-mi pot închipui că un ofițer ar fi în stare să se facă vinovat de asemenea faptă; totuși am citit singur, cu ochii mei proprii, acest raport, câtă vreme desfășurarea luptei a arătat

îndeajuns că înaintea noastră nu erau decât nemți. Sărmanul nostru batalion! El nu mai era, ce-i drept, în acea minunată stare sufletească în care plecase de la Oituz; totuși, pus în împrejurări prielnice, ar fi putut încă să lupte bine. Dar întrebuințat în felul cum a făcut divizia noastră, deznodământul tragic era neînlăturat.

Copiii morții
(17 noiembrie)

Era ora două. Ceața învăluise tufele într-un nor des, făcându-le să apară în zare ca niște fantome. Picura a ploaie.

Stăteam cu maiorul la un foc de vreascuri, în vreme ce ordonanțele ne pregăteau mâncare în gamele. De câtva timp se auzeau împușcături răzlețe la aripa dreaptă. Un om de legătură ne aduse știrea că patrule călări germane urmăreau convoiurile noastre și le stânjeneau retragerea. Trimisei atunci, după ordinul maiorului, un pluton din compania mea ca să împiedice înaintarea călăreților dușmani.

Fu o idee dumnezeiască: fără acest pluton batalionul nostru ar fi fost învăluit și prins sau ucis în întregime.

Abia porniră soldații de lângă noi, când la aripa dreaptă a liniei răsunară niște zgomote ciudate. Le auzeam pentru întâia dată, mai târziu însă ne deprinseserăm îndeajuns cu ele: erau strigătele ce scoteau nemții la atac. În aceeași clipă începură să ne șuiere gloanțele pe lângă urechi, în vreme ce dintre tufe se iveau soldați unul câte unul, cu capul plecat și arma în mână, fugind de pe front. Ca o umbră se strecură repede prin negură și comandantul companiei a doua, alergând dintr-o parte în alta cu revolverul în mână și cercând să-și întoarcă soldații înapoi. Brav și mult drag camarad! De atunci nu l-am mai văzut.

— Ce-i asta? zise maiorul în nespusă uimire, ca și cum n-ar fi vrut să-și creadă ochilor. Dar fără a sta o clipă pe

gânduri se repezi înaintea fugarilor, strigând cu putere: „înapoi!". Scoțând revolverul, făcui și eu la fel, alergând la aripa stângă. Dar orice încercare de a mai opri trupa era zadarnică!

Deplin încredințați că înaintea frontului nostru se află oaste română, soldații stătuseră pe linie fără nici o grijă. Și încă nenorocirea ce ne urmărea pas cu pas făcu ca maiorul să nu fie mulțumit cu poziția aripii drepte. De aceea comandantul companiei din această parte scosese oamenii de pe vechea linie, îi înșirase în trăgători ceva mai departe, dându-le ordin să-și sape alte adăposturi, aceasta abia cu vreo jumătate de ceas înaintea atacului dușman! Când se iviră nemții din pădure, înaintând prin ceață în mai multe coloane de marș paralele, fără nici o pânză de trăgători în față, ofițerii noștri crezură că sunt trupele române ce au primit ordin de retragere. Ei le așteptară deci în liniște, fără a lua nici o măsură de luptă. Una din coloanele dușmane se strecurase pe după aripa noastră dreaptă și se pregătea să cadă în spatele batalionului, în același timp când celelalte aveau să-l atace dinainte. Cum mergea însă această coloană printre tufele dese, se întâlni drept în față cu plutonul de la rezervă pe care-l trimisesem să sprijine retragerea convoiurilor. Fu o ciocnire bruscă, neașteptată pentru amândouă părțile, în care soldații noștri nu se putură împotrivi multă vreme dușmanului. Totuși ei fură pentru noi ca o mană cerească, scăpându-ne batalionul de învăluire și de o măcelărire sigură.

Abia când coloanele din față se apropiară la câteva zeci de metri, putură ofițerii noștri să-și dea seama de grozava lor amăgire. Dar atunci izbitura dușmanului asupra soldaților noștri, ce tocmai se pregăteau să-și sape adăposturi pe noua linie, fu atât de repede, că-i puse deodată pe fugă, fără cea mai slabă împotrivire. Și cum frontul nostru se întindea în chipul unui unghi, cu vârful înspre dușman, aripile puse pe fugă se întâlniră numaidecât față în față, strângând la

mijloc şi compania mea, care aştepta în rezervă, şi prefăcând într-o clipă întreg batalionul într-o turmă haotică. Săriră într-un suflet toţi ofiţerii înaintea fugarilor, cu revolverele scoase, strigându-le cu putere să se oprească. „Ruşine, băieţi!“, se auzea vocea maiorului, „nu fugiţi, întoarceţi-vă cu toţii la atac, strigaţi ura! şi înainte!“ „Ura!“, începură să strige ofiţerii, spre a-şi îndemna trupa. Soldaţii se opriră un timp în loc, se întoarseră cu faţa înapoi spre nemţi şi, strigând din răsputeri „ura!“, descărcară armele. Dar ce, căci, aşa cum se aflau cu toţii strânşi grămadă, nici unul nu putea pune arma la umăr, necum să ochească în duşman. Toţi trăgeau în sus, spre a nu se ucide unul pe altul, şi gloanţele porneau în senin, fără a pricinui liniilor germane vreun rău. Fu deci de ajuns ca duşmanul să îndrepte spre noi câteva salve bine nutrite, spre a pune soldaţii din nou pe fugă. Şi iarăşi izbutiră ofiţerii după un timp să-i oprească, iarăşi se întoarseră îndărăt cu aceleaşi focuri de armă trase în sus, pentru ca încă o dată salvele duşmane să-i alunge mai departe. În acest fel, trecând mereu de la fugă haotică la încercări nenorocite de oprire şi luptă, batalionul nostru fu mânat din urmă pas cu pas de duşman, tot înapoi spre Oarja. Nu simţeam nimic, decât doar că obrajii îmi ardeau ca dogoriţi de para focului. De jur împrejur gloanţele şuierau fără încetare: unele se pierdeau în sus cu un fluierat lung, altele cădeau în pământ cu un zgomot scurt şi ascuţit, în răstimpuri răsuna şi pocnetul surd şi spart al infernalelor dumdum. La stânga mea, unde se mişca grosul batalionului, larma era asurzitoare. Strigătele ofiţerilor către soldaţi: „stai pe loc!“, „opreşte!“, „nu fugi!“: gemetele muribunzilor, rugămintele jalnice ale răniţilor către tovarăşii lor: „nu ne lăsaţi, fraţilor, luaţi-ne cu voi!“ se amestecau cu pocnetele de armă într-un vuiet de iad. În jurul maiorului gloanţele duşmane făceau adevărată pustiire. Plecase înfăşurat în pelerină, neavând prevederea sau timpul să o dea ordonanţei la începutul

luptei. Bănuind după acest semn că el e comandantul trupei, nemții îndreptau tot greul gloanțelor spre dânsul. De câteva ori îmbulzeala în jurul său fu atât de mare, că-l trânti la pământ, și trebui să fie ridicat în sus și dus pe brațe de soldați...

Nenorocita turmă rătăci astfel spre Oarja, cât timp, n-aș putea spune. Când conteniră focurile din urmă și ne puturăm opri pe loc, se lăsau umbrele serii. Ofițerii ridicară chipiurile în sus, învârtindu-le deasupra capului: era semnul adunării. Toți fugarii se strânseră la un loc, fără ordine, purtând pe umeri povara rușinii. De sus, de pe o movilă de prundiș pe marginea șoselei, maiorul vorbi soldaților săi în cuvinte ce semănau a gemete de durere: „Vă mulțumesc că fugiți și vă lăsați țara în mâna nemților! Vă mulțumesc de felul în care răsplătiți îngrijirea mea de tată! Vă mulțumesc..." Nu mai putu continua. Vocea i se înecă în lacrimi și sughițuri: plângea.

Mă depărtai, privind în jur cu ochi mari. Părea că mă deștept dintr-un somn adânc. Un gând îmi umplea tot sufletul, miraculos până la necrezare: „am scăpat! sunt teafăr! e cu putință aceasta?" Abia atunci înțelegeam tot cuprinsul minunii de a mă găsi în viață, neatins, pe când chiar în jurul meu căzuseră toți oamenii de legătură. Într-un sentiment de covârșitoare evlavie, cum nu l-am mai avut niciodată, păru a mi se revela atunci din sfere suprafirești solia că providența mă păstrează spre a împlini cu mine altă misiune pe lume, numai de aceea am putut ieși nevătămat din groaznicul măcel. A fost desigur una din acele superstiții ce subjugă în momente supreme orice spirit. Decât deseori în timpul războiului această superstiție mi-a adus multă tărie sufletească!

Pusei să se numere oamenii: lipseau patruzeci și nouă din compania mea, fără ca ea să fi intrat cel puțin în luptă. În alte companii pierderile erau încă mai grele. Batalionul scăzuse deodată aproape la jumătate.

Mai dureroasă însă era pentru noi pierderea camarazilor noştri, fie că suferinţele duse umăr la umăr făcuseră din noi adevăraţi fraţi de cruce, fie că în moartea unui ofiţer toţi ceilalţi vedeau pecetluită mai dinainte soarta lor proprie. Căci ofiţerii înţelegeau acum bine că sunt cu adevărat copii ai morţii, ce numai printr-o minune cerească ar mai putea ajunge să-şi plece capul teferi pe vreun petec de pământ – cine ştie unde!

Lipseau trei dintre noi. Îndeosebi pierderea comandantului companiei a doua, un tânăr avocat din Iaşi, pe care-l numeam toţi „copilul" din pricina drăgălăşiei sale, aruncase pe fiecare într-o stare de durere mută. Era frumos! Corpul său mic cădea în ondulaţii desăvârşite, faţa sa avea o gingăşie feminină. Ar fi fost o podoabă pentru orice salon; soarta însă, care a pus la adăpost pe atâţi alţii, l-a dus la front. Şi şi-a împlinit rolul vredniciei. La Valea Babei numai datorită bravurii sale n-au putut nemţii să ne străpungă frontul. Dar ceea ce a făcut acolo, nemernicia poziţiei noastre l-a împiedicat a face la Oarja. A încercat şi aici, cu dispreţul vieţii sale, să restabilească linia, şi şi-a găsit moartea. Brav tânăr! De câte ori mă gândesc la el, îmi apare aşa cum l-am văzut pentru cea din urmă dată: cu revolverul în mână, oprind soldaţii în fugă.

Între acestea începurăm a întări o nouă poziţie, spre a ne putea împotrivi duşmanului în caz când ar avea de gând să încerce alt atac. Treceam pe linia companiei mele, supraveghind lucrările soldaţilor, când dinspre Oarja apăru pe şosea un călăreţ cu calul totuna de apă. Se opri, vorbi ceva cu un soldat, apoi se îndreptă către maior.

— De unde venea acel călăreţ? întrebai eu pe soldat trimiţând să-l cheme la mine.

— Venea de la divizie cu un ordin, răspunse acesta.

— Dar ce aţi vorbit împreună?

— Păi, îngână soldatul codindu-se și plecând înapoi spre adăpostul său, spunea cum chefuiesc cei de la divizie, joacă cărțile.

Nu trecu mult și ofițerii fură chemați la ordin.

— Domnilor, începu maiorul, cercând în zadar să ia înfățișarea omului ce vorbește ca din convingere, domnul comandant al diviziei îmi comunică faptul că acțiunea noastră a fost o nebunie. El ne ordonă să recucerim poziția pierdută.

Ne uitarăm lung unul la altul, plini de uimire. Nu știam încă de ce sunt destoinici comandanții noștri, această prețioasă descoperire trebuia s-o facem mai târziu, în decursul retragerii. Pentru întâia oară primeam unul dintre acele ordine nesăbuite, care din nenorocire ajunseseră mai în urmă să nu ne mai surprindă deloc. Stăteam într-o stare de aiureală, parecă întrebându-ne dacă am auzit bine, când dinspre Oarja apăru un automobil cu mai mulți ofițeri. Erau ei, domnii de la divizie, cuprinși desigur de indignare că li s-a turburat în chip atât de neplăcut cheful. Veneau în automobil – se înțelege: cine ar putea tăgădui dreptul divin al militarilor ziși de stat-major de a se primbla numai pe pernele molatece ale automobilelor, chiar pe front? Se apropiară cu prevedere de noi, în vreme ce maiorul le ieșea întru întâmpinare. Unul dintre ei, fără a se scula în picioare ori a se coborî jos, ca nu cumva să-și pângărească tălpile prin atingere cu mocirla pământeană, începu să mustre de sus pe maior, în gura mare și în auzul tuturor. Apoi sfârși dând ordin să cucerim poziția veche și amenințându-ne că, dacă vom mai avea îndrăzneala să ne întoarcem înapoi – va trage în noi cu tunul!

Îmi stăpânesc pornirea de a face vreo reflecție asupra sufletului unor oameni care, după ce ne aruncaseră orbește înaintea dușmanului, acum voiau să mai ucidă și ei din noi, ca și cum nemții n-ar fi făcut destulă pustiire în rândurile noastre. Să mi se îngăduie însă o scurtă lămurire. În timpul

nenorocitei noastre retrageri ni s-au trimis de mai multe ori asemenea ameninţări, că vom fi nimiciţi în focul artileriei noastre, dacă cumva am îndrăzni să părăsim poziţia. Faţă de aceasta trebuie să amintesc ceea ce am arătat altă dată şi voi arăta de câte ori va veni prilejul, că în întâia parte a campaniei pentru rar lucru între cer şi pământ aveau soldaţii noştri atât dispreţ ca pentru artileria noastră. Trăgea prost, scurt şi rar, iar ghiulelele ei, în loc de a-şi lua zborul spre duşman, nu o dată se opreau între noi, de altfel fără a ne pricinui vreun rău. Adesea, când începeau tunurile noastre să tragă, reflecţiile ce făceau soldaţii erau de tot interesante.

— Ia auziţi, fraţilor, ziceau unii, au început şi ai noştri să pocnească din biciuşcă.

Urmau râsete.

— Mai bine feriţi-vă capetele, că până la nemţi nu ajung, dar în noi nimeresc, răspundeau alţii.

Urmau iarăşi râsete.

Soldaţii ştiau mai bine ca ofiţerii noştri de stat-major, ce se adăposteau departe înapoia frontului, că tunurile noastre sunt un simplu lux, purtat de cai dintr-un loc în altul ca pentru paradă. Şi când comandanţii superiori socoteau de cuviinţă să ne ameninţe că vor da ordin artileriei să tragă în noi – ceea ce vai! ea făcea uneori şi fără ordin – ca şi cum tunurile noastre ar fi vărsat cine ştie ce potop de grozăvie, ei se făceau singuri de ruşine în faţa soldaţilor: aceştia aveau astfel prilej să se încredinţeze că cei mari n-au nici idee de nemernicia armamentului cu care lucrează.

Aceasta era urmarea nemijlocită a ameninţărilor de mai sus. Dar mai e nevoie să vorbesc de dezastruoasele lor urmări morale? Oricine îşi poate închipui că soldaţii, văzându-se mânaţi ca simplele vite de căsăpie, pierdeau şi cea din urmă înclinare pentru luptă şi pornire pentru jertfă.

Cu ameninţarea de a ne ucide în focul artileriei noastre, ofiţerii diviziei părură a-şi fi uşurat sufletul. Astfel, aruncân-

du-ne în ochi o ultimă salvă de fum și mocirlă, un fel de preludiu al țărnei ce sta să ne acopere de veci, olimpicele ființe se depărtară în goana automobilului.

Iară noi?

Noi, se înțelege, plecarăm să „recucerim poziția pierdută".

Mă îndreptai, cu capul în jos și pași înceți, spre companie. Pe dată răsună comanda maiorului: „compania întâi și a treia în linia întâi, a doua și a patra în rezervă".

— Compania a treia în linia întâi! îmi zisei eu în gând, auzind însărcinarea companiei mele; apoi urmai scrâșnind din dinți în limba cazonă: acum mi-a venit și mie rândul să mă curăț!

Așezai oamenii în două linii, comandantul companiei întâi făcu la fel, apoi pornirăm încet înainte, eu la stânga, el la dreapta șoselei Oarja–Pitești. Între noi toți care luăm parte la această operație sinistră, nu e unul – de la ofițeri până la soldați – care să nu-și dea seama că ceea ce facem e nebunie goală. Dar – așa voiau cei mari. Pe fețele tuturor se oglindea aceeași convingere că, dacă vom cerca cu tot dinadinsul să înaintăm până la vechea poziție, nu vom ajunge seara nici unul.

Deodată, comandantul companiei întâi se despărți de soldații săi și, apropiindu-se de maior, îi vorbi în grabă:

— Domnule maior, orice înaintare e peste putință: patrulele mele îmi aduc tocmai de știre că nemții s-au ivit la flancul drept.

— Nu se poate, răspunse maiorul cu voce liniștită: acolo e Batalionul doi.

— A fost respins, domnule maior, întâmpină ofițerul cu energie.

— Pentru Dumnezeu, omule, se răsti comandantul nostru plin de revoltă, nu mă scoate din minți!

— Bine, domnule maior.

Cu aceste cuvinte, ofițerul se întoarse la companie și continuă înaintarea. Totuși el avea dreptate. Veșnic nenorocitul batalion doi, a cărui soartă a fost de a se stinge în atacuri prin surprindere, fără a avea nici timpul să ia formație de luptă, se strecurase în coloană de marș la aripa noastră dreaptă și se oprise într-un scurt popas, așteptând de bună seamă știri de la patrule despre mișcările dușmanului. Dar se vede că patrulele își îndeplinită și aici însărcinarea atât de bine, că deodată batalionul se pomeni cu mitralierele dușmane în coaste. Se născu o panică grozavă, soldații luară fuga în toate părțile, fără ca ofițerii să fie în stare a-i opri pe loc. Cu mare greutate izbutiră comandanții să-și adune companiile în timpul nopții, pe tăcute, așa că în ziuă batalionul se găsi realcătuit, fără ca cineva să fi aflat înfrângerea suferită. Ei fură mai fericiți decât noi, căci putură să-și mistuie rușinea în taină, pe când a noastră se aflã deodată peste tot.

Înaintam deci mereu cu aripa dreaptă descoperită, ducându-ne singuri în mâinile dușmanului; acesta nu avea decât să aștepte timpul potrivit spre a ne cădea în spate. Abia merserăm însă câteva sute de metri, când la dreapta noastră începură să pârâie mitralierele. E singura stângăcie pe care am băgat-o în samă la nemți în tot războiul. Ar fi fost de ajuns ca ei să ne lase încă să înaintăm câtva timp, spre a ne împresura întreg batalionul în voie bună. Dar se vede că sunt și între dânșii oameni pripiți, ce nu pot stăpâni și calcula rece situația, ci trag în dușman de îndată ce-l văd – cum făceau soldații noștri totdeauna.

Omul de legătură de la batalion sosi în goană, aducând ordin de retragere. A, în sfârșit se vedea și dreptatea noastră.

Pornirăm încet înapoi. Între acestea se înserase de-a binelea. După un timp ne oprirăm, iar companiile din linia întâi primiră ordin să stea în avanposturi. Luând măsuri pentru așezarea santinelelor, îmi căutai și eu un loc de repaos.

A fost cea mai tristă noapte ce am petrecut în întreaga campanie. Ordonanța îmi pierduse în fugă toate lucrurile; nu mai aveam nici o pătură de așternut sau învelit. Începuse să cadă o ploaie deasă, șoseaua era plină de bălți, alăturea era arătură proaspătă, cu mocirlă adâncă. După oarecare chibzuire, așezai o raniță pe marginea șoselei și mă lungii cu picioarele în șanț, așternând dedesubt o foaie de cort și deasupra alta. Dar răceala îmi pătrundea de-a dreptul la oase. Adesea strigam ordonanța să scuture apa de ploaie ce se aduna în îndoiturile învelitoarei, apoi cercam iarăși să mă așez așa fel ca să-mi fie cald. Dar zadarnic. De la un timp mă sculai de-a binelea și începui să umblu pe șosea într-o parte și-n alta, spre a mă dezmorți de frig. Veni în sfârșit și omul de legătură, aducând ordinul de adunare a batalionului. Pe cât se vedea, trebuia să începem iarăși marșul de retragere.

Starea sufletească după dezastru

Retragerea noastră ne-a adus încercări destule, nici una însă nu a avut urmări atât de adânci și hotărâtoare ca rușinea suferită la Oarja. Dacă până atunci se mai furișase în inimile noastre vreo umbră de nădejde în mai bine, de astă dată ea dispăru cu totul. Încrederea noastră în priceperea comandanților nu era nici înainte tocmai mare, dar nenorocirea de la „Kilometrul cinci“ o smulse deodată din cele mai adânci rădăcini, făcând loc unei amarnice dezamăgiri. Nimenea nu credea că trebuie să-și mai facă iluzii: comandamentul nostru se părea pe cât de nedestoinic, pe atât de barbar. El ne trimetea la pieire ca pe o turmă de vite, pare că de simpla plăcere de a ne vedea căsăpiți, fără a se mai întreba câtuși de puțin dacă moartea noastră are vreun rost.

Dar altă împrejurare venea să mărească încă deznădejdea noastră, umplându-ne mintea cu gânduri deopotrivă de

lugubre și fantastice. De patru zile noi ne retragem mereu în marșuri forțate. Această ciudată goană înapoi cu priveliștea necurmată a durerii satelor lăsate în părăsire aruncase la început în sufletele noastre mare jale, dar mai apoi izbutisem să ne-o lămurim într-un chip de tot fericit. Ne închipuiam anume că comandamentul nostru ar fi înțeles tot atât de limpede ca și noi neputința de a ne împotrivi unui dușman atât de bine înarmat fără întărituri temeinice. De aceea ar fi luat hotărârea să părăsească de bună-voie o parte din țară și să ne retragă pe o poziție puternică. Astfel, în vreme ce noi ne retrăgeam cu atâta grabă, credeam, mai mult încă, ni se părea de la sine înțeles că îndărătul nostru se lucrează cu sârguință la întărirea unei linii de rezistență și abia acolo trebuia să dăm din nou piept cu dușmanul.

Toți lăudam această măsură înțeleaptă, singura de la care ne mai așteptam mântuirea, și doream să ajungem cât mai curând în acest închipuit sistem de tranșee, cu numeroase garduri de sârmă înainte și o artilerie vrednică de acest nume îndărăt, pentru a arăta atunci nemților ce suntem și noi în stare a face, când suntem pregătiți la fel cu dânșii. Dar la Oarja această așteptare ne-a fost spulberată în chip cumplit. Deodată ne vedeam scoși la câmp deschis ca să luptăm cu oștirea nemțească, înarmată cum o știam toți, și să o învingem. Ce era aceasta? Credea oare comandamentul nostru cu tot dinadinsul că o linie de trăgători semănați la așa depărtare unul de altul, fără întărituri și armament, ar putea ține piept atacurilor dușmane, date în masă, cu toate mijloacele trebuitoare? Era ușurință, era nepricepere? O, nu, acest lucru nici nu ni se părea a sta în marginile putinței.

Adevărul ni se părea a fi cu mult mai groaznic: cârmuitorii noștri s-au vândut nemților! Oamenii aceștia nu sunt deloc atât de nepricepuți cum pare a ieși din măsurile lor: sunt trădători. Numai așa se lămurește că ei ne trimit tot

pe poziții anume alese, ca nemții să ne poată căsăpi fără nici o pierdere din partea lor și fără nici un chip de împotrivire din partea noastră. Vânzătorii se silesc să arate dușmanului că merită răsplata lui Iuda.

Când mă gândesc încă la această monstruoasă credință, mă trec fiori. Totuși ea a fost fapt, ea ne-a stăpânit în tot cursul retragerii și multă vreme în urmă. Am avut prilejul să mă întâlnesc în haosul retragerii din Muntenia cu ofițeri din cele mai deosebite unități ale armatei noastre și am putut vedea că toate trupele de front aveau aceeași convingere. De pretutindeni auzeam același jalnic cântec: suntem vânduți, pentru noi nu mai e scăpare! Comandanții noștri ne-au retras fără luptă de pe toate întăriturile naturale, unde ne puteam împotrivi dușmanului chiar numai cu armele, ori cu ciomegele noastre, și ne-au adus să luptăm la câmp neted ca oglinda, într-o pânză de trăgători, ce abia se văd unul cu altul, fără armament, fără alte întărituri decât o movilă de țărână înaintea capului, și toate acestea împotriva mitralierelor și artileriei germane. Nu se vedea aici limpede gândul de a ne da de-a gata în mâinile dușmanului? Suntem vânduți!

Deznădejdea și demoralizarea ce născu în rândurile noastre această încredințare trec orice închipuire. Așadar suntem osândiți cu toții la o moarte sigură și rușinoasă! Mergem de-a dreptul la căsăpie, iar cei ce mai scapă cu viață sunt întorși înapoi și mânați din urmă cu tunul tot în mâinile dușmanului. Pentru noi nu e cruțare: trebuie să plătim cu sângele nostru prețul vânzării celor de sus.

Atunci închipuirea noastră se puse înfrigurată la lucru. Peste tot miroseam numai trădare, în orice nenorocire credeam a descoperi urmarea firească a uneltirilor infernale ale vreunui vândut. La Petroșani a fost trădare; la Turnul Roș, în Dobrogea, de asemenea: în toate ramurile comandamentului păreau a mișuna vânduții și trădătorii. Se șoptea

tainic de muniții îndosite ca să nu se poată folosi armata de ele; de trenuri militare deraiate din ordin, ca trupele să nu poată ajunge la timp pe front. Scurt: Marele Cartier ni se părea a-și da toate silințele ce stau în puterea omenească spre a zădărnici sforțările noastre deznădăjduite de a mai lupta și a opri năvălirea dușmanului. Astfel, în orice nou ordin de sus noi vedeam o nouă născocire diabolică de a ne da nemților cât mai ușor în mână, de aceea îl primeam cu dispreț și vorbe de batjocură.

Trebuie să se fi auzit ceva și în cercurile conducătoare despre această stare de spirit, căci de la Argeș până târziu în timpul refacerii primeam mereu „ordine secrete“, unele în chip de apel și rugăminte, altele mai amenințătoare, toate însă cu același cuprins: să se ferească ofițerii de a vorbi în auzul soldaților de greșelile în conducerea noastră militară sau de a-și critica superiorii și a lăuda dușmanii. Dar totul era în zadar. Când venea vorba de comandanții noștri, nu mai cerceta nimenea unde se află și cine e pe aproape; atunci limba română părea prea săracă în cuvinte de batjocură spre a înfiera felul cum am fost duși la luptă.

După toate semnele, nemții cunoșteau foarte bine starea noastră de revoltă, căci o întrețineau cu o rară dibăcie. Aproape zilnic auzeam soldații vorbind de prizonieri scăpați – poate mai bine lăsați să scape – de dușman, ce aduceau de dincolo de front vești minunate: ce blând se poartă nemții cu sătenii noștri, cărora împart pământul boierilor; ce părintește îngrijesc ei de prizonieri, cum își râd ei de armamentul nostru, încât nici nu mai păstrează armele și tunurile luate de la noi, ci le sfarmă de pietre înaintea soldaților, mirându-se că vrem încă să mai luptăm cu asemenea jucării. Câtă vreme am dus război cu ungurii, soldații nu aveau mai mare groază decât de gândul că ar putea să cadă prizonieri. Dar, de când am început luptele cu nemții, această teamă s-a împrăștiat ca prin farmec. Din toate convorbirile soldaților,

ca și ale ofițerilor se revărsa o adâncă stimă pentru însușirile militare și sufletești ale germanilor, făcând un dureros contrast cu revolta împotriva nepriceperii și barbariei comandanților noștri. Iar de la un timp nimenea nu se mai gândea cu dinadinsul la o luptă pe care o vedea pierdută mai dinainte; în ascuns sau pe față, fiecare nutrea gândul de a găsi un mijloc de scăpare. Ce a devenit războiul nostru în asemenea împrejurări, cititorul va putea să vadă singur din descrierea de mai la vale.

III
DE LA CIREȘ LA NUCET
(18–20 noiembrie)

Se lumina de ziuă când intrarăm înapoi în Oarja. După un repaos de vreo oră ne puserăm iarăși în marș și în scurt timp ne apropiarăm de satul Cireș. Stăturăm aici pe poziție ziua întreagă și trebui să privim în neputință toată du-pă-amiaza cum se scurge artileria germană pe sub nasul nostru pe șoseaua Pitești–Căteasca. Spre seară veni vestea că nemții au ajuns pe ambele flancuri la treizeci de kilometri înaintea noastră! Trebuia să plecăm cu grabă, ca să ieșim din acest clește.

Marșul se urmă cu înfrigurare. Pentru întâia oară făceam o retragere tot pe unde era dosul mai mare, căci pe căile bătute înaintau trupele germane. Mai târziu însă ne obișnuiserăm îndestul cu asemenea marșuri, ce păreau mai curând fuga de lumină a unei cete de răufăcători, urmăriți din toate părțile de poteră. Pe la ora trei poposirăm în satul Ciupa Silvestreanca; de fapt acest „sat“ nu avea decât vreo șase case, ce de-abia ajungeau pentru ofițeri. Soldații rămaseră afară în ploaie.

A doua zi de dimineață începu iarăși marșul, și după vreo oră ajunserăm în Ciupa Mavrodolu, un sat mare și foarte apropiat de acela în care petrecuserăm noaptea. Nu era mai nimerit să poposim deodată aici și să odihnim oamenii bine cele câteva ceasuri de noapte, în loc de a-i lăsa în câmp, într-un sat de șase case? Pare însă că aceasta n-ar fi fost de-ajuns, căci acum începu altă tortură pentru nenorociții soldați. De pe la ora opt dimineața până la trei după-masă, ei stătură în drum cu ranițele în spate, într-o ploaie subțire

şi rece, aşteptând mereu ordinul de plecare pe front! Zădarnic cerurăm noi voie să-i adăpostim în case, arătând că sunt istoviţi de oboseală şi foame şi că vor adormi pe linie în adăposturi. Ni se răspunse că colonelul se împotriveşte la această măsură, de teamă ca soldaţii să nu se împrăştie în sat după mâncare şi să nu-i aibă în mână când va veni ordinul de plecare. Aşa e la noi: comandantul ştie numai să stea în mod brav la telefon şi să te ameninţe cu moartea când veşteşti că nu poţi ţine frontul. Dar nu vrea să-şi amintească în ce stare ţi-a dat soldaţii când ai plecat cu ei pe poziţie. Şi nu e de mirare. Căci în mintea ofiţerilor de meserie prea s-a înrădăcinat dispreţul vieţii soldatului, obiceiul de a-l trata ca pe o vită, de a-i cere totul şi a nu-i da nimic; iar judecata acestor oameni, crescuţi în atmosfera cazonă, nu pare a fi destul de limpede spre a-şi da seama că bătându-şi joc de soldaţi ruinează puterea de rezistenţă a armatei şi prăbuşesc ţara în nenorocire.

Pe la ora trei plecarăm spre front. Trebuia să schimbăm Regimentul 77, ce se afla pe poziţie de seara trecută. Artileria noastră trăgea cu o hărnicie neobişnuită: începuse oare vreo luptă serioasă pe linie?

Se întunecase bine când ajunserăm înaintea satului Petroaia din deal[1]. Comandantul batalionului pe care trebuia să-l schimbăm noi se afla cu mai mulţi ofiţeri lângă o casă în care aşezase telefonul. Pe linie răsunau împuşcături răzleţe.

— Aţi avut astăzi lupte? întrebai eu pe unul din ofiţeri.

— Da, răspunse acesta: pe după-amiază gloanţele măturau chiar bine drumul ce duce din sat la front.

— Şi au putut să reziste soldaţii d-voastră?

— S-au purtat bine, săracii!

Între acestea maiorul nostru, luând măsurile cuvenite în vederea intrării pe front, se despărţi de ofiţeri şi intră în

[1]) Azi Pătroaia-Deal.

casă spre a vorbi la telefon. Compania mea era în rezervă; celelalte trei companii apucară drumul spre linie.

Nu trecu însă de-a binelea o oră și împușcăturile începură să se întețească în chip vijelios. Comandanții companiilor pornite la schimb trimiseră știre că nu pot pătrunde pe linie, deoarece tocmai a început lupta. Situația începea să insufle temeri. Atunci plecai împreună cu ofițerul secției noastre de mitralieră spre a alege o linie de rezistență, de pe care trebuia să sprijinim retragerea la vreme de nevoie. Apoi, punând oamenii la lucru, mă întorsei la maior.

Era într-o stare de neastâmpăr cum nu-l mai văzusem niciodată. Fuma mereu și măsura odaia cu pași mari, fără încetare. De câtva timp cercase să vorbească la telefon cu regimentul, dar i se răspunsese nemțește! Era acum limpede că germanii rupseseră frontul de cealaltă parte a Argeșului și înaintaseră departe în spatele noastre. De altfel, aceasta se putea bănui lesne și după împușcăturile de armă ce răsunau pe celălalt mal al râului la vreo câțiva kilometri în urma frontului pe care ne aflam noi. Nemții dădeau desigur izbituri puternice spre a pune stăpânire pe podul de la Ionești și a tăia astfel retragerea trupelor române ce luptau în dreapta Argeșului. În bună măsură dușmanul și-a atins acest scop.

După oarecare chibzuire, văzând că ni s-a tăiat legătura cu regimentul, maiorul se hotărî să plece singur în căutarea colonelului. Alese câțiva soldați de nădejde, apoi porniră toți călări. În urma sa mă răpuse oboseala și căzui într-un somn adânc: dar nu apucai a mă odihni mult timp, și un zgomot de pași și voci mă făcu să sar în sus: era maiorul cu locotenentul adjutant al brigăzii. Amândoi căutaseră regimentul, dar fără a putea să-l descopere. Norocul nostru făcu însă ca ei să dea unul peste altul, și astfel putură afla ordinele brigăzii de-a dreptul, fără a mai trece pe la regiment.

— Așadar, auzeam pe locotenent vorbind, d-voastră veți părăsi acest front și vă veți retrage în satul Potlogenii din deal[1], unde veți rămâne ca ariergardă a armatei.

— Și cât timp va trebui să stăm acolo? întrebă maiorul.

— Trimiteți oameni de legătură la podul de la Ionești, răspunse locotenentul, și, când aceștia vă vor da de știre că s-au scurs cele din urmă trupe ale Diviziei 1/17, veți pleca și d-voastră.

Se dădu ordin de adunare. De cât înainte de toate, trebuia să punem în cunoștință de noua situație Batalionul nostru doi; în adevăr, acesta trebuia să părăsească frontul fără zăbavă, căci nu mai avea nici o însărcinare. Rând pe rând plecară cu această veste oamenii de legătură ce treceau drept cei mai de încredere; dar toți se întoarseră cu același răspuns: pe poziția Batalionului doi se află acum nemții, căci la orice încercare de apropiere sunt primiți cu focuri de armă!

Nu e lucru de mirare că oamenii lipsiți de orice cultură, cum sunt soldații noștri, nu pot să-și dea seama de urmările grozave pe care le aduce în război neîndeplinirea unui ordin. Această întunecime de judecată, de care dădeau dovadă la orice prilej patrulele noastre, ne-a fost mereu fatală. La Oarja fusese surprins și măcelărit batalionul nostru din această pricină; acum venea rândul Batalionului doi să sufere aceeași soartă, fiindcă nici un soldat nu avusese omenia de a răzbate până la el și a-i duce ordinul de retragere.

Stăteam cu toții în nespusă zăpăceală. Unde o fi dispărut colonelul? Unde se află Batalionul doi? Mister peste tot!

Între acestea, companiile noastre sosiseră de pe linie. După câtva timp de nedumerire, înțelegând totuși că orice încercare de a mai stabili legătura cu celelalte unități e zadarnică, ne puserăm în marș și pe la miezul nopții ajunserăm

---

[1]) Potlogeni-Deal și Potlogeni-Vale sunt două sate de o parte și de alta a râului Argeș.

în Potlogenii din deal. Peste tot, întuneric beznă. Aceleași sinistre împușcături răsunau încă la spatele noastre, dându-ne a înțelege că nici acum nu am ajuns în dreptul frontului dușman de dincolo de râu. De bună seamă nemții înaintau mereu spre pod. Mai putea-vom trece și noi dincolo? Cine știe!

Dădurăm soldaților voie să-și facă focuri pe marginea șoselei, iar noi intrarăm într-o casă spre a cerceta harta. Maiorul hotărî frontul batalionului, apoi luarăm înțelegere să plecăm pe poziție la ora cinci dimineața. Știam că nemții nu atacă în timpul nopții și voiam să ne cruțăm oamenii. După aceasta ofițerii voiră să plece, dar maiorul îi opri în odaia sa.

Era un frig îngrozitor. Ordonanțele cercară să aprindă foc, dar făcură neplăcuta descoperire că soba era stricată. Trebuia să ne resemnăm a rămânea astfel până dimineața. Înfășurându-ne bine în mantale și ridicând gulerele în sus, căutarăm fiecare câte un loc. Maiorul se culcă pe o laviță, doi dintre noi se ridicară pe masă, iar ceilalți cinci se îngrămădiră pe altă laviță, înghesuindu-ne bine spre a ne încălzi și scoțând capul unul peste altul, în chip de pernă! Așa se cimentează pe front prieteniile neșterse prin suferințele duse umăr la umăr.

Se făcu ora cinci. Ne sculărăm cu toții amorțiți de frig, suflând în mâini, bătând din picioare. Apoi comandanții celor trei companii însărcinate a ținea frontul, luându-și oamenii, se îndreptară spre poziție. Plecai și eu cu ei, spre a cunoaște bine locurile și a putea sprijini la trebuință în chip lesnicios retragerea cu compania mea de rezervă. Abia mă întorsei înapoi, spre a comunica maiorului felul cum s-a alcătuit frontul, când un sătean, ce tocmai sosea din Petroaia, ne aduse știre că acolo intraseră nemții. „Atunci să plecăm!" zise maiorul ca pentru el însuși; apoi întorcându-se către mine, adăugă:

— Ce zici, s-o fi scurs Divizia 1/17 peste Argeș?

— O, desigur, răspunsei eu repede.

De fapt, credeam de mult acest lucru, dar teama de a părea fricos mă făcuse să ascund cu grijă această convingere.

Retragerea unei ariergarde

Începu a se lumina de ziuă. Companiile se adunară în grabă. Pe fețele tuturor se citea o îngrijorare adâncă. Fiecare știa că batalionul nostru e singura trupă din întreaga armată ce n-a trecut încă Argeșul. Ne vom mai putea oare strecura și noi printre nemți? Această întrebare e în mintea tuturor.

Ne puserăm în marș. Abia făcurăm însă câteva sute de metri, când un ofițer se repezi în goana calului spre capul coloanei și comunică maiorului cu iuțeală nervoasă:

— Domnule maior, dușmanul iesă din sat în coloană de marș, cu avangardă de cavalerie.

Ne uitarăm în urmă, plini de uimire: avea dreptate! Călăreții germani se și înșiraseră frumos unul lângă altul, ca o pânză de trăgători de infanterie.

— Dacă e așa, strigă maiorul fără a-și pierde cumpătul, atunci să se facă față împotriva cavaleriei!

Compania din capătul coloanei se desfășură în aceeași clipă în trăgători, urmând batalionul la o depărtare de vreo sută de metri.

Mergeam cu grabă plină de înfrigurare. Fiecare înainta cu pași mari și repezi, știind dușmanul chiar în spate. Așteptam în orice clipă să curgă din urmă o ploaie de gloanțe. Dar se vede că germanii, ce făceau războiul cu chibzuială rece, n-au socotit timpul prielnic să cadă asupra noastră.

Sosiră și oamenii trimiși de cu noapte la Argeș, spre a ne aduce știri despre trecerea trupelor noastre peste râu. Erau posomorâți și plini de deznădejde. Cele din urmă unități ale armatei de operație se scurseseră dincolo încă înainte de a ajunge ei la pod: acesta era acum în mâna nemților! Trupe

dușmane pătrunseseră în acest chip chiar și pe malul stâng al Argeșului.

Aceste vești căzură asupra noastră ca tot atâtea lovituri de sus. Așadar, eram împresurați! Toți ne dăm seama că numai printr-o minune cerească am mai putea scăpa cu zile. Fiecare își zice în minte: „până aici mi-a fost!“ și se silește a se împăca cu gândul că acestea sunt clipele din urmă.

Între acestea se luminase bine; era una din acele zile aspre și posomorâte de toamnă când pare că ți-e silă de viață. Nori groși de ceață se târau pe câmp în toate părțile, înfășurându-se și desfășurându-se în chipuri ciudate. Uriașe stoluri de ciori apăreau și dispăreau prin perdeaua de negură, scoțând strigăte lungi și ascuțite. Totul părea că ne prevestește pieirea.

Ne apropiarăm de satul Ionești; încordarea noastră crescu încă, dacă era cu putință; știam că aici se va hotărî soarta noastră. Compania mea primi însărcinarea de a alcătui avangarda. Trebuia deci să dau cel întâi ochi cu dușmanul! Batalionul se opri în loc, spre a-și lua depărtarea cuvenită, iar oamenii mei se desfășurară în două linii de trăgători, așezate în chip de unghi, una cu fața la stânga, alta înainte, adică tot în părțile de unde amenința primejdia. În teama bine întemeiată că satul era cuprins de dușman și ne vom duce astfel singuri în mâinile sale, părăsirăm drumul și apucarăm pe dindărăt, de-a dreptul peste câmpuri.

Mergeam călare la mijlocul unghiului celor două lanțuri de trăgători, cu vreo două grupe de soldați după mine. Nu apucai însă a intra bine în câmp, înapoia satului, când în depărtare apăru dintre case un călăreț în galop, cu capul plecat pe coama calului, apoi altul, în urmă iarăși altul, și după ei o întreagă ceată în aceeași goană nebună. Dindărăt pârâiau cu zor mitralierile. Urmăream această priveliște într-o stare de adâncă nedumerire: erau călăreți români, ori dușmani? Nu zăream nici un fel de deslușire, căci în norii de ceață ei apăreau ca niște fantome. Abia mai târziu aflai

că un escadron de cavalerie română cercase să-și deschidă trecerea peste râu și să curețe podul de dușmani, dar fusese întorși înapoi și puși pe fugă de mitralierele germane.

Satul era adâncit într-o liniște lugubră. Ici-colo răsunau armele nemțești în cunoscutele pic-pacuri, cu care urechea soldatului de front e atât de obișnuită. Din depărtare în depărtare apăreau printre case soldați români, rătăciți de regimente, se strângeau pe după pereți spre a se apăra de gloanțe. Care cum ne vedea în trecere alerga în goană și se încolona în batalionul nostru, hotărâți să înfrunte împreună cu noi ceea ce era sortit tuturor. Unul se apropie repede de mine și-mi vorbi cu fața speriată:

— Domnule sublocotenent, unde vă duceți? Satul e împănat cu nemți; ei au ridicat mitraliere în podul caselor și așteaptă numai să ajungeți în dreptul lor.

— Spune aceasta domnului maior, răspunsei eu ridicând din umeri, și-mi văzui de drum.

Pare că dușmanul se înșelase în socoteli: el ne așteptase pe drumul ce trecea de-a lungul satului, pe când noi, apucând pe dindărăt, ne puseserăm la adăpost. Dar, ceva mai departe, casele se despărțeau unele de altele, deschizând un larg gol ce se întindea până la Argeș ca un minunat câmp de tragere pentru armele dușmane. După toate semnele, acolo părea a fi podul. Toți ne uitam cu fiori la spărtura sinistră, prevăzând că acolo vom trece clipele cele mai grele. Peste tot împrejur, cât cuprindea privirea, se desfășura tot câmp drept: nicăieri vreo râpă sau ridicătură de pământ, pe dindărătul căreia ne-am fi putut scurge la adăpost de vedere și de gloanțe. O, nenorocită e lupta la câmp deschis pentru ostașul fără mijloace de apărare! În creierul munților, orice arbore îți este un prieten, orice dâmb ori adâncitură îți zâmbește înainte ca un înger mântuitor de viață. Dar, când locul se întinde sub privirea cercetătoare neted ca oglinda, pieirea te paște în orice clipă. Atunci fiecare se resemnează în felul său a

înfrunta urgia soartei în față: soldatul face o cruce mare și strigă „Doamne ajută!“, ofițerul ridică din umeri și-și zice printre dinți: „Ce-o fi scris!“

Iată-ne chiar în preajma golului. Strig soldaților să fie gata, dar bag de seamă că e de prisos. Ei mergeau într-o ordine de care nici nu-i crezusem vreodată destoinici, păstrând fără greș alinierea și distanța, pășeau în tăcerea gravă și solemnă pe care o dă vecinătatea nemijlocită a morții. Suntem acum la mijloc, dar spre surprinderea noastră nu răsună nici o mitralieră. Numai un pocnet de armă se aude, un glonte vâjâie scurt pe lângă urechile mele, apoi urmează repede alte pocnete și alte vâjâituri. Pricepeam: mă ochiau pe mine, văzându-mă călare și bănuind că sunt ofițer. Sării deci iute de pe cal și, dând frâul unui soldat, urmai înainte marșul pe jos. Încă vreo câțiva pași și golul se închide, suntem iarăși la adăpost! Cu acea minunată siguranță pe care o dă obișnuința îndelungă a războiului, nemții nu atacau niciodată patrulele sau avangărzile. Ei lăsau grosul coloanelor să se apropie fără a bănui primejdia și dădeau apoi atac în masă.

Mă uitam în urmă: batalionul încetinise mereu pasul, rămânând astfel tot mai departe și pândind soarta noastră, spre a ști mai dinainte ce-l așteaptă. Văzând însă că nu ni s-a întâmplat nimic, porni grăbit înainte, în marș sigur. Abia căzu însă în fatalul gol, și mitralierele germane începură să pârâie într-un zgomot neîntrerupt, împroșcând foc în rândurile sale. Cum mergea el în coloană de marș dreaptă ca o linie, se frânse deodată în două, încovoindu-se în chipul unei potcoave. Mijlocul său, asupra căruia se îndrepta în chip firesc tot greul gloanțelor, căzu în neorânduială, iuți pasul și ajunse în capul coloanei. Apoi, într-un amestec neînchipuit, tot batalionul luă goana și ieși repede din deschizătura ucigătoare. Cerul știe câți morți și răniți va fi lăsat în urmă.

Un brav flăcăoandru din sat, călare pe un cal mic, fără șa și căpăstru, se arătă gata să împărtășească cu noi loviturile

soartei, spre a ne călăuzi la un vad pe unde știa că putem trece Argeșul prin apă. Intrarăm printre case, ne strecurarăm pe o cale întortocheată și ajunserăm curând acest loc. Un haos de care și oameni, toți rămași în urmă și rătăciți de regimente, stătea pe mal și se pregătea să treacă dincolo. Cum intra un car în apă, cete de infanteriști se năpusteau asupra lui și se ridicau sus. Vizitiii strigau, înjurau, îi împingeau în apă de teamă să nu se îngreuieze prea mult carul și să nu mai fie caii în stare a-l târî la celălalt mal.

Era frig și apa adâncă. Zădarnic rugarăm noi pe maior să îngăduie soldaților ca să se dezbrace pentru a avea dincolo hainele uscate. El stărui ca trupa să treacă pe dată, așa cum se afla, și din nenorocire avea dreptate. Căci abia apucaserăm a ieși pe celălalt mal, și nemții începură a bombarda vadul. Dădurăm deci laolaltă năvală în apă, ofițerii ridicând picioarele pe gâtul cailor, spre a se feri de udeală, soldații înotând în apă până la brâu. Când ajunserăm dincolo și privii apa curgând șiroaie de pe oameni în asprimea vremii de la sfârșitul lunii noiembrie, mă gândii iarăși cu înfiorare câte vieți trebuie să aibă românul în „pieptu-i de aramă“[1], spre a înfrunta astfel elementele naturii. Pentru întâia oară treceam o apă mare pe jos, în vreme ce dușmanul o trecea nesupărat pe pod, în propria noastră țară. Altă dată, aceasta ne-ar fi umplut sufletele de rușine și umilință; atunci însă nu mai eram în stare să simțim nici una, nici alta.

Stăteam gata să pornim din nou în marș, când deodată apărură din urmă niște ofițeri în goana cailor: era colonelul nostru, înconjurat de ofițerii ajutori ai batalioanelor. „Băieții mei“, strigă el ca și cum n-ar fi putut să-și creadă ochilor, „sunteți voi, ați scăpat?“

El ne crezuse pierduți pe toți, de altfel ca și noi pe dânsul. Care nu-i fu acum bucuria când ne văzu înaintea sa? Se repezi la maior și-l sărută cu duioșie, apoi se întoarse la

---

[1]) Celebră metaforă din poezia *Peneș Curcanul* a lui Vasile Alecsandri.

soldați, învăluindu-i în priviri de dragoste. Pe fețele tuturor lucea același zâmbet trist, fiecare își zicea în minte: „În sfârșit am scăpat și de aici, ce ne va aduce ziua de mâni?"

Haos și rușine

Țelul retragerii noastre era Găești[1]. Acolo se spunea că vom face o încercare hotărâtoare de a ne împotrivi năvălirii dușmane. Dar – o, grozavă dezamăgire! – abia trecuserăm Argeșul și aflarăm că Găeștii erau de cu noapte în mâinile germanilor. Așadar, acest punct, pe care ni-l zugrăveam ca o strașnică fortăreață, ce va opri în loc valurile dușmane, căzuse înainte de a ajunge noi la dânsul. Fel de fel de zvonuri se auzeau printre ofițeri. Aici, ca în toate nenorocirile noastre, ei vedeau tot urmarea firească a unei trădări. Se șoptea că un ofițer de artilerie ce-și făcuse studiile în Germania ar fi trecut la dușman cu toate tunurile, lăsând astfel poziția fără apărare.

După câtva timp de șovăire, neștiind, se vede, încotro să apucăm, plecarăm și noi în aceeași parte în care se îndrepta tot puhoiul fugarilor. Pe aproape de amiază ajunserăm în satul Mătăsaru. Era aici așa înghesuială de oștire cum nu mai văzusem, nici n-aș fi crezut să văd vreodată. Carele de la coloane, chesoanele, tunurile se amestecau într-un haos de neînchipuit cu trupele de infanterie. Drumurile, ogrăzile și grădinile erau un furnicar de oameni. Cu mare greutate ne puturăm strecura unul câte unul până la o răspântie, unde făcurăm popas. Soldații noștri se așezară jos, scotocind prin ranițe după lucruri de mâncare. Mă pregăteam și eu să iau de la ordonanță un ceai ferbinte, când deodată colonelul apăru în goana calului, întrebând cu fața speriată:

---

[1]) Găești, la vremea respectivă un sat, se află la trei km nord de Ionești și la circa 50 km sud-est de Pitești.

— Aici e Regimentul 69?

— Aici, se auzi dimprejur.

— Înainte, băieți, pe opt rânduri! strigă el atunci, arătând cu cravașa direcția înapoi.

A zis aceste vorbe! Eram lângă el.

Când un comandant își pierde în așa hal capul, ce se mai poate aștepta de la trupă? Toți soldații săriră deodată în sus, aruncându-și ranița în spate din mers, și se năpustiră pe drum la deal, nu în patru, nici în opt rânduri, ci în grămadă strânsă, închipuindu-și la spate cine știe ce urgie cerească. De la noi se molipsiră toate celelalte trupe, și într-o clipă întreg furnicarul de oameni năvăli la deal, într-un învălmășag desăvârșit, fiecare silindu-se din răsputeri să fie în frunte și să scape cel întâi.

Aruncai cana cu ceai din mână și, sărind pe cal, luai goana după soldați. Când ajunsei pe drumul ce duce la deal spre pădure, o priveliște grozavă se desfășura înainte. Atât de ticsiți erau soldații între gardurile ce mărgineau drumul pe amândouă părțile, că nimenea nu mai putea face o mișcare. La mijloc, calul meu, prins de toate părțile între oameni ca într-un cleşte, stătea pe loc, fără a fi în stare să înainteze un pas. Zădarnic strigai soldaților din față să se dea la o parte dinaintea calului: era peste putință. Atunci, prin uriașa presiune a masei de oameni, gardurile trosniră greu de amândouă părțile și se prăbușiră în toată lungimea la pământ, iar valurile de soldați năpădiră în grădini, luând fuga tot la deal. Pretutindeni, cât ține costișa satului Mătăsaru, gardurile fură trântite la pământ, și cât ai clipi valea întreagă se făcu neagră de fugari.

Ajunsei cu mare nevoie sus, la creasta dealului, și-mi aruncai privirile înainte. Nu, era ceva îngrozitor! Pe tot câmpul ce se întinde de la marginea din deal a satului până la poalele pădurii, în lung și în lat, mii și mii de fugari, în învălmășag și zăpăceală fără seamăn, se îngrămădeau să ajungă cât mai

repede la adăpostul arborilor. Acolo, între tufișuri în depărtare, părea a zâmbi fiecărui mântuirea, de aceea da zor, lovind în toate părțile, să ajungă acest loc cât mai curând. Oricât de mare era starea de îndobitocire ce covârșise sufletele noastre, totuși era peste putință a fi martor la acest haos al fugii fără a simți toate sentimentele de revoltă și de rușine ce se mai pot rătăci într-o făptură lovită de soartă. Dumnezeule mare, gândeam eu, de ce fuge toată această lume? De departe bubuie tunul german: dar de ce pare el acum mai grozav ca oricând? Cum, în toată această uriașă turmă de fugari, nu e unul singur din acei cu galoane late pe umeri care să se ridice și să strige: „Opriți-vă, ostași, e rușine!" Aici e toată Divizia [...]: unde e comandantul ei? Unde sunt comandanții brigăzilor? Aici sunt încă frânturile a vreo șapte regimente de infanterie și vreo trei de artilerie: unde sunt comandanții lor de divizie și brigadă? Cum, o, pronie divină, numai ofițerul de front poate fi dat judecății și împușcat lângă groapa ce-și sapă el singur, dar domnii cei mari pot fugi fără grijă, neștiind unde le sunt unitățile, lăsând trupa să rătăcească, fără a mai ști unde-i este comandantul?

Plecai capul în jos, răsuflând lung. Și cum urmăream fugarii dinainte cu priviri rătăcite, îmi apăru deodată în închipuirea înfierbântată imaginea lugubră a derutei uriașe în care căzuse întreaga noastră oștire: ofițerii superiori fugind în goana automobilelor spre a-și salva viața, iar în urma lor trupele rătăcind la întâmplare, fiecare încotro credea că va găsi adăpost. Fugeau... În depărtare bubuia tunul german.

Intrarăm în pădure. Soldații se risipiră numaidecât în toate părțile, temându-se de o bombardare. Aici cei mai nefericiți erau mult invidiații ofițeri de coloane. Caii, slabi și obosiți, abia erau în stare să ducă carele pe drumuri bătute, dar în mijlocul pădurii, printre tufe, puterile lor ajunseră repede la capăt. La fiecare pas întâlneai care oprite, ai căror vizitii strigau, înjurau și loveau cu nemiluita bietele animale

ca să se miște din loc. Dar nu mai era chip! Ici-colo câte un cal mai slab, cu ochii sticloși, înotând tot în sudoare, tremurând ca frunza bătută de vânt, cădea la pământ. Soarta carului era hotărâtă. Atunci soldații, nemâncați de atâta vreme, se repezeau din toate părțile cu o lăcomie de lup flămând și-și umpleau sacii de merinde cu ceea ce găseau într-însul: pesmeți, zahăr, pâine... Alții năvăleau și asupra carelor în mers, totuși nimenea nu mai cerca să-i oprească, știind că aceste coloane sunt sortite să cadă, mai curând sau mai târziu, în mâinile nemților.

Nu-mi cereți să vă spun prin câte tufișuri, câte bălți ori ape am trecut în acea zi de rușine neștearsă: nu-mi mai aduc, nici nu vreau să-mi aduc aminte. Ne furișam tot pe la dosuri, ca o ceată de oameni certați cu legea ce se tem să iasă la luminiș ca să nu cadă în mâinile urmăritorilor. Se amestecaseră la un loc toate regimentele, așa că nici un ofițer nu mai știa unde-i sunt oamenii. Fiecare călărea înainte, mai mult mânat de valurile fugarilor, având împrejur numai fețe necunoscute. Se părea că aici și-ar fi dat întâlnire toată armata română. Căci pe capele și pe epoleții vestoanelor se vedeau numere de regimente din toate unghiurile țării, de la Gorj până la Dorohoi. Toți mergeau amestecați la întâmplare, nemaiștiind nici soldații de ofițeri, nici ofițerii de soldați. Nu mai era armată, ci o turmă.

Trecuserăm prin a nu știu câta apă[1], se apropia de seară. Ne oprirăm pe malul de dincolo, fiecare regiment cercând să-și adune oamenii. Din toate părțile răsunau strigăte asurzătoare: „Aici Compania [...] din Regimentul [...]". Soldații se despărțeau unii de alții, urmând strigătul ce vestea unitatea lor. Pornirăm din nou în marș. Nici un ofițer nu se mai îngrijea să cerceteze câți soldați i-au mai rămas și câți

---

[1]) De la Mătăsaru la Nucet sunt în linie dreaptă circa 16 km și trebuie traversate două cursuri de apă: Șuța și Dâmbovița; pe malul estic al acestui din urmă râu se află comuna Nucet.

au căzut: aceasta părea a-i fi totuna. Toți mergeau posomorâți, frământați de aceleași gânduri. Pe nemți nu-i mai ura nimenea; ei își făceau cu vrednicie datoria de oștean. Dar dacă cineva ne-ar fi dus împotriva acelora care conduceau războiul nostru – o, nu-mi cereți să vă dezvălui toate aiurările unor suflete nenorocite!

Noaptea târziu ajunserăm în satul Nucet. Soldații se strânseră în grămezi și durară mari focuri. Erau cu toții uzi după atâtea ape pe care le trecuseră pe jos. Maiorul plecase să primească ordine.

IV

NUCET

(21 noiembrie)

Stăturăm vreo câteva ceasuri în mijlocul drumului, până când aflarăm ce voiesc cei mari să facă cu viețile noastre. În sfârșit sosi ordin să adăpostim trupa în case și să rămânem în stare de alarmă: dacă dușmanul ar da un atac de noapte, să apărăm pas cu pas fiecare casă.

Cu câtva timp mai înainte venise la mine cel mai credincios sergent pe care-l aveam în companie. Părea că voia să-mi spună ceva, dar nu îndrăznea să înceapă. Crezând că are să-mi facă vreo rugăminte, îl îndemnai cu bunătate să vorbească.

— Domnule sublocotenent, începu el atunci încă cu sfială, mie mi-i rușine să mai stau între soldații noștri. Le-am făcut eu instrucția, dar acum nu mai pot să-i stăpânesc. Se sfătuiesc între dânșii să se ducă la nemți. Spun că s-au săturat să mai lupte de pomană. Că și un câine o duce la ei acasă mai bine decât un soldat la noi în oștire. Că unui câine tot îi arunci o bucată de mămăligă dimineața și seara și-i faci un dos să doarmă, dar pe noi boierii numai cât știu să ne trimeată pe poziție și să ne dea poruncă să murim până la unul, fără să le pese de am mâncat ori ne-am odihnit. Ei zic că se duc mai degrabă la nemți, că acolo le dă cafea dimineața...

Sinistrul adevăr al acestor plângeri mă umpluse de fiori. Mă gândeam să-mi adun oamenii, să le vorbesc cu blândețe, și să cerc a le mai întări sufletul. Dar când auzii că vor să

se ducă la nemți numai ca să bea cafea dimineața, ca ciocoii, mă cuprinse o adâncă repulsiune. Oprii brusc pe sergent, spunându-i să se întoarcă la trupă. El plecă capul în pământ și se depărtă cu pași înceți.

„Este și o răsplată cerească, îmi ziceam eu în urma sa, umblând mereu din loc în loc, în neastâmpăr. S-au gândit oare stăpânitorii noștri vreodată să lumineze mintea țăranului? Ei l-au lăsat vită, ca să-i poată stoarce sudoarea mai bine; nu și-au închipuit însă că astăzi războiul nu se mai face cu vite. Acum țăranii se duc la nemți ca să bea cafea dimineața și lasă moșiile boierilor fără apărare. E răsplata cerului pentru păcatele lor de veacuri."

Eram tocmai în această stare sufletească, când sosi ordin ca să apărăm la nevoie casă cu casă. Știam acum bine ce vor face soldații dacă vor fi atacați în cursul nopții.

Luând măsuri pentru cartiruirea companiei, intrai și eu într-o casă, în așa stare de abatere, că-mi era nepăsător dacă voi mai scăpa cu zile ori voi cădea în mânile nemților. Fie ce-o fi...

Abia trecuseră câteva ceasuri de când se împrăștiaseră companiile în toate părțile satului, și sosi ordin de adunare. Asemenea nenorocită odihnă obosea mai rău decât lipsa oricărei odihne. Iarăși se îndreptară soldații, buimaci de somn, spre locul de adunare, iarăși începu chinul așteptării pe care ei cercară să și-l ușureze durând și de astă dată mari focuri și făcând roată în jur. În cele din urmă ne puserăm în marș; când ieșeam din sat, se lumina de ziuă.

Noua noastră linie se întindea de-a lungul căii ferate Târgoviște–Titu[1]. Treceam pe frontul companiei mele din adăpost în adăpost, cercetând lucrările soldaților, când zării în apropiere ordonanța unui camarad de la Compania a opta.

---

[1]) Titu se află la cca 35 km sud-est de Târgoviște, calea ferată ce unește aceste două orașe are circa 37 km și trece la trei km est de satul Nucet.

Mi se păru că văd o fantomă din altă lume. Îl strigai la mine și-l întrebai într-un suflet:

— Ai scăpat? Unde e Batalionul doi?

— Nu mai este, domnule sublocotenent, au pierit toți!

Plin de groază îl zorii să-mi spună și mie ce s-a întâmplat cu ei.

— Am rămas pe poziție la Petroaia, unde ne știați – începu el ștergându-și ochii –, până s-a luminat de ziuă. Tot așteptam ordinul de retragere, dar nu ne-a venit nimic. Atunci d-l locotenent, temându-se ca nemții să n-o ia înaintea noastră, a dat poruncă de plecare. Ne-am scurs pe câmp în coloană de marș până la pod și pe tot drumul nu ne-a supărat nimenea. Acolo am trimes o patrulă, ca să vadă dacă podul e slobod, și vezi! păgânii au lăsat-o să treacă. Am început și noi în urmă să ne apropiem fără grijă. Dar deodată se auzi bang! Și o ghiulea căzu în capul coloanei, apoi alta la mijloc și a treia la capăt. Pe urmă începu să curgă ghiulele asupra noastră ca ploaia. Să fi văzut atunci sărind în sus mâni, măntăi, chipiuri – mânia lui Dumnezeu. Au apucat soldații în toate părțile și în câtva timp nu s-a mai ales nimic de batalionul nostru.

— Dar tu cum ai scăpat?

— M-a ferit Dumnezeu, răspunse el cu încrederea adâncă a omului simplu. Am trecut Argeșul prin apă și am rătăcit din loc în loc, până am dat aici de soldați de-ai noștri.

Îl îndreptai la batalion, spre a povesti și maiorului cele întâmplate. Peste zi se vesti că au sosit și rămășițele Batalionului doi, vreo sută de oameni!

Urmam înainte cercetarea liniei, când deodată se auziră la aripa stângă chiote și râsete ciudate. Un iepure nefericit se rătăcise printre soldații noștri, și unul mai îndemânatec îl culcase la pământ cu o lovitură de sapă. Norocosul vânător făcu din el pe dată friptură, și-mi trimise și mie o bună bucată. Stăteam tocmai la masă, călare pe o movilă de pământ,

cu friptura într-o mână și pâinea în cealaltă, când din sat se iviră trei ofițeri români, îndreptându-se pe drum către mine. Se rătăciseră de regimentele lor încă din ziua trecută și se opriseră noaptea în sat, fără a se mai osteni să le cerceteze urmele. Unul din ei era adjutantul Regimentului [...]. Nu părea însă a se gândi că comandantul său i-ar fi simțit lipsa.

Le întinsei câte o bucată de friptură și-i rugai să stea jos. Ei se așezară lângă mine și intrară mai de aproape în vorbă. Se arătau, ca și noi, zdrobiți de nenorocirile armatei noastre și bine încredințați că suntem conduși de trădători.

— Cum sunt soldații d-tră, întrebai eu.

— Desperați, răspunseră ei; rămân pe un cap în urmă și se predau la nemți.

— Ai noștri sunt pe aceeași cale, adăugai eu.

— Și aveți de gând să mai luptați? întrebă unul dintre ei.

— Cât vom putea, răspunsei eu ridicând din umeri.

— Nu mai luptați, domnilor, strigă atunci altul plin de revoltă: de ce să vă mai vărsați sângele pentru niște vânduți? Nu vedeți că ei fac totul ca să cădem în mânile dușmanului? Ridicați armele în sus, cum se vor apropia nemții, și vă predați cu toții. Ce să se mai măsoare țânțarul cu armăsarul!

Se despărțiră de mine, luându-și drumul îndărătul frontului. Mă uitai lung după ei, cuprins de fiori. Cerule, și noi eram demoralizați, dar încă nu ajunseserăm în așa hal de deznădejde.

Trecuse de amiază, când apăru deodată dintre tufe un soldat din patrulă, cu ochii speriați, și vesti gâfâind: „Vin nemții!“

— Bine, intră în adăpost, răspunsei eu silindu-mă a păstra înfățișarea de liniște.

Curând începură gloanțele să șuiere; artileria începu de asemenea să bubuie: tunurile germane erau atât de aproape,

că detunătura și explozia păreau a face un singur zgomot. Un alt soldat sosit din patrulare aduse știrea că trupele ce trebuiau să facă legătura cu aripa noastră dreaptă nu s-au arătat încă. „Flancul nostru e în vânt: ce-o vrea cel de sus“, încheie el cu îngrijorare.

De altfel, aceasta nu mai putea surprinde; lipsa de legătură devenise lucru de obișnuință zilnică în retragere: multe din nenorocirile noastre aveau această pricină. De bună samă soldații bănuiau adevărul, căci începură să se neliniștească tot mai mult. Cele mai ciudate zvonuri se auzeau pe linie. „Cavaleria la dreapta!“ „Automobilul blindat pe șosea.“ „Artileria germană în galop!“ Cercai la început să liniștesc soldații, târându-mă pe după linie și arătându-le că închipuirile lor sunt fără temei. Dar mintea lor aprinsă întrecea în născociri puterea mea de convingere. „Tăcere!“, strigai în cele din urmă, „să nu mai aud o șoaptă!“

Mă întinsei jos tremurând de revoltă. Dumnezeule doamne, dă ofițerului orice pedeapsă, dar nu-l trimite la luptă cu soldați demoralizați. Nemernică făptură e soldatul ce nu mai are încredere în izbândă: el e pierdut înainte de a fi învins, și e învins înainte de a intra în foc. Orice luptă e pentru el zadarnică, căci știe mai dinainte că va fi respins la cea dintâi ciocnire. Și această credință îl covârșește într-atât, că ideea înfrângerii se preface în înfrângere reală. Ghemuit în adăpostul său lucrat în pripă, necutezând a scoate capul ca să vadă unde e dușmanul, tremurând la orice zgomot dinspre linia vrăjmașă, el aruncă din când în când câte un glonte în aer, ca să nu zică ofițerul că nu luptă, și așteaptă în fapt un singur lucru: prilejul nimerit ca să o rupă de fugă... Nu vorbiți de mulțimea soldaților voștri, voi, ce comandați armate, ci îngrijiți-vă înainte de toate de sufletul lor. Căci o armată ce a pierdut încrederea în sine e o armată ce nu mai există!

Se apropia ora patru. După obiceiul nemților, așteptam începerea atacului, care nu putea să mai întârzie, când omul

de legătură de la batalion aduse ordinul de ruperea luptei. Soldații noștri părăsiră de astă dată linia în așa liniște, că nemții nu băgară de seamă lipsa noastră decât târziu, când ne aflam la o depărtare la care nu ne mai putea face vreun rău. De acum eram în siguranță: știam că dușmanii noștri nu aveau obiceiul să ne urmărească în retragere. La un sat, îndărătul frontului, se adună tot batalionul și iarăși începu marșul de noapte...

V

CUCOȘ

(22 noiembrie)

În rezerva brigăzii

A doua zi alcătuiam rezerva brigăzii la localitatea zisă Puțul din Luncă, nu departe de satul Cucoș[1]. Soldații așteptau culcați pe burtă în fața unei pădurici, răsfirați în grupe răzlețe, vechea formație împotriva artileriei.

La vreo cincizeci de metri înaintea noastră luase loc comandantul brigăzii. Maiorul nostru se îndreptă într-acolo, iar noi, ofițerii, urmarăm pilda sa, oprindu-ne totuși la o cuviincioasă distanță de înalta persoană. Timp de vreo cinci ceasuri, cât ne-am bucurat de această cinste, am avut prilejul să vedem și noi cum se comandă o brigadă pe front.

Ploua subțire. Colonelul, înfășurat în pelerină, stătea lângă un foc vesel, la care una din numeroasele sale ordonanțe frigea o delicioasă friptură. Din când în când ordonanța întindea stăpânului într-un vârf de cuțit câte o bucată din gustosul aliment, pe care acesta îl devora cu poftă. Iar când apetitul său amenința să se stingă, el și-l înviora repede, cerând să bea dintr-o sticlă – de bună seamă nu apă.

Plin deopotrivă de voie bună și gust de vorbă pe urma bogatului ospăț, colonelul ținea maiorului nostru o lungă prelegere de înaltă și aspră morală. El desfășura priveliștea

[1]) Fostul sat Cocoșu, la șapte km sud-est de Nucet, era situat cam la o sută de km nord-vest de București, care va fi ocupat de trupele Puterilor Centrale a doua zi, la 23 nov./6 dec. 1916.

rușinii Batalionului întâi la Oarja și aceea a măcelăririi Batalionului doi la Ionești și punea cu seninătate răspunderea ambelor nenorociri pe umerii comandantului nostru.

Simțeam că ni se ridică pe încetul tot sângele în obraz. Cunoșteam și eu aceste întâmplări – nu de la patru kilometri depărtare – și știam ce puțină vină are acela ce acum devenise țap ispășitor. Bietul maior! Mă uitam la el cu oarecare compătimire.

Între acestea, colonelul părea a fi uitat cu totul că are și pe front o trupă. Căci în tot timpul – în lungul timp! – cât am stat lângă dânsul, nu s-a ostenit cel puțin o dată să pună telefonul la ureche și să întrebe ce mai este pe acele locuri de unde auzea și el – dar numai cât auzea – mitralierele. Toată grija de a conduce operațiile părea încredințată locotenentului adjutant, care se apropia la răstimpuri de aparat și începea de fiecare dată cam cu aceleași întrebări:

— Alo, alo, cine-i acolo? Regimentul [...]? Cum merge pe acolo? Prost? Trebuie întăriri? Bine!

Într-un târziu îl auzii schimbând șirul întrebărilor:

— Alo, Regimentul [...]! Cine-i acolo, adjutantul? Ați plecat la atac? Bine!

Mă trecură fiori. Cu câtva timp înainte adjutantul binevoise a schimba câteva vorbe și cu noi, muritorii de rând, cărora ne comunicase grav: „A venit ordin de ofensivă!“

La aceasta, ofițerii noștri, care știau în ce stare se află trupele, se uitară la el zăpăciți, neștiind dacă trebuie să râdă ori să-l ia într-adins.

— Dar cu cine să luăm ofensiva? întrebă unul, cu amestec de mirare și dispreț.

— Sunt la spatele noastre tunuri și trupe cât lumea, răspunse el cu voce liniștită.

— Bine; decât, noi nu le vedem.

Și acum auzeam ordinul de atac; cei mari nu glumeau.

Ziua aceasta era pe frontul nostru cea mai crâncenă din câte trăiserăm în război. De obicei nemţii dădeau atacul între orele trei şi cinci după-amiază şi alungau în scurt timp trupele noastre spre a le lua apoi poziţia în stăpânire. De astă dată însă, zorile fură salutate cu prelungi bubuituri de tun, care nu mai încetară până seara târziu, când soldaţii noştri fură întorşi înapoi şi puşi pe fugă. Îndeosebi mitralierele germane erau atât de numeroase, că pocănitul lor nu mai contenea nici o clipă. Ele răsunau când într-o parte, când în alta, ceea ce arăta că duşmanul căuta peste tot un punct slab, spre a rupe frontul.

Ascultam vijelia ucigătoare de pe linie şi mă întrebam întru cât ar putea fi vorba de un atac în asemenea împrejurări. Cerule, de ce nu se târau aceşti oameni pe burtă ceva mai aproape, spre a vedea cu propriii lor ochi şi a simţi cu propria lor piele cum trebuie să dea ordinele?

„Infanteria nu cucereşte, ea numai cuprinde poziţia cucerită de artilerie." Acesta e principiul de temelie al războiului vremii, pe care l-am învăţat şi noi mai târziu de la Misiunea Franceză. Artileria noastră? O, da, aveam şi noi o baterie în spate ce trăgea din când în când focuri de salvă. Dar se vede că pricinuia atât de puţin rău germanilor, că tunurile lor nici nu-i făceau cinstea să-i răspundă. Aşadar, tot acel năpraznic bubuit al artileriei germane se îndrepta împotriva liniilor infanteriei noastre. Şi încă, cum am aflat după luptă, nemţii întrebuinţau în această zi pentru întâia oară pe frontul nostru bombe cu gaze asfixiante, iar soldaţii noştri nu aveau nici un mijloc de apărare. Căci la noi în oştire nici nu se visase încă de măşti împotriva gazelor; acestea ne-au sosit abia în timpul refacerii[1], iarăşi odată cu

[1]) Perioada de după stabilizarea frontului pe linia ce trecea pe la nord de Focşani şi Brăila, la finele lui ianuarie 1917, care a permis confruntările de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz, începute la finele lunii iulie 1917.

Misiunea Franceză. Aşadar, soldaţii noştri aveau frumoasa menire să înfrunte cu piepturile lor goale nu numai infanteria duşmanilor, ci şi întreaga lor maşinărie: mitralierele, tunurile, granatele, gazele asfixiante! Dar oare din ce fel de metal, de tărie încă necunoscută între cele în fiinţă, trebuiau să fie croite aceste piepturi, ca ele nu numai să se poată împotrivi tot potopului duşman de foc şi oţel, dar chiar să plece la atac – şi să învingă? Noi plecaserăm la război ca în timpul lui Ştefan cel Mare, cu bâte[1]; dar cum germanii nu au avut politeţea să vină împotriva noastră înarmaţi la fel, ci au adus toate mijloacele tehnice ale vremii, soldaţii noştri au ridicat un timp împotriva urgiei duşmane toată nesfârşita răbdare a românului de la ţară, până când, înspăimântaţi de atâtea mijloace drăceşti de nimicire, împotriva cărora se vedeau fără nici o apărare, nu le mai rămăsese decât să ia fuga.

Era cam pe la ora trei, când ofiţerul adjutant al regimentului nostru sosi la brigadă şi aduse colonelului ştirea că frontul e în primejdie. „Noi primim împuşcături din dreapta, urmă el, semn că aripa noastră e descoperită; ne trebuie cu orice preţ întăriri."

Înţelesei atunci că ne-a venit şi nouă rândul să intrăm la căsăpie. Ce-i drept, colonelul porunci maiorului să-şi ia batalionul şi să plece, fără a uita să-i dea o ultimă lecţie de morală!

„Du-te, maiorule, şi bagă bine de seamă să nu faci ca la Oarja!"

E dulce viaţa ofiţerului de front şi nobilă răsplata vredniciei sale – nu?

---

[1]) Aluzie la muniţia limitată a soldaţilor, care se termina repede, şi atunci puşca devenea o simplă bâtă, dar şi la faptul că, din cei peste opt sute de mii de soldaţi mobilizaţi, doar 440.000 primiseră arme, restul... bâte.

Încercare zadarnică de a opri duşmanul

Batalionul se puse în coloană de marş. Dar ce pacoste mă urmărea pas cu pas de câtva timp? Deşi comandam Compania a treia, camarazii mei mă lucrară cu atâta îndemânare, că mă trezii deodată în fruntea coloanei. „Mii de trăsnete", îmi zisei scrâşnind din dinţi: „eu voi intra cel dintâi în măcel!"

Sărmanii camarazi, nu puteam să le iau în nume de rău că cercau să-şi apere pielea într-o luptă pe care o ştiau mai dinainte pierdută şi în care orice nouă vărsare de sânge părea tuturor celor de pe front o criminală nebunie.

După un scurt marş ajunserăm îndărătul satului Cucoş. Era de ajuns să arunci din depărtare o privire asupra liniei de luptă şi se vedea limpede că soarta trupelor noastre e hotărâtă. Din sat se scurgeau mereu soldaţii unul câte unul şi căutau adăpost pe după case. Aşadar nemţii pătrunseseră înăuntru, rupând frontul nostru dinaintea satului; rămânea ca românii să mai încerce o ultimă împotrivire la margine. Decât, ce sorţi de izbândă putea să mai aibă o asemenea încercare, când nemţii izbutiseră să-şi urce mitralierele pe acoperişurile caselor, de unde puteau mătura tot câmpul de luptă?

Găsirăm pe colonelul nostru la colţul unei grădini, vreo şapte sute de metri în urma satului. Umbla din loc în loc, uitându-se mereu spre front şi frângându-şi mâinile. Cum văzu că soseşte batalionul, alergă repede spre mine, îmi puse o mână pe umăr şi, arătând cu cealaltă spre aripa stângă a liniei, îmi strigă cu înfăţişare speriată:

— Uite, domnule, acolo fug soldaţii! Ia compania d-ta, du-te şi formează front înapoi şi-i întoarce pe poziţie cu focuri de armă!

Se înţelege că nu aşteptai să-mi spună de două ori. Sărind iute pe cal, strigai companiei „direcţia după mine", şi-mi văzui de drum.

De cealaltă parte a grădinii desfăşurai oamenii în formaţie de luptă. Când zăriră soldaţii din linia întâi un lanţ

de trăgători la spate, porniră înapoi încă mai repede, crezând că au sosit întăriri, spre a alcătui o linie de rezistență mai în urmă. Veneau și ei cu inima tare, să lupte laolaltă cu noi, mai mulți și mai puternici. Atunci dădui ordin companiei să tragă câteva focuri în sus. Urmă unul din acele momente grozave, ce nu se uită niciodată. La detunăturile armelor noastre, fugarii se opriră pe loc, se uitară lung, pricepând în sfârșit tot lugubrul adevăr, că sunt alungați din urmă cu gloanțe. Ce și-or fi zis ei atunci în minte nu știu, dar îmi pot lesne închipui. S-au dus cu toții înapoi, puțini însă s-au mai întors. Unii au căzut, alții s-au predat la dușman. Oare nu-i împingeam noi singuri la asemenea faptă a deznădejdii?

După un timp primii ordin să las un singur pluton pe poziție și să mă întorc la rezervă. Când ajunsei la colțul grădinii, nu mai rămăsese nici o companie din batalion: toate plecaseră să întărească frontul. Colonelul se plimba mereu dintr-o parte în alta în același neastâmpăr și dădea toate semnele de a-și fi pierdut cumpătul.

— Ce stați voi aici? strigă el deodată răstit către un grup de soldați ce așteptau lungiți jos chiar în apropierea sa, fără însă ca el să-i fi băgat de seamă până atunci.

— Noi suntem secția de mitralieră a Batalionului întâi, răspunse un plutonier sculându-se în picioare și salutând.

— Secția de mitralieră! Esclamă colonelul încă mai răstit: și mai stați încă aici fără rost? Plecați numaidecât pe front!

— Încotro, domnule colonel? întrebă plutonierul pe un ton de supunere.

— Acolo! răspunse colonelul făcând cu mâna o mișcare largă și vagă, care în fapt nu arăta nici un punct de pe linie.

— Am înțeles, răspunse plutonierul cu o înfățișare plouată, din care se vedea limpede că nu înțelesese nimic.

Plecă. Cum însă linia era în desăvârșită dezordine, nici nu fu în stare să pună mitraliera în bătaie, ci o duse nemților

tocmai la timp plocon, gata împachetată. În acest fel, regimentul nostru pierdu și singura mitralieră pe care o putuse salva în retragerile de mai înainte.

La un timp, trupele germane, întărindu-și sforțările, făcură frontul nostru să șovăie sub o vijelie de gloanțe, să se miște și în cele din urmă să dea îndărăt.

— Uite, maiorule, strigă atunci colonelul împreunând mânile cu deznădejde, se retrag: ce ne facem noi?

Dar maiorul nu stătu nici o clipă la vorbă. Cu o vitejie vrednică de legendele vechimii, el se aruncă numaidecât pe cal și porni în galop spre sat. Să te duci călare pe linia întâi! Cine a fost în foc și nu se înfioară la acest gând?

Cum zăriră mitralierele dușmane un ofițer venind călare spre front, îl luară îndată la țintă și-l primiră cu un potop de gloanțe. Dar ce, mare Doamne, că parcă era scos din farmece ori apărat de o mână cerească, căci nici un glonte nu se atingea de dânsul. Se duse, ajunse linia, ridică amândouă mâinile în sus, le vorbi, îi îmbărbătă și-i întoarse îndărăt. Apoi luă iarăși galop spre locul de unde plecase. Și cum se apropia de noi în goana calului, simțeam de departe prin vibrările aerului curentul gloanțelor de mitralieră ce-l urmăreau pas cu pas. A scăpat neatins, numai cu câteva găuri în pelerină, am văzut cu ochii mei această minune.

— De la Cucoș, ne spunea maiorul mai târziu, am început să cred în Dumnezeu.

Și desigur că n-aș fi putut să-l urmez atât de departe în închipuirea sa pioasă că și-ar datori mântuirea unei ocrotiri divine. Dar nu e mai puțin adevărat că în război sunt întâmplări atât de miraculoase, că silesc la evlavie chiar mintea cea mai oțelită în cugetare.

Nici o vitejie însă nu ne mai putea fi de folos. Curând frontul începu din nou să se clatine, de astă dată nu numai în dreptul satului, ci și pe amândouă părțile sale. Unul câte unul se dezlipeau soldații de pe linie și luau fuga înapoi cu arma în mână și capul plecat până la pământ.

„Ce-i acolo?", zise deodată colonelul, uitându-se spre stânga: „Uite, fuge și unul călare de pe front: cine-i acela?" Apoi uitându-se mai bine și recunoscând pe ofițerul fugar, exclamă cu uimire: e căpitanul [...]! (Acest căpitan comanda Batalionul trei).

— Căpitane [...]! izbucni atunci colonelul, ieșindu-i furios înainte, cum îți părăsești trupa pe linie, nu ți-i rușine? Întoarce-te înapoi, că te împușc!

— Domnule colonel, răspunse atunci căpitanul fără a-și pierde câtuși de puțin cumpătul, orice rezistență e peste putință: nemții au ridicat mitraliere pe șuri și pe case și ne prăpădesc.

— Întoarce-te înapoi, căpitane, urmă colonelul plin de indignare; te împușc, nu mă înțelegi?

Pasămite să se dea învins căpitanul. Coborându-și de pe cal respectabila sa burtă, se vârî într-un șanț, luă o armă de la unul din soldații mei și, descărcând din când în când câte un foc în aer, striga întruna fugarilor, cât îl ținea gura: „Înapoi!" Totuși, nimeni altul nu zădărnicise mai mult lupta decât acest domn cu trei trese pe umăr, care cu de la sine putere dăduse batalionului său ordin de retragere. Acum, adăpostit în chip brav în șanț, făcea mutre de om viteaz și trăgea în propriii săi soldați, după ce-i alungase el singur de pe linie.

Între acestea, soarta armelor era deplin hotărâtă: frontul nostru fusese împins peste tot îndărăt, cetele cele mai înaintate de fugari ajunseseră până la noi. O încercare de a-i opri și de a alcătui o nouă linie de rezistență pe poziția rezervei dădu greș. Cu fețele întunecate, ca înlemniți, stăteau maiorul și colonelul alăturea, privind fuga haotică a trupei și uitându-se din când în când unul la altul, fără a fi în stare să-și spună ceva. Nenorocirea era prea mare și le îneca cuvintele. Ei vedeau că nu mai e chip de a opri regimentul, dar nici nu se puteau hotărî a se pune alăturea cu fugarii

şi a porni înapoi. Părăseau cei din urmă soldaţi frontul, aşteptam să se arate în zare din clipă în clipă casca germană, şi atunci îşi adunară şi ei toată puterea de resemnare pe care o cereau împrejurările: încălecară şi părăsiră locul de comandă. Mergeau cu caii la pas, îndărătul lor veneam eu pe jos, cu câţiva soldaţi după mine: noi eram cei din urmă. În faţa noastră, de o parte şi de alta cât ajungea privirea, era un furnicar de soldaţi în fugă. Toţi zoreau să ajungă o pădure ce se ivea înainte la o mică depărtare. Artileria germană lungise tirul şi bătea tot câmpul în lung şi în lat.

Deodată, ca din întâmplare, maiorul întoarse capul îndărăt, mă măsură cu privirile de sus până jos, ca şi cum m-ar fi văzut pentru întâia oară, apoi mă întrebă cu oarecare şovăire:

— Unde ţi-i compania?

— O secţie e aici, răspunsei eu, celelalte au fost trimise să întărească deosebite puncte ale frontului.

Dar el nici nu mai ascultă vorbele mele, ci mai curând păru a se sfii că mi-a pus asemenea întrebare într-un învălmăşag în care nimeni nu mai ştia de oamenii săi. Poate i-o fi licărit şi lui în minte că, dacă l-ar întreba cineva unde-i este batalionul, nu i-ar fi fost tocmai uşor să răspundă.

Dincolo de pădure, simţindu-se la adăpost, oamenii se opriră singuri. Ofiţerii începură să-şi adune fiecare unităţile. Era la un loc toată brigada noastră, despărţirea pe unităţi nu mergea tocmai uşor. Când se încheie această migăloasă muncă, se înnoptase de-a binelea. Încotro trebuia să mai apucăm acum?

Câţiva dădură să intre în satul din faţă, dar fură întâmpinaţi de rachete şi mitraliere. La dreapta, o baterie ce după detunătura tunurilor se cunoştea că este a noastră trăgea mereu în noi, fără a ne pricinui de altfel vreun rău, ca de obicei. Îşi pierduseră tunarii noştri iarăşi capul? Se răspândi

însă numaidecât zvonul că bateria ce se afla la rezerva brigăzii ar fi căzut în mâinile nemților, care acum o îndreptau împotriva noastră. Eram deci înconjurați de toate părțile! Sunase ceasul din urmă al brigăzii noastre?

După câtva timp descoperirăm o potecă și ne puserăm în marș. Curând dădurăm într-un haos de care și oameni. Începu atunci unul din acele marșuri de jalnică amintire, ce fac groaza ofițerului de front: în înghesuiala tuturor, prin neîncetatele ciocniri și întretăieri cu trenuri regimentare și trupe străine, coada coloanelor e totdeauna amenințată să se rupă de cap și să se rătăcească în mulțime și întuneric. Mai e nevoie să vorbim de spaima ofițerilor, în asemenea împrejurări, când ei se văd în primejdie a pierde legătura cu regimentul lor? În goana cailor, dând peste oameni și trăsuri, ei aleargă în toate părțile strigând din răsputeri: „Regimentul [...], unde sunteți?", până ce din întuneric se aude răspunsul mântuitor: „Aici suntem!" Întorcându-se înapoi în galop, ei iau oameni opriți în cine ce știe ce colț de drum și pornesc împreună în goană până ce ajung coloana. Cine a făcut retragerea și nu-și amintește cu fiori asemenea marșuri, ce pe atunci se repetau aproape în fiecare noapte?

Trecuse de mult miezul nopții și noi mărșăluiam mereu! Ploua. Cu câtva timp înainte de ruperea frontului, prevăzând care va fi sfârșitul luptei, dezbrăcasem mantaua și o dădusem ordonanței, spre a fi ușor în retragere. Ordonanța însă se rătăcise și mă lăsase numai în veston! Stăteam ghemuit pe șa, înfășurat în pelerină, ascultând ca aiurit loviturile stropilor apei de ploaie în gugiu, pe lângă urechi. Și pleoscăitul apei sub copitele calului. „Acum s-a sfârșit cu mine, gândeam eu cu furia neputinței, sau, dacă nu, atunci nu mai mor niciodată!"

Starea sufletească după înfrângere

Lupta de la Cocoș e cel din urmă dezastru al nostru. Nu doar că de atunci n-am mai fi avut alte zile grele, aducătoare de nevoi și de rușine. Dar, după această nenorocire, regimentul nostru nu mai pierdu nimic – fiindcă nu mai avea ce pierde. Două dintre batalioanele sale fuseseră mai mult decât zdruncinate, încât erau nedestoinice de luptă. Numai Batalionul trei, printr-un șir de împrejurări norocoase, suferise puține știrbiri în rândurile sale. Acum își găsi și el mormântul la Cucoș. Una singură din companiile sale pierdu în această zi peste o sută de soldați.

Rămăseserăm dar în toată puterea cuvântului o mână de oameni, cam jumătatea unui batalion cu efectiv de război. Totuși trebuie să mai luptăm încă destulă vreme – și tot pe front de regiment![1] În asemenea împrejurări, slabele noastre încercări de a opri înaintarea germanilor deveneau o necurmată rușine pentru noi și un „război vesel" pentru vrăjmaș.

Rușinea suferită în această zi avu darul de a spulbera și cele din urmă rămășițe de încredere ce se mai rătăciseră în sufletele noastre. Noi nu ne puteam lămuri această nouă și zadarnică vărsare de sânge decât prin înclinarea des dovedită a conducătorilor noștri de a ne căsăpi fără rost. Ofițerii intrară de-a dreptul în făgașul soldaților: ei vorbeau pe față, fără nici o sfială, că e nebunie să lupți înainte când cei mari ne trimit la căsăpie ca pe vite, numai ca să murim, fără a se mai întreba dacă moartea noastră aduce vreun folos. Toți se întâlneau în părerea că cei mai înțelepți sunt cei care trec la germani. De la Cucoș nu s-au predat, dintre ofițeri ca și dintre soldați, decât acei care nu și-au putut învinge teama instinctivă de dușman...

---

[1]) Adică pe lungimea de front ce era în mod normal desemnată unui regiment.

Am fost dintre aceştia din urmă. De câte ori mă aşezam pe o nouă poziţie cu ruinele companiei mele, covârşit de întinderea nenorocirilor ce ne urmăreau fără preget, plângeam în deznădejde mută soarta acestei nefericite oştiri, ce se risipea ca fumul sub ochii noştri, zi cu zi. Şi atunci, în supremă revoltă, îmi ziceam cu hotărâre: „Nu, de aici nu mai plec! Nu vreau să mai fiu unealtă oarbă în mâna cioclilor acestui neam!" Dar când împotrivirea noastră ajungea la capăt şi în zare se arătau cele dintâi căşti germane, gândul că orice soldat duşman va fi stăpân pe soarta mea îmi zdruncina iarăşi hotărârea, şi atunci făceam şi eu ca ceilalţi: luam fuga înapoi. Tu însă, cititor care n-ai urcat calvarul retragerii şi nu poţi nici să-ţi închipui suferinţele noastre de atunci, fiindcă nu e minte omenească în stare să şi le închipuie, nu arunca prea uşor cu pietre în „dezertorii" acelor vremuri. Sunt printre aceştia oameni mulţi a căror vrednicie militară a fost mai presus de laudă, câtă vreme aveau convingerea că războiul nostru e serios. Dar când felul de conducere a oştirii i-a făcut să creadă că ţara noastră a încăput pe mânile unor vânduţi – şi această credinţă am avut-o toţi în timpul retragerii – ei au trecut la duşman nu din laşitate, ci din încredinţarea că oricine ar veni în această ţară încă nu şi-ar bate joc de fiii ei în aşa fel cum vedeam că fac conducătorii noştri. Trecerea la duşman se înfăţişa atunci minţilor noastre înfrigurate de atâta înlănţuire de nenorociri ca o datorie morală, aceea de a ne salva ţara de o ceată de vânduţi care se obligaseră s-o ducă la mormânt.

De la Cucoş se adaugă la starea noastră sufletească un fapt nou: furia ofiţerilor faţă de propriii lor soldaţi. Toţi cei care au fost pe front ştiu îndestul că ţăranul nostru nu e un luptător tocmai îndemânatec în războiul vremii, al cărui mecanism întrece cu mult puterea sa de pricepere. Chiar în luptele noastre fericite, stângăcia soldaţilor nu o dată ducea pe ofiţeri la deznădejde. Acum însă, răpuşi de suferinţele

supraomeneşti îndurate zilnic, nenorociţii noştri oameni ajunseseră într-o stare ce se deosebea puţin de aceea a vieţuitoarelor mai de jos. Era în zadar să le dai vreo comandă: ei se uitau lung, cu înfăţişare pierdută, fără a pricepe ceva şi a se mişca din loc. Nu erau în stare să facă nici cele mai simple mişcări, ci trebuia să-i aşezi totdeauna cu mâna, chiar în trăgători sau în coloană de marş. Blestemele ce curgeau atunci din gura ofiţerilor, asupra ţării ce şi-a crescut în acest chip fiii, asupra soartei lor proprii, ce i-a trimis să lupte cu asemenea „vite", se pot închipui lesne. Dacă mai adăugaţi că trupa noastră, târându-se zi şi noapte în gropi pline de noroi, fără a avea o clipă de răgaz ca să se curețe, se înfăţişa într-o stare de murdărie puţin obişnuită între făpturi omeneşti, aveţi astfel chipul întreg pe dinăuntru şi pe dinafară al soldaţilor români de pe acele timpuri. Mai e nevoie să spun ce sentimente puteau ei, în asemenea stare de îndobitocire, să insufle ofiţerilor? „De s-ar duce mai curând la nemţi, ca să scap odată de ei!" „Îmi vine să-i împuşc mai curând eu însumi pe toţi!" Cam astfel se exprimau ofiţerii, şi încă mai tare, de câte ori venea vorba de soldaţii lor.

Noi toţi cei ce am făcut retragerea aveam convingerea neclintită că cu rămăşiţele dezastrului din Muntenia nu mai e nimic de făcut, soldaţii aceştia păreau a fi pierdut tot ceea ce poate pierde o oştire: încrederea în ei înşişi. Desfăşurarea războiului a dovedit însă că nu eram tocmai întemeiaţi în această credinţă. Oştirea noastră a izbutit în urmă să îndeplinească un adevărat proces de renaştere sufletească, spre a asista mai târziu, ea însăşi uimită, la revelarea propriei ei forţe.

VI

RUȘANI

(25–27 noiembrie)

Atacul german

Un câmp pustiu, cât cuprinde privirea. Vântul bate rece și ne pătrunde în tot corpul. Zădarnic cercetăm noi cu privirile împrejur, doar vom descoperi vreun copac pe care să-l tăiem și să ne facem foc: nu se zărește nimic înaintea noastră. Atunci soldații începură să dărâme stâlpii de telegraf și, sfărâmându-i cu cazmalele, făcură câteva focuri la care ne încălzirăm mânile și picioarele.

Ne aflăm aici după un marș neîntrerupt de două zile și două nopți, de la Cucoș până la Cricov[1]; ni se spune că alcătuim rezerva brigăzii, dar în fapt stăm și noi în adăposturi, numai la vreo cinci sute metri depărtare de linia întâi. În zare, la dreapta noastră, se văd case de țară: e satul Rușani[2].

O zi și o noapte stăm pe poziție și spre surprinderea noastră dușmanul nu ne supără, deși ne așteptaserăm la un atac grabnic. A doua zi, pe la amiază, primim știrea că vom fi schimbați de pe linie la ora cinci și lăsați două zile în repaos. Răsuflăm cu toții, căci, de când intraserăm pe front la Argeș, nu mai avuseserăm nici o zi de răgaz. Eram obosiți și murdari în așa măsură, că nu mai semănam a oameni. Dar ora cinci se apropie, trece și nici o trupă nu sosește pentru schimb.

---

[1]) Azi satul Gornet-Cricov, jud. Prahova. De la Cocoșu la Cricov, ocolind orașul Ploiești, sunt aproape 80 km. [2]) Azi satul Parepa-Rușani, jud. Prahova, la aproape 30 km sud de Cricov.

Se lasă noapte adâncă, vântul de cu zi se schimbă în vijelie însoțită de lapoviță deasă. Deodată un zgomot de arme și mitraliere răsună înaintea satului Rușani: e singurul atac de noapte pe care l-au dat nemții în toată retragerea pe frontul nostru. După vreo jumătate de oră se întinse iarăși liniște adâncă. Pricepeam cu toții că nemții cuprinseseră satul. Și era acolo atât comandantul brigăzii, cât și al regimentului nostru, cu actele și ordinele de luptă!

Nu mai șovăirăm o clipă. Batalionul se adună, alcătui coloana de marș și părăsi poziția.

A fost cea mai infernală vreme pe care am avut-o în toată campania, poate chiar în întreaga mea viață. Nu mai era vijelie, ci uragan. Fulgii de lapoviță izbeau cu putere în față și se prefăceau pe dată în apă. Pe jos erau numai lacuri și pâraie mânate de furtună. Nici calul nu putea merge de-a dreptul înainte, ci întorcea capul într-o parte și înainta pe o coastă. Pe după gulerul pelerinei pătrundea apa și se scurgea în șiroaie reci pe piele. Trebuia o luptă aprigă cu vijelia, spre a ne putea păstra chipiurile în cap și pelerinele pe noi. În adevăr, părea că toată urgia cerului se dezlănțuise împotriva noastră.

Ajunserăm la armanul[1] dintre satele Rușani și Fulga. O mulțime de trăsuri, chesoane și tunuri, amestecate la întâmplare, apăru în fața noastră. Într-o clipă, soldații se făcură nevăzuți: ei intrară prin șurele de paie, prin grajduri și hambare, căutând adăpost de furtună. Ofițerii se îndreptară spre o casă unde vedeau că se duc și alți camarazi. Intrai și eu înăuntru. Un maior de artilerie, spilcuit ca scos din cutie, stătea în picioare la o masă, înconjurat de ofițeri.

— Ei, ț[...] acela, ce cauți aici? strigă el răstit la mine, când mă văzu deschizând ușa.

---

[1]) Armanul este un loc unde se aduc cerealele la treierat. Aici însă probabil că autorul se referă la un conac.

— Nu sunt ţ[...], domnule, răspunsei eu nemaiputându-mi stăpâni revolta, sunt ofiţer.

— Dar te văd purtând chipiu soldăţesc, zise el slăbind-o puţin.

— Fireşte, noi nu putem purta chipiuri de ofiţer pe linie, dădui eu lămurirea, care se vede că pentru acest fericit om de război era încă o noutate. Îmi aruncai privirile în jur, asupra acestei numeroase cete de artilerişti ce se adăposteau în lupte la spatele noastre, de unde ne trimeteau câteodată atât de neplăcute semne de atenţie. Erau frumoşi! Toţi curaţi, bine îmbrăcaţi, cu chipiuri de ofiţer în cap; aveau tot dreptul să se uite cu dispreţ la noi, sărmani ofiţeri de infanterie ce înotam în murdărie, şi să ne cinstească cu epitete ce înjosesc până şi pe ordonanţe.

— Domnilor, începu maiorul de artilerie, ne-am adunat aici ca să vedem cu toţii ce e de făcut. Nemţii aceştia, spre a se pune la adăpost de vânt şi ploaie, au dat atac asupra satului Ruşani şi l-au cucerit, prinzând în acelaşi timp pe comandantul brigăzii şi al Regimentului 69. Dacă vor înainta încoace spre arman, toată artileria cade în mâna lor, şi avem aici material de peste cinci sute de mii lei. E datoria d-voastră, cei de la infanterie, să luaţi măsuri de apărare.

— De ce nu trimiţi artileria înapoi spre Fulga? se auzi o voce.

— Nu avem ordin de retragere, răspunse maiorul, trebuie să stăm aici.

Atunci se ridică maiorul nostru şi, întorcându-se către comandantul Regimentului 77, vorbi astfel:

— Noi nu mai avem nici comandant de regiment, nici de brigadă. D-ta ai rămas acum cel mai mare: hotărăşte ce trebuie să facem.

Cum auzirăm aceste vorbe, toţi ofiţerii de infanterie ne furişarăm unul câte unul dintre ceilalţi şi ieşirăm afară.

Pricepeam că se va da ordin de avanposturi și fiecare se temea să nu cadă această pacoste pe el. Se încrețea tuturor carnea la gândul de a sta în avanposturi pe această vreme, și apoi nici unul nu știa de unde-și va lua soldații.

Ne învârtirăm un timp printre șuri și care, până ce descoperirăm o cameră în altă casă și intrarăm înăuntru. Ordonanțele făcură un foc de scânduri uscate, apoi, scotocind prin sacii de pesmeți, dădu fiecare ofițerului său ceea ce avea de mâncare. Astfel începu masa într-o veselie sinistră. Ne gândeam la camarazii noștri ce căzuseră prizonieri în această seară și vorbeam de ei cu mare invidie. Erau mulți; în adevăr, atacul de la Rușani adusese nemților o frumoasă recoltă de ofițeri români. Pe lângă adjutanții de batalioane, regiment și brigadă, se aflau acolo toți doctorii, precum și cea mai mare parte din ofițerii Batalionului trei. Credeam că au fost prinși toți și-i fericeam că au scăpat odată de mizerie. Când sosi mai târziu între noi adjutantul regimentului nostru, îl primirăm cu strigăte de uimire.

— Cum, tu n-ai fost la Rușani cu colonelul? întrebară vreo câțiva în același timp.

— Am scăpat, răspunse acesta cu un zâmbet silit, dar v-o spun drept: ce rău îmi pare că n-am fost și eu acolo!

— Și ne spui aceasta în față? întrebă altul din ceată.

— Parcă numai vouă v-o spun? Am spus-o și la divizie, tot așa ca și aici.

În aceeași veselie, începurăm a lua pe fiecare în parte din ofițerii prizonieri, întrebându-ne ce va fi făcând acum la nemți.

— Dar de căpitanul [...] ce credeți? întrebă unul în râsetele tuturor celorlalți. Era vorba de comandantul Batalionului trei.

— Ferice de el, răspunse altul; a scăpat în sfârșit de nevoia de a se mai gândi zilnic cum să fugă de pe front.

Așa ne închipuiam noi, dar ne înșelam. Căpitanul [...] ce se afla cu batalionul său în rezervă la Rușani, se despărțise

frumos de cu zi de trupă și luase fuga înapoi, ca mai totdeauna. Nenorocul său făcu însă de astă dată că îndărătul satului Fulga se întâlni drept față în față cu nimenea altul decât generalul [...], comandantul armatei de operație[1]. Martorii oculari și auriculari ai acestei întrevederi atât de nedorite ne-au povestit că scena a fost din cale-afară de interesantă. După ce generalul a înjurat pe căpitan ca pe un rândaș, făcând mereu legătură între nesimțirea sa și voluminoasa burtă, l-a trimis înapoi pe front dându-i sub comandă o ceată de soldați fugari. Credeți poate că acum căpitanul chiar s-a întors pe front? Ei ași! Abia a ieșit din ochii generalului și a lăsat noua sa trupă în voia soartei, făcând iarăși mișcarea sa favorită: stânga împrejur.

„Ai să te faci maior când voi intra eu în pământ“, se zice că i-ar fi strigat generalul din urmă, când el se îndrepta cu ceata de fugari spre front.

Totuși, deși generalul [...] vede încă lumina zilei, se pare că și-a uitat făgăduiala. Căci căpitanul [...], ca răsplată pentru numeroasele sale merite în meșteșugul de a părăsi frontul, s-a întors din război nu maior, ci colonel aidoma. Dar mai e de mirare? Parcă acesta a fost în oștirea noastră singurul caz de acest fel!

Tot atât de vorbitoare ca și părerea de rău a ofițerilor noștri că n-au fost și ei la Rușani erau șoaptele ce se auzeau printre soldați cu privire la această întâmplare. A doua zi, pe când împărțeam la oameni un sac de pâine adus de la o

---

[1]) Este vorba despre gen. Constantin Prezan (1861–1943), comandantul Armatei de Nord de la începutul războiului până în ziua de 13 dec. 1916. La 2/15 dec. 1916, a fost numit în fruntea Marelui Cartier General, funcție pe care a păstrat-o până la 6/19 apr. 1918, când s-a pensionat. A fost din nou numit în aceeași funcție la 27 oct./9 nov. 1918, până la demobilizarea Marelui Cartier General la 20 mar. 1920, când a fost din nou pensionat, de data aceasta definitiv. La 14 iun. 1930 a primit de la regele Carol II gradul de mareșal, alături de Al. Averescu.

coloană, se apropie un telefonist de mine, cerând să-i dau și lui ceva. Fusese în noaptea trecută la Rușani, dar izbutise să scape. După ce-mi povesti cum s-a dat atacul german și cum a fost prinsă brigada, mă întrebă încet, oarecum ca să nu audă alții:

— Ce ziceți, domnule sublocotenent, oare nu s-a dus domnul colonel de la brigadă singur la nemți?

— Cum poți să-ți închipui asemenea lucru? îl întrebai eu pe un ton de aspră dojană: un comandant de brigadă îndură mizeriile noastre? Ce l-ar sili pe el să treacă la dușman?

— Așa e, răspunse bietul om cam încurcat; dar... dacă ați ști d-voastră cum s-a dus domnul colonel în sat! A înaintat orbește, în galop, fără a mai trimite pe cineva înainte: pare că ar fi fost înțeles cu nemții.

În același fel lămureau toți soldații întâmplarea de la Rușani: pentru ei comandantul brigăzii se predase singur la dușman. Într-atât demoralizarea făcea trupa să vadă în orice nenorocire o vânzare sau o trădare.

Sfârșiserăm masa și convorbirea. Fiecare începu să-și pregătească un loc de culcare înghesuindu-se în ceilalți, spre a-și putea lungi jos trupul. Dar nici nu apucarăm să închidem ochii, când ușa fu împinsă în lături cu zgomot și o voce tună înăuntru: „Batalionul întâi din Regimentul 69, în avanposturi!“

Se ridicară în sus toți cei strigați, moțăind și înjurând; tot nu putuserăm scăpa de temuta corvoadă. Ne înfășurarăm bine în mantale și ieșirăm pe cerdac. Afară era mânia cerului! Furtuna urla printre streșine, lapovița izbea cu putere în pereți. Peste tot, întuneric și pustiu.

— De unde scoatem noi acuma oamenii? ne întrebam cu fiori unii pe alții.

Dar nimenea nu putea da un răspuns la această întrebare. După un timp pornirăm la întâmplare, unul câte unul, strecurându-ne ca niște stafii printre care și chesoane spre

șurele de paie. După vreun ceas, când fiecare răgușise strigându-și compania, adunarăm ceea ce era cu putință în asemenea împrejurări: unul doi, altul trei, nici unul însă mai mult de cinci soldați. Ba încă doi ofițeri mai nenorocoși nu putuseră descoperi, cu sforțări întrunite, decât un singur soldat din întreaga lor companie. Cum în acest timp sosiră și ofițerii Batalionului doi, strânserăm cu toții vreo douăzeci și cinci de oameni!

— Mai facem avanposturi cu aceștia? întrebă un ofițer pe comandantul Batalionului doi.

— Cum să nu facem? răspunse acesta răstit. Era un locotenent activ și, ca mulți din breasla sa, suferea și el de mania de a se arăta cât mai absurd, spre a părea cu atât mai milităros.

— Bine, zise scurt ofițerul.

Pornirăm. Ne încovoiam adânc capul înapoi, spre a ne împotrivi furtunii, care ne împingea dindărăt ca cu mâna.

„Ce nu v-ați ascuns și voi, de trebuie să sufăr acum și eu din pricina voastră?“, astfel auzii pe un ofițer strigând către soldații săi, ceva mai la stânga.

Oricât eram de amărât atunci, îmi veni totuși să pufnesc de râs la aceste vorbe care oglindeau gândurile tuturor ofițerilor. Fiecare privea oamenii săi cu același necaz, fiindcă nu se ascunseseră mai bine, ca să nu poată găsi nici unul. Căci în acest chip, vrând-nevrând, ideea avanposturilor trebuia să rămână fără urmare.

Poposirăm la vreo trei sute de metri de arman și alcătuirăm o linie de trăgători. Atât de plin era pământul de apă, că soldații nici nu se puteau pleca jos, necum să se culce pe burtă. Trebuiau să stea în picioare tot timpul, alergând repede dintr-o parte în alta, spre a nu amorți de frig.

Din compania mea ne aflam pe linie doi ofițeri cu patru soldați! Alergai și eu un timp în toate părțile, la fel cu ceilalți, dar văzui curând că era peste putință să mai rămân:

apa îmi umpluse bocancii şi înlemneam pe încetul de la picioare. Rugai pe camaradul meu să stea un timp cu soldaţii şi plecai înapoi la arman. Cu multă băgare de seamă răzbătui până la sobă peste trupurile ordonanţelor şi ofiţerilor înghesuiţi jos unul în altul ca la teasc şi mă aşezai pe o bancă. Stătui câtva timp treaz la foc ascultând urletul furtunii afară şi gândind cu groază la nenorociţii oameni de pe linie...

Retragerea trupelor noastre

Se lumină de ziuă. Plecarăm atunci cu toţii, hotărâţi de astă dată să dăm cu orice chip de urmele soldaţilor. Decât că aceştia ne aşteptau strânşi grămadă, scutindu-ne astfel de orice osteneală. Acum descoperirăm şi ascunzătoarea lor din timpul nopţii: spre a se adăposti de lapoviţă, ei săpaseră găuri adânci în şurele de paie, unde se vârâseră cu totul, ca nişte şoareci. Nu am fi putut să-i descoperim aici pe întuneric, chiar dacă i-am fi căutat cu lumânarea. De bună seamă însă ei auziseră strigătele noastre, dar nu erau aşa de naivi să iasă singuri la iveală, când ştiau la ce-i chemam.

Pornirăm cu ei pe linie, şi abia acum puturăm să o îndesim şi să o lungim spre amândouă aripile.

Trecuse de amiază. De la aripa stângă sosi vestea că nemţii au pus Regimentul Cloşca pe fugă. Într-adevăr, în zare începură să se ivească cete de soldaţi în retragere.

Abia se ridică lanţul de trăgători în picioare, pornind înapoi, şi artileria germană, până atunci mută, începu să bubuie. Linia noastră se rupse pe dată în toată întinderea, unii ieşind înainte, alţii rămânând în urmă; celelalte linii suferiră aceeaşi soartă: ele se amestecară laolaltă, alcătuind o turmă. Se născu astfel acelaşi haos, în care degenerau toate retragerile noastre: tot câmpul se făcu negru de soldaţi fugari. Ofiţerii mergeau la întâmplare, prinşi în mulţimea

soldaților, fără a mai încerca să-i pună în ordine. În zare se arăta satul Fulga, ca un loc de mântuire.

Dar nu apucarăm să ne depărtăm mult de arman, când înaintea noastră apăru călare comandantul regimentului de artilerie, ținând o foaie de hârtie în mână, și începu să citească cu glas tare în fața tuturor soldaților. Cum mă aflam destul de departe, nu puteam prinde decât crâmpeie răzlețe: „Vă veți întoarce înapoi..., veți recuceri poziția pierdută..., veți sta acolo până la sacrificiu..., voi da ordin artileriei să tragă din urmă!..."

Mă cuprinse o furie nebună când auzii aceeași amenințare cu artileria, ceea ce pentru noi nu mai însemna o spaimă, ci o simplă batjocură, o coborâre a demnității noastre de oameni la treapta altor viețuitoare. „Așadar, domnilor cu galoane late, v-ați pus cu tot dinadinsul în gând să ne aruncați pe toți în mâinile nemților. Ha, dar ce era de așteptat de la niște oameni de felul vostru? Toată pleava liceelor țării, toți cei ce au cerșit note de trecere de la profesori sub cuvânt că se duc la militărie, toate aceste bracuri sociale s-au încununat acum în aureolă de oameni mari și gravi și, adăpostiți la patruzeci de kilometri în urma frontului, ne mână la căsăpie ca pe vite. O doamne, veni-va și pentru voi ziua judecății, ori de nu, atunci piei, țară, căci nu meriți să trăiești!"

Întorsei capul cu dezgust înapoi, ca să nu mai văd această priveliște. Dar aici se desfășura alt tablou, de așa uriașă rușine, cum nu mai văzusem de la Mătăsaru. În depărtare, la stânga satului Rușani, linie după linie de trăgători apărea în zare, întorcându-se înapoi de pe poziție. De câte ori se ivea o nouă linie înainte, îmi ziceam: „aceștia sunt nemții!", dar era de ajuns ca ea să ajungă mai aproape, și se vedea din nou că e tot trupă română. Se umpluse tot câmpul de linii în retragere, până ce iarăși îmi apăru în minte aceeași veche întrebare: „cum se poate să fugă atâta lume din fața dușmanului?"

Mă aruncai atunci în deznădejde jos, pironind privirile în pământ, nevoind să mai văd nimic.

Un contraatac român

Stăteam încă jos, mistuindu-mi în tăcere furia și rușinea, când la spatele mele se auzi o voce bine cunoscută:

— Scoală, dragă, noi alcătuim rezerva.

Era locotenentul ce comanda batalionul nostru, de când maiorul luase comanda regimentului. Mă ridicai și aruncai privirile în jur, dar ce era aceasta? Ca într-o stare de aiureală mă uitam lung în toate părțile și pare că nu-mi venea să cred ochilor. Cât timp stătusem eu jos, priveliștea se schimbase ca prin farmec. Pe tot întinsul câmpului din fața satelor Parepa și Rușani, precum și spre stânga acestuia din urmă, pe un front de vreo trei kilometri, se desfășura un contraatac în stil mare, singurul pe care l-am văzut în toată retragerea. Și era rânduit cu pricepere! Judecând după unitățile noastre atât de scăzute în oameni pe atunci, peste două divizii trebuie să fi luat parte la luptă.

Trupa cea mai mică era la centru: aici se afla brigada noastră singură, înaintând spre Rușani. Toată greutatea atacului cădea la aripi: una se îndrepta spre Parepa, cealaltă spre Cricov. Pentru întâia oară se încerca pe frontul nostru o luptă în felul germanilor: în timp ce o trupă puțin numeroasă făcea o „demonstrație" la mijloc, grosul oștirii înainta spre flancuri, amenințând dușmanul cu învăluirea și silindu-l în acest chip să se retragă.

O schimbare nu mai puțin însemnată se vedea în rânduirea trupelor. Nu mai era nimic din acea nenorocită înșirare a soldaților pe o singură linie, așa cum ne învăța greoiul „regulament de manevră și luptă". Pentru întâia oară se făcea aici încercarea de a desfășura forțele în adâncime, pe mai multe linii paralele de trăgători. Fără îndoială, nu putea fi încă vorba de acea așezare sistematică a unităților de atac, așa cum am învățat-o mai târziu de la Misiunea Franceză, acel capo d-operă de artă militară, ce în armonia

și simetria sa are ceva din ușurința și limpezimea tuturor creațiilor geniului francez. Era numai o copiere vagă a dispoziției în care vedeam că înaintau trupele germane la atac.

La aripa stângă numărai eu însumi vreo șapte linii de trăgători, în urma cărora veneau rezervele în coloane de marș paralele, deci întocmai ca în atacurile germanilor. „Se vede că cei mari au învățat ceva de la dușmanii noștri“, îmi zisei eu cu o plăcută surprindere, „nu i-aș fi crezut în stare dacă n-aș fi văzut cu ochii“.

Totuși acest atac, oricât se înfățișa de bine în rânduiala forțelor, nu a fost în măsură să înfrunte dușmanul, necum să-l urnească din loc. Dar mai e de mirare? Să gândească oricine că toată această lume pornită la atac nu era înzestrată nici cu cea mai simplă tehnică a războiului: nu avea o granată, aproape nici o mitralieră, nu era sprijinită de o artilerie puternică, iar aceea puțină câtă se afla în spatele ei nu avea nici un fel de legătură cu liniile de infanterie, ca să nu-și împrăștie în vânt și acele câteva proiectile ce-i alcătuiau porția zilnică. În asemenea împrejurări nu e de mirare că atacul a dat greș; dimpotrivă, ar fi fost o mare surprindere dacă el ar fi dus la izbândă.

Urmăream cu binoclul mișcările aripii drepte, care era cea mai înaintată. Trei linii de trăgători, bine aliniate, la mari distanțe una de alta, se îndreptau încet asupra satului Parepa. Nemții așteptară până ce trupele noastre ajunseră la vreo câteva sute de metri, apoi aruncară asupra lor un potop de gloanțe de mitralieră. În același timp începu și artileria să bubuie, îndreptându-și ghiulelele împotriva rezervelor noastre. Tunurile dușmane erau atât de aproape, că la fiecare detunătură se zărea câte o flacără vie și scurtă. Sub această ploaie de foc liniile noastre de trăgători se prăbușiră la pământ, iar rezervele, împrăștiindu-se în toate părțile, făcură același lucru. Curând nu se mai zărea pe tot câmpul

nici urmă de om: părea totul pustiu. Peste luptătorii noștri culcați în neputință se lăsară umbrele și tăcerea nopții...

Numeroasele linii de trăgători ce se aflau la aripa stângă urcară între acestea dealul și dispărură odată cu seara în zare. Centrul nostru înainta încet și când începu să se întunece ajunse la același arman unde petrecuserăm noaptea trecută.

Se dădu ordin de oprire. Din izvor necunoscut sosi vestea că satul Parepa ar fi căzut în mânile trupelor române. Dar s-a văzut mai târziu că era o știre falsă, răspândită anume ca să întărească încrederea soldaților. O turmă de oi se rătăcise între rândurile noastre – unde i-o fi fost stăpânul? Dădurăm voie soldaților să prindă și să taie câte vor putea din ele. Era o scenă ca din Homer! Unii tăiau și grijau oile, alții frigeau mari bucăți de carne în frigări de lemn, pe când cei mai harnici, depărtându-se de focuri, mâncau cu lăcomie pe delături carne friptă, fără pâne.

Ne retraserăm toți ofițerii în vechea noastră odăiță și, după ce ne ospătarăm și noi cu friptură din belșug, ne culcarăm în aceeași înghesuială ca și noaptea din urmă, de o parte ofițerii, de alta ordonanțele. Afară, în fața casei, un tun somnoros trăgea din ceas în ceas câte o ghiulea – ca să neliniștească pe dușman, zice-se. Noi însă ne întrebam înăuntru pe ce văi vor fi căzând aceste ghiulele și rugam divinitatea să dea un gând bun tunarilor noștri, ca să tacă. Ne temeam să nu atragă luarea-aminte a artileriei dușmane și să ne trezim cu o ploaie de bombe asupra casei. Căci, dacă tunurile noastre nu prea nimereau ținta, cele dușmane o greșeau rar.

A doua zi după-amiază sosi iarăși veste că aripa noastră stângă a fost respinsă și din nou începurăm retragerea. De astă dată însă ne retrăgeam în ordine. Până și artileria noastră se purta cu o vrednicie puțin obișnuită. Stătea în poziție și lupta fără a lua în seamă proiectilele dușmane, până se apropiau liniile noastre de infanterie; apoi își

schimba poziția ceva mai în urmă, unde lupta la fel. Într-un cuvânt, ea susținea retragerea așa cum ar fi trebuit să facă totdeauna, dar cum nu făcuse încă niciodată. Auzeam printre soldați murmure de surprindere față de această ispravă a tunarilor noștri, de care nimenea nu-i crezuse destoinici. Până acum domnise la noi obiceiul ca la sosirea ordinului de retragere artileria și rezervele să părăsească poziția împreună cu comandanții superiori, servindu-le de escortă. Liniile de infanterie erau lăsate în voia soartei. Acum însă, când posturile înaintate ruse ajunseseră între noi, se vede că această prezență a unei oștiri străine îndeplinise oarecare constrângere morală asupra șefilor noștri, silindu-i să nu-și mai bată joc chiar din cale-afară de meseria lor. Și astfel ne fu dat să luăm parte la o retragere în ordine pentru întâia și cea din urmă oară.

Când ieșirăm în sfârșit dincolo, dădurăm pentru întâia oară cu ochii de armata rusească. Era o brigadă de cazaci; lăncile înfipte în pământ se ridicau în sus ca o impunătoare pădure. Priveam toți pe noii sosiți cu multă luare-aminte, singur maiorul stătea posomorât la o parte, ținând un ordin în mână. Citea pe hârtie, apoi arunca ochii în jur, în urmă cerceta iarăși hârtia: pentru întâia oară îl vedeam în asemenea încurcătură. De obicei ordinele sale pentru ocuparea pozițiilor veneau cu iuțeala și siguranța unei mașini.

— Hm, făcu el după un timp cu o înjurătură cazonă, eu am fost totdeauna împotriva celor ce se duc la nemți, dar acum văd că nu e chip de făcut altfel.

„Încă unul!“, îmi zisei eu în gând la aceste vorbe. Într-adevăr, maiorul era singurul din întreaga noastră ceată care izbutise până acum să-și păstreze tăria sufletească. Acum însă intra și el în făgașul tuturor. De fapt, noua noastră poziție, înconjurată de case și copaci, era ca o poiană în mijlocul unei păduri. Aici nu ne rămânea decât să așteptăm pe nemți cu mâinile încrucișate, ca să ne ia „ca din oală“, cum se zice în limba cazonă.

— Un ordin, domnule maior, se auzi o voce la spatele noastre. Era omul de legătură de la regiment.

— Bravo! strigă maiorul vesel, după ce citi hârtia: plecăm de aici.

— Încotro? întrebară mai mulți.

— La Amaru[1], răspunse el râzând.

— Numai ca acest cuvânt să nu capete o însemnare reală, zisei eu râzând.

— Se prea poate, răspunse maiorul în aceeași voie bună.

Ne puserăm în marș cu un sentiment de ușurare: dădusem încă o cumpănă la spate.

---

[1]) Satul de reședință al comunei cu același nume din jud. Buzău, la cca 30 km sud de orașul Buzău.

VII
AMARU
(28 noiembrie)

În avanposturi

Când ajunserăm în satul Amaru, pe aproape de miezul nopții, toate casele și ogrăzile erau ticsite cu oameni și care de la coloane. Așa era la noi: coloanele se retrăgeau odată cu trupele de front, împiedecându-și marșurile unele altora. Se vede că nu se putea altfel.

Fiecare companie alese la întâmplare câte o casă pentru cartiruire; ca de obicei, soldații rămaseră afară în voia soartei.

Intrai înăuntru, în casa companiei mele și, spre marea mea însuflețire, sosi și un camarad de la altă companie, aducând o mămăliguță caldă și brânză. O devorarăm ca niște lupi, apoi ne culcarăm împreună. Dar abia ne doborî oboseala și somnul, când omul de legătură ne trezi bătând la geam și vestindu-ne să plecăm în avanposturi.

Mă ridicai în sus cu o salvă de înjurături: le învățasem atât de bine, de pare că-mi făcusem toată viața la cazarmă. Capul îmi atârna greu, pleoapele mă usturau la orice atingere ca și cum ar fi fost arse cu fierul roș. Camaradul străin dădea o priveliște și mai jalnică: acum se scula de pe partea dreaptă și cădea dincolo pe cea stângă, acum se ridica de pe stânga, spre a se trezi înapoi pe dreapta. Cu mare greutate putu să se înțepenească în cele din urmă pe picioare. O, război, nesecat izvor de suferințe omenești, pe care numai cel ce le-a trăit poate să și le închipuie!

Batalionul se adună și se puse în marș.

Frontul nostru se întindea în fața lacului ce desparte satul Amaru de satul Sinaia. Ne așezarăm de-a lungul unui drum de care sămănat cu fântâni vechi din distanță în distanță, având cumpene lungi și ciuturi bătrâne. O companie primi paza podului de peste lac, celelalte se desfășurară la stânga șoselei Amaru–Sinaia. Compania mea alcătuia aripa stângă, făcând legătura cu Regimentul 77.

Desfășurând soldații pe linie și lăsându-i în seama camaradului meu, care deși mai în vârstă se arăta totuși mai tare în nenorocire, plecai cu ordonanța spre sat. De astă dată mă simțeam mai istovit ca oricând, în orice clipă părea că mi se moaie picioarele de la genunchi. Intrai în cea dintâi casă ce-mi ieși în cale. Ca pretutindeni, ograda era plină și aici cu trăsuri de la coloane, printre care se înălțau mari focuri de scânduri. Gospodina ne spuse că are o odaie curată, dar neîncălzită. Cerui să mă ducă înăuntru. Cu sufletul bun al omului care vrea să facă bine, ea stătea în mijlocul odăii arătându-și părerea de rău că nu-mi poate da un loc mai bun. Fără a-i asculta însă vorbele mă aruncai pe pat, întrerupând-o scurt:

„Mă iartă, bună femeie, dar eu nu mai pot."

Ochii îmi erau împăianjeniți, vedeam totul turbure înainte. Totuși mi se păru că femeia se uită cu jale la mine și plânge încet. O fi avut și ea copii în război și s-o fi gândit poate cum vor fi soldații, când ofițerii ajunseseră în asemenea hal. A, bieții noștri soldați, ei încetaseră de mult de a mai semăna a oameni...

Adevărată scârbă m-a cuprins uneori în timpul războiului, văzând cât e în stare să îndure ființa umană. Mi-o închipuisem ceva mai nobilă, credeam că puterea ei de suferință are o margine, de la care va plesni în fărâme, dar nu se va înjosi să înoate în mocirla vieții oricărei fiare sălbatice: dormind în gropi și șanțuri, tot prin păduri și pe piscuri de deal, când și cât se poate; mâncând la două ori trei zile o dată, cât

poate găsi ori răpi de la alții; târându-se mereu pe burtă, prin noroi și ploaie, sub nori de gloanțe, cu corpul acoperit de zdrențe și ros de legiuni de paraziți. Omul singur nu-și poate închipui cât e în stare să sufere, până ce nu e pus la încercare. Atunci descoperă în sine atâta putere de a înfrunta mizeria, că rămâne uimit de el însuși, ba încă – o, feroce sarcasm al naturii! – povara suferințelor, departe de a-i ruina ființa fizică, i-o oțelește. Astfel, oamenii noștri, soldații ca și ofițerii, niciodată nu se simțiseră în așa stare de sănătate, mai în măsură a sfida apropierea oricărei boale, decât în timpul acestei vieți de feciori ai codrilor. Pare că un demon ne-ar fi vorbit prin însuși graiul faptelor astfel: „Zădarnic vă mai dați înfățișări de făpturi nobile, voi ce purtați cu mândrie numele de oameni. Priviți viața voastră și vă încredințați singuri că niciodată nu vă merge mai bine decât atunci când trăiți ca oricare animal“. Da, ne crezuserăm oameni, și acum ne revelam nouă înșine alt soi de viețuitoare.

„De acum, așa glumeam noi câteodată, dacă vom scăpa cu zile și ne vom întoarce între oameni, când ne va chema cineva în casă, să știți că noi fugim la paie.“

Glumă sinistră, care arată îndestul în ce stare ne adusese retragerea.

Într-un târziu mă deșteptai, sărind în sus. Eram țeapăn de frig și nu-mi aduceam aminte unde sunt. Priveam ca într-o stare de aiureală lumina focurilor din ogradă, jucându-se pe pereții odăii în chipuri ciudate, și mă cercam să-mi amintesc în ce fel am ajuns aici. Stăpâna casei îmi apăru în cele din urmă în minte, apoi toate celelalte. Ieșii afară; ordonanța stătea la unul din numeroasele focuri și fierbea ceai în gamelă. Băutura fierbinte făcu pe dată alt om din mine; prin tot corpul părea că-mi trec fiori de viață nouă. Plecai apoi singur spre front, lăsând ordonanța în sat ca să-mi pregătească mâncare.

Dimineața trecu ca de obicei în liniște. Pe la amiază sosi și ordonanța, aducând o găină friptă într-o tigaie.

— Am venit mai devreme, domnule sublocotenent, ca să nu înceapă lupta și să rămâneți iarăși nemâncat. Cam așa aveți d-voastră noroc.

Zicând aceste vorbe, îmi întinse tigaia și pâinea. Intrai în adăpostul meu, îndărătul căruia oamenii de legătură întrețineau un foc slab, și-mi începui masa.

Lupta

Curând gloanțe rătăcite începură să șuiere pe la urechile mele, fără a putea descoperi de unde veneau. Mă culcai jos, adăpostindu-mi capul după parapet și strigând soldaților de la picioarele mele să stingă focul. Ei aruncară noroi peste cărbuni și fumul încetă pe dată.

— Vin, domnule sublocotenent, se auziră voci de pe linie.

Mă ridicai iarăși în picioare. Într-adevăr, din satul Sinaia ieșea o linie de trăgători germani, înaintând încet cu mijlocul pe șosea; după ea se arătă curând alta, apoi ieși a treia și cea din urmă. La vreo sută de metri depărtare se ivi o trupă în coloană de marș, cu un ofițer călare înainte, apoi alte două. Atât trăgătorii, cât și coloanele înaintau încet spre pod, fără nici o teamă, ca și cum ar fi mers la paradă. În cele din urmă soldații mei, care urmăreau cu încordată luare-aminte mișcările dușmanului, pierdură răbdarea și începură să strige din deosebite părți ale liniei:

— Artileria noastră ce face, mă rog? Își păstrează pesemne ghiulelele tot pentru noi. Uite cum lasă nemții să vină în coloană de marș până sub nasul nostru!

Dar, când soldații dușmani ajunseră cam pe la jumătatea depărtării dintre sat și pod, se auzi o puternică detunătură la spatele noastre, ceva spre dreapta, apoi alta, și în urmă un stol des de obuze zbură asupra coloanelor germane. Era artileria noastră. Stabilise de minune distanța, căci toate

proiectilele cădeau fără greș pe șosea. Și nu mai trăgea cu obișnuita porție, ci de astă dată cheltuia muniție din belșug. Curând lungi tragerea, și toată șoseaua de la Sinaia și până unde se aflau liniile dușmane fu spulberată de obuze în explozie.

Se născu între soldații germani, care desigur se așteptau la asemenea ispravă din partea artileriei noastre tot atât de puțin ca și noi înșine, o învălmășeală nemaipomenită. Coloanele lor se împrăștiară într-o clipă ca un mușuroi de furnici, se revărsară la stânga și la dreapta șoselei și luară goana înapoi spre sat. Însuflețirea între soldații mei era mare. Ici-colo pe linie se auzeau murmure: „Aha, mai învățați a fugi și înapoi, domnilor nemți!“ Eu însumi stăteam în picioare la vreo zece pași în urma liniei, cu obrajii aprinși de emoție, fără a mă gândi să mă feresc de gloanțe, și urmăream cu lăcomie această priveliște puțin obișnuită în nenorocita noastră retragere.

Cele trei linii de trăgători germani, fără a se lăsa speriate de împrăștierea rezervei lor, înaintau mereu spre pod. Când ajunseră însă la apropiere de vreo cinci sute metri, fură luate în primire de o mitralieră română ce păzea locul de trecere. Tirul fu atât de fericit, că mitralieriștii noștri nici nu apucară să tragă o bandă întreagă, și dușmanii erau cu burta la pământ.

„Bravo, strigai eu cu însuflețire: bine și aceasta!“

Trăgătorii germani deschiseră foc culcați, soldații noștri de la pod răspunseră cu aceeași grabă, și se încinse astfel o vie luptă de infanterie. Împușcăturile răsunau dese, cu pocnete prelungi, de o parte și de alta.

Priveam cu luare-aminte compania ce avea paza podului. Comandantul ei venise de curând în mijlocul nostru și lua pentru întâia dată parte cu noi la luptă. Un brav ploieștean, din Regimentul [...] Prahova[1], el era unul din puținii supravie-

---

[1]) Reg. Prahova nr. 7 infanterie, comandat de col. Gh. Canariu.

țuitori ai acelui dezastru unic pe care l-a suferit armata noastră de la Sibiu. Deși-mi câștigase toată încrederea cu singurul său gest prin care pironise liniile germane la pământ, totuși mă uitam la el cu îngrijorare știind că „compania“ sa nu trecea peste vreo trei grupe. Stătea lungit îndărătul unei movile, fără nici un adăpost, și de acolo conducea atât soldații săi, cât și pe aceia de la mitralieră. Tot mai erau și pe la noi oameni tari de suflet.

Un timp nu se auziră decât pocnetele de armă ale infanteriștilor ce luptau pe amândouă părțile podului, apoi începu și artileria germană să bubuie. Ca totdeauna, ea nu-și pierdu nici un proiectil cu artileria noastră, de a cărei existență nici nu voia să știe, ci-și îndreptă iarăși toată urgia asupra infanteriei, pe frontul Regimentului 77. Aici tunurile germane făceau o pregătire metodică de atac, bătând în același timp atât întâia linie, cât și rezervele, ca de obicei. Frontul ce se afla sub focul german începea chiar de la flancul stâng al companiei mele și se întindea pe o distanță nu mai mare de două sute de metri. Mai mult aveau de suferit sub bătaia tunurilor dușmane rezervele noastre decât prima linie, căci le vedeam schimbându-și mereu locul, când înainte, când înapoi, spre a zădărnici tirul german.

Deodată băgai de seamă cu adâncă uimire că artileria noastră, ce mai bătea încă din când în când șoseaua Sinaia-pod, începu să-și scurteze treptat tragerea. Se depărtase mult înapoi, ceea ce se vedea bine după durata de la detunătură până la explozie. „La naiba“, mormăii eu ieșind puțin înainte și privind tot locul dintre șosea și lac, vor nemții să treacă apa cu luntrea și să mă atace pe mine? Eu nu văd nimic, ori poate artileriștii noștri, de la atâția kilometri în urmă, văd mai bine ce e pe front decât mine?

Dar tirul se tot scurta, trecu dincolo de atac, și cu groază văzui că se apropie pas cu pas de frontul companiei mele. Clipa mult temută sosi: o salvă căzu chiar pe linie, ridicând

cu un zgomot surd valuri de mocirlă, în vreme ce bucățile de schijă se împrăștiau în toate părțile cu puternice vâjâituri. Părea că tocmai acesta era punctul pe care-l căutase artileria noastră cu atâta zor. Căci odată ajunsă cu tirul la noi, nu trecu mai departe, ci începu să arunce tot salve de baterie, la dreapta, la stânga, înainte, înapoi, dar mereu în aceeași rază a frontului nostru. Domnii ce de obicei trăgeau în dușman cu atâta economie pentru noi păreau a fi descoperit depozite nouă de muniție. La fiecare interval între salve mă ridicam în picioare, privind în toate părțile dacă nu e chip a muta frontul și a ieși astfel din raza tragerii. Ochii tuturor soldaților erau ațintiți asupra mea. Îmi dădeam seama că o singură mișcare nechibzuită putea să-i pună pe fugă, și atunci se sfârșea frumoasa noastră rezistență. Căci soldații noștri sunt ca oile, când apucă unul fuga, tot frontul pornește după dânsul. Decât că, înainte de a putea lua vreo hotărâre, răsuna iarăși în depărtare fatala detunătură împătrită a bateriei, și atunci mă culcam la pământ în adăpost, lipind obrazul de țărână și ascultând cu încordare vâjâitul din ce în ce mai puternic al ghiulelelor prin aer, până ce se încheia în același zgomot de iad, aruncând același nor de mocirlă și vuiet de schijă asupra capetelor noastre. „Bieții soldați!“, gândii eu privindu-mi adăpostul. Râsesem dimineață, văzând că-mi făcuseră parapet de jur împrejur, „voi m-ați pregătit pentru asediu“, le zisesem eu în glumă. Dar acum vedeam ce gând dumnezeiesc le dăduse în minte.

Peste o jumătate de oră dăinui această rușine. La stânga bătea frontul nostru artileria germană; de unde înceta aceasta, îl bătea artileria noastră: ambele artilerii, cea dușmană ca și cea română, conlucrau în duioasă armonie ca să prăpădească infanteriștii noștri. E drept că noi făcuserăm mai deseori cunoștință cu proiectilele „artileriei amice“, dar acum pentru întâia oară ea îndrepta asupra noastră un tir

îndelung și bine nutrit. Totuși cetitorul va fi uimit să afle că, cu toată această risipă de obuze, n-am avut nici un soldat mort, ba nici chiar rănit. E bine să se știe acest lucru, ca să afle cel puțin acum și comandanții noștri cam ce fel era artileria cu a cărei urgie cercau atât de des să ne înfricoșeze, ca să murim pe front până la unul.

„Du-te, Iacob, zisei eu după un timp unui om de legătură ce sta ascuns în adăpost la picioarele mele, cearcă cu orice preț a răzbate până la batalion și spune să trimeată în toată graba un călăreț la artilerie, ca să sfârșească odată cu acest blestem.“ Aceasta era legătura noastră cu artileria! În împrejurările cele mai prielnice ea cerea cel puțin douăzeci de minute. De ce neprețuit folos ne-ar fi fost în acele clipe o rachetă! Dar rachete aveau nemții de ajuns, ce era nevoie să mai avem și noi.

După câteva clipe de șovăire, pândind intervalul între două salve, omul țâșni ca o săgeată din adăpost și porni în goană, culcându-se la pământ de câte ori auzea în depărtare o nouă detunătură. În cele din urmă ieși din raza tirului și se îndreptă încet spre sat. Răsuflai lung; ceva mai târziu încetă și artileria.

„Maiorul de la artilerie, îmi spuse comandantul batalionului după luptă, mi-a spus că trage înadins în voi – ca să nu vă retrageți!“

Judece oricine dacă asemenea vorbe necugetate pot masca un exces de criminală ușurință. Calde și veci de veci calde mulțumiri, Regiment [...] de artilerie[1]! Știe cerul de câte ori ți-au scos soldații mei tunurile cu brațele din noroi, pentru ca apoi să-ți îndrepți ghiulelele tot împotriva noastră!

---

[1]) Este vorba despre Reg. 17 artilerie, v. Anexa.

Retragerea

Se înclina spre sară. Soarele ne trimetea cele din urmă raze de-a dreptul în față, îngreuindu-ne vederea mișcărilor dușmanului. Părea că și natura era împotriva noastră. La aripa stângă, pe frontul Regimentului 77, artileria germană trăgea mereu cu același zor, în vreme ce tunurile noastre, după strălucita lor ispravă, amuțiseră cu totul. Pe încetul se întinse la spatele noastre liniște de mormânt. Înțelegeam cu toții că sosise ordin de retragere și, ca de obicei, artileria și rezervele plecaseră de pe poziție, înainte ca oamenii de legătură să poată răzbate până la noi cu acest ordin. Încă o dată eram lăsați în voia soartei.

Soarele tocmai dispărea în zare, când pe șoseaua dinspre satul Sinaia apărură câțiva călăreți dușmani, apoi în urma lor o întreagă trupă de cavalerie, înaintând frumos escadron după escadron, cu ofițerii la mijloc, ca la paradă. Nemții pregăteau deci trupele de urmărire, atacul nu putea să mai întârzie. Aveau ei de gând să dea în această zi un atac mai larg, întrebuințând și cavaleria? Până acum dușmanul nu urmărise niciodată trupele noastre în retragere.

Deodată artileria tăcu, în schimb la stânga satului Sinaia, pe partea potrivnică aceleia de unde ieșise cavaleria, răsună un zgomot asurzitor de mitraliere: erau valurile germane de atac. Ele se îndreptau încet, dar neșovăielnic, spre frontul Regimentului 77, anume acea parte pe care o bătuse până acum artileria. Linia română așteptă pe germani până la vreo trei sute de metri, apoi luă fuga înapoi. Văzând atunci că am rămas cu aripa descoperită, în primejdie de a fi curând învăluit de dușman dacă mai stam pe poziție, mă sculai în picioare din adăpost și dădui ordin de retragere. Companiile din dreapta mea făcură la fel și într-o clipă tot frontul nostru se afla în retragere spre satul Amaru. Înotam printr-o arătură proaspătă, pătrunsă de ploaie, ce ne făcea mersul foarte anevoios. Dar în sat mă aștepta calul: eram scăpat!

La marginea de dincolo a satului întâlnii și pe comandantul batalionului nostru. Mergea cu calul la pas, dând a înțelege că nu se teme de gloanțe, și se uită la mine cu o înfățișare ironică când mă văzu sosind la trap.

— A venit ordin de retragere? întrebai eu când fui lângă dânsul.

— Cum? întrebă el la rândul său, nu l-ai primit?

— Nu, răspunsei eu ridicând din umeri, m-am retras singur, ca să scap de învăluire, căci Regimentul 77 părăsise poziția.

— Totuna e, mormăi el privind posomorât în jos.

Între acestea, soldații noștri, ca și cei din Regimentul 77, năpădeau de la ambele aripi ale frontului, în dezordinea obișnuită. Și iarăși se umplu tot câmpul de fugari, în lung și în lat, cât se putea cuprinde cu ochii... Dar mai e nevoie să desfășor mereu același tablou al suferințelor și rușinii noastre zilnice?

Ceva mai departe spre dreapta, îndărătul unei grădini, se vedeau îngrămădiți cazacii de la Fulga. Întrebând o patrulă a lor prin semne ce au de gând să facă, ne răspunse în aceeași limbă că vor să întâmpine cavaleria germană.

Decât, aceasta nu s-a ivit dincoace de lac, fie că avea știri despre prezența cazacilor, fie că o urmărire a trupei noastre nu intra în planul dușman de atac.

Un ofițer de la Regimentul 77, vechi cunoscut de universitate, sosi din urmă în goana calului, cu fața aprinsă și ochii speriați. Opri calul la pas când ajunse între mine și comandantul batalionului, părând a-și veni puțin în fire.

— Ai fost atacat? îl întrebai eu, văzând că vine de la aripa stângă.

— Da, răspunse el cu un fior, mi-au sfărâmat nemții compania.

Dar nu avurăm timp să lungim convorbirea. O mitralieră ne luă atât de bine la țintă, că gloanțele ei șuierau vijelios

numai la câteva degete deasupra capetelor noastre. Atunci ca la o comandă, plecând toţi trei capul pe coama cailor, pornirăm în galop, răzleţindu-ne unul de altul. După ce străbăturăm în aceeaşi goană tot lungul drum sămănat de plopi, mă îndreptai spre stânga la pas: ieşisem din bătaia gloanţelor. La o mică depărtare înainte, lângă o ridicătură de pământ, se zărea maiorul nostru călare, în mijlocul unei mulţimi de soldaţi în dezordine. Începură apoi aceleaşi strigăte asurzitoare prin care soldaţii erau chemaţi la adunare pe companii: era actul din urmă al oricărei retrageri. În vreme ce regimentul se realcătuia astfel, grupându-şi pe unităţi rămăşiţele luptei, mă apropiai de locotenentul ce comandase compania însărcinată cu paza podului şi-i zisei strângându-i mâna:

— Domnule, deşi nu te cunosc, totuşi te felicit pentru purtarea d-ta de astăzi, care e mai presus de laudă.

El îmi întinse mâna cu un surâs naiv: era unul din acei oameni ce nu pot pricepe că îndeplinirea datoriei poate fi un merit.

Între acestea, companiile se adunaseră şi se dădu ordin de plecare. Era acum întunerec. Mergeam călare alăturea de noua mea cunoştinţă, povestindu-ne unul şi altul peripeţii din acest război atât de neistovit în întâmplări nenorocite. La un timp, fără nici un cuvânt de pregătire, îi pusei acea întrebare ce mă tortura mereu încă de când eram pe front la Argeş: „Spune-mi, domnule, cum au pierdut trupele d-voastră pasul de la Turnu Roş? Eu nu găsesc în tot războiul o taină mai mare decât pierderea acestei trecători, când mă gândesc că numai câţiva oameni hotărâţi, cu o singură mitralieră, o puteau apăra împotriva unei armate întregi“.

Tăcu puţin locotenentul, apoi începu în felul său simplu: „Înaintam mereu spre Sibiu, încă de la declararea războiului, aşa cum aţi înaintat şi d-voastră şi cum îndeobşte mergea întreaga noastră armată în Transilvania: fără nici o

legătură, atât la aripi, cât și la spate. După ce am ajuns la Sibiu, am stat mai multe zile în fața orașului, fără a întreprinde vreo operație. Aveam ordin de la comandantul armatei să curățim soldații bine și să-i pregătim pentru paradă. Căci așa ne spuneau cei ce veneau dinăuntru la noi, dându-se prieteni ai noștri, că orașul e gol și nu vom intra în el decât pentru a face defilare. Între acestea, trupe de vânători germani, strecurându-se pe la aripa stângă, au trecut în spatele noastre și au ajuns până la Turnu Roș, întărind trecătoarea cu mitraliere...

Noi, la Sibiu, dădeam zor cu văcsuitul curelelor și perierea hainelor, ca să ieșim bine la paradă, când într-o bună dimineață ne trezirăm atacați atât din față, de trupe germane ce sosiseră în oraș, cât și de la aripa stângă, de către armata dușmană de la Pietroșani, care devenise slobodă după ce respinsese acolo pe români. Am fost împinși mereu înapoi, până la gurile trecătoarei, iar când ne pregăteam să intrăm înăuntru, ne luară în primire mitralierele vânătorilor germani, ascunși sus pe piscurile dealurilor. Ce s-a născut atunci, nu-ți pot spune, căci n-o poate spune vorbă omenească. Armata noastră de operație, împinsă din toate părțile de dușmani, se înghesui la un loc cu coloanele și trenurile regimentare într-un groaznic vălmășag de oameni, cai, care, chesoane și tunuri asupra cărora se revărsa din toate părțile focul dușman. Câțiva dintre noi, strecurându-ne pe la aripa dreaptă, am putut trece în țară rătăcind prin munți. Așa a scăpat însuși generalul comandant al armatei. Din regimentul nostru am scăpat șapte."

El tăcu iarăși o clipă, apoi încheie astfel: „Și acum mă întrebi cum am pierdut trecătoarea? Foarte simplu: când ne-am întors de la Sibiu, trecătoarea era pierdută".

Urmă o lungă tăcere, fiecare din noi fiind covârșit de amintirile proprii. Așadar nu era curată născocire ceea ce auziserăm noi în Transilvania de la prizonierii austrieci

despre soarta forţelor române de pe frontul muntean. Tragedia armatei noastre de la Sibiu e unică, ea întrece chiar şi pe aceea de la Turtucaia. Dacă însă ea pare a fi trecut nebăgată în samă, pe când aceasta din urmă a rămas pentru totdeauna pilda tipică a lipsei de pregătire militară cu care armata noastră a intrat în război, pricina e că dezastrul de la Turtucaia a căzut ca un trăsnet tocmai în timpul când ţara se legăna în acea încredere senină pe care i-o insuflaseră imnurile ziarelor către puterea noastră armată, descoperind astfel deodată în chip brutal tot putregaiul, în adevărata lui goliciune. Faţă de aceasta, urgia ce s-a năpustit asupra nefericitei oştiri la Sibiu, într-un timp când armata română era ameninţată de atâtea altele şi când slăbiciunea noastră nu mai era o taină pentru nimenea, pare a sta înmormântată în uitare, o simplă nenorocire între alte multe, deşi prin cuprinsul durerii ea nu-şi poate găsi seamăn.

VIII
PE LINIA BUZĂU
(1 decembrie)

E întâi decembrie – ultima zi de front! Două zile de-a rândul, mai întâi la satul Limpeziș, apoi Maximeni, alcătuiserăm rezerva brigăzii, adică furăm lăsați în pace, neavând a mai lupta cu grozăvia marșurilor de noapte. Azi-dimineață, pe negură deasă, trecem Buzăul prin apă, căci podul e ocupat de nemți și împănat cu mitraliere. Apoi ne înșirăm în trăgători pe malul apei. Dar regimentul nostru nu mai e decât o ruină: el nu are nici efectivul a două companii! În batalionul nostru, compania mea e cea mai numeroasă: ea are douăzeci și șapte de oameni. Compania întâi avea două grupe; trimițând însă dimineață una în patrulă, aceasta se rătăci dincolo de Buzău, așa că compania rămase cu o singură grupă – opt oameni! Celelalte companii nu trec fiecare peste douăzeci de soldați. Totuși, în acest dezastru regimentul nostru se poate mândri că și-a păstrat cel puțin scheletul întreg: el are toate batalioanele și toate companiile. Aceasta nu se poate spune de oricare din regimentele care au făcut retragerea: unele au pierdut unități întregi, altele s-au desființat cu totul.

Stăturăm pe poziție până la miezul nopții, când veni ordin de plecare: de atunci n-am mai intrat pe front. Într-un marș de o tragedie lugubră, ce a durat trei nopți și trei zile, cu o singură întrerupere, în a treia noapte am ajuns la Siret[1], iar de aici în alte douăzeci de zile am sosit la un sat

---

[1]) Probabil este vorba de orașul Focșani; distanța de la Buzău la Focșani este de 71 km.

în apropiere de Dorohoi[1], locul nostru de „refacere“, adică de luptă cu alți dușmani, ce au făcut între noi tot atât de largi goluri ca și nemții – cu păduchii. Cine ar mai putea descrie durerile acestei a doua părți a retragerii noastre, cu soldații desculți și goi, în zilele lui decembrie? Rămână pe veci înmormântate aceste suferințe ale sufletului nomad, care – rătăcind mereu din sat în sat, din casă în casă, certându-se cu cânii străini și cu fețele posomorâte ce-i privesc sosirea cu necaz și numai de frică nu-i deschid ușa ca să-l poftească afară – are sentimentul că nu s-ar afla ideal mai dulce pe lume decât acela de a avea o căsuță a lui, unde să știe că-l așteaptă sara fețe vesele, urări de bună venire, o mâncare fierbinte și un pat cald...

Așa s-a terminat retragerea noastră.

Starea sufletească după ieșirea de pe front

Am făcut toată retragerea cu o încredere pe care nu ne-a putut-o zdruncina nici una din dezamăgirile zilnice: aceea că undeva vom întâlni totuși o linie întărită pe care comandamentul trebuie s-o fi pregătit din timp la spatele noastre. Atât de adâncă era convingerea noastră că fără un sistem de întăriri oricât de simple e peste putință a opri năvălirea dușmanilor, încât ne închipuiam cu seninătate că și aceia ce conduceau războiul de la o depărtare de sute de kilometri simțeau tot atât de puternic nevoile frontului ca noi înșine. Astfel, deși ne vedeam trimiși zilnic în câmp deschis ca să întâmpinăm un dușman cu o pregătire atât de desăvârșită, totuși noi nu puteam să credem sau, mai bine zis, cu toate sforțările noastre nu eram în stare să credem că acest joc de-a războiul s-ar putea repeta până la urmă. Mai curând socoteam că încercările noastre de luptă cu nemții au numai

---

[1]) Distanța Focșani–Bârlad–Dorohoi este de peste 340 km.

rostul de a hărţui pe duşman, pentru ca între timp comandamentul să poată duce la bun sfârşit mult visatul sistem de fortificaţii.

Decât că acest vis a primit mereu lovitură după lovitură. Toate punctele unde auzeam că se lucrează cu hărnicie la întăriri cădeau în mâinile duşmanului înainte de a ajunge noi la ele. Astfel a fost cu linia Găeşti şi Buzău. Rămânea încă cea din urmă nădejde: linia F.N.G.[1], pe care ne-o închipuiam ca un lanţ de întăriri puternice, prefăcute acum ca să întâmpine noua înfăţişare a războiului. Am ajuns însă şi aici şi am găsit forturile demontate, iar abatizele[2] cătând duşmanul tot spre răsărit!

Atunci situaţia noastră ni s-a dezvăluit în toată grozăvia. Era limpede că comandamentul nostru nu numai că nu făcuse nimic, dar nici nu se gândise că trebuie să facă ceva. El ne aruncase mereu în lupte cu închipuirea că turmele noastre de soldaţi răpuşi de foame şi oboseală, lipsiţi de mijloace tehnice, ar putea să alunge pe duşman numai cu braţele lor goale dincolo de hotare. Aceasta ne părea un exces de uşurinţă, pe care mintea noastră refuza cu îndărătnicie să şi-l lămurească altfel decât recurgând la aceeaşi sinistră credinţă că comandanţii noştri s-au vândut nemţilor, şi de aceea au lipsit armata de orice mijloace de apărare.

Cu cât înaintam înlăuntrul Moldovei, spre locul nostru de refacere, cu atât păream a ne afunda într-o lume nouă. Noi, cei ce purtam pe umeri ruşinea retragerii, veneam de la război cu un suflet răzvrătit până în cele din urmă adâncuri şi închegat pe alte temelii, scoase din ciocnirea brutală cu grozăvia realităţii: un suflet ce stătuse martor timp de peste o lună la priveliştea dezgolirii putregaiului nostru în

---

[1]) Linia fortificată Focşani–Nămoloasa–Galaţi a fost distrusă cu dinamită de forţele ruseşti la finele lui decembrie 1916. [2]) Abatiză: termen militar învechit care denumeşte un dispozitiv de apărare făcut din copaci tăiaţi şi înfipţi oblic în sol cu vârful îndreptat spre inamic.

fața superiorității zdrobitoare a dușmanului. Față de aceasta, ușurința cu care cei ce trăiseră îndărătul frontului vorbeau încă de „barbaria teutonilor“[1] și de armatele noastre ce-și strâng rândurile spre a-i alunga din țară ne făcea inima de gheață. Se vedea bine că toți acești oameni, ce nu văzuseră războiul cu ochii, nici nu bănuiau uriașul cuprins al dezastrului și rușinii noastre: judecata lor trăda aceleași păcate și aceeași ușurință ca și mai înainte. Pentru ei războiul nu existase. Noi, cele din urmă rămășițe ale retragerii, nu mai aveam nici o legătură sufletească cu ei: cumpăna vremii pe noi ne schimbase cu totul, pe ei însă-i lăsase aceiași. Eram o insulă străină în mijlocul țării.

Iată-ne la Iași, în trecere spre nordul Moldovei. În cizmele noastre greoaie de front, cu capele soldățești și mantale murdare, ne aventurăm totuși pe stradă. Trăiam timpuri când ne închipuiam că murdăria frontului e un semn de noblețe, în fața căruia toți trebuie să se descopere. Nu ne veneau oare și nouă ziare scrise în fraze umflate, spre a ne încredința că acolo, departe, îndărătul frontului, pe buzele tuturor nu e nume mai cinstit decât acela de ostaș? Nu ne spuneau aceleași foi că toate gândurile se îndreaptă către noi și toate silințele se întrunesc să ne aline suferințele? Nu-i vorbă, ne cunoșteam noi bine oamenii și bănuiam că adevărul e altul. Dar iarăși nu ne venea să credem că realitatea ar fi fost chiar atât de neagră precum se înfățișa în fapt. Ne-a fost dat totuși să vedem singuri că desfrâul era mai nerușinat și mai obraznic ca oricând. Pe străzile ce furnicau în toate părțile de lume, femeile se uitau la noi cu scârbă și ne ocoleau la mari distanțe, iar legiunile de ofițeri de la cartiere, spilcuiți ca la paradă, cu pudra pe față și mâinile ascunse în elegante mănuși, legănându-se ușor cu cravașa în dreapta, ne măsurau de sus până jos

---

[1]) Aluzie la pamfletele anti-germane foarte virulente ale lui André Suarès, *Commentaires sur la guerre des Boches*, Émile Paul, Paris, 1915–1917.

cu indignare și aproape le venea să ne poftească la comenduire pentru îndrăzneala că am pângărit strada cu murdăria noastră și am coborât atât de jos rangul ofițeresc.

Noi, eroii de pe câmpul de onoare, ne întoarcem înapoi la trupă, văzând că țara are altceva de făcut decât să se gândească la durerile noastre. Schimbăm între noi impresiile din lumea îngrămădită la Iași. Nu știm cu ce înconjur să ne arătăm constatarea că lumea noastră pare a simți dezgust de halul în care ne-a adus propria ei nepricepere și nepăsare.

Plecăm tot mai departe spre nord, și tragedia refacerii începe. Ne schimbăm mereu din sat în sat, tot pe unde e mai mare depărtarea de orașe. Zilnic așteptăm să ne sosească învoire de sus ca să ne ducem la căminurile noastre, să vedem pe cei rămași în urmă. Dar în zădar ne e orice nădejde: ordinele cad din ce în ce mai strașnice, amenințând cu fulgerile curților marțiale pe cei ce ar îndrăzni să părăsească lagărul.[1] De la un timp însă păru că nici aceasta nu e de ajuns, de aceea se opri chiar rudele oamenilor noștri de a pătrunde sau a sălășlui câtuși de puțin în satele unde ne aflam noi. Iar pentru ca asemenea poruncă să nu rămână numai pe hârtie, o pânză de santinele înconjura din toate părțile satul, de sâmbătă seara până luni dimineața. Era un serviciu regulat de avanposturi pe care-l făceau companiile cu rândul, de astă dată nu împotriva dușmanului din afară, ci spre a împiedeca nenorociții noștri oameni să vină în atingere cu acei spre care-i chemau legături de sânge și de inimă.

Hotărât, șefii noștri nu glumeau, ei voiau să ne despartă cu tot dinadinsul de restul omenirii. Pricepeam lesne pricina; grija lor era să ne taie orice atingere cu orașele, ca să nu fim martori la destrăbălarea cu care ei pângăreau doliul oștirii, provocat de ei singuri. De aceea se purtau cu noi ca

---

[1]) V. și textul scrisorii trimise în ianuarie 1917 de către Ștefan Zeletin prietenului său, lingvistul și filologul Vasile Bogrea, în Anexa la prezentul volum, pp. 208–209.

cu făcătorii de rele, închiși la ocnă, și ne păzeau cu santinele, pentru ca nu cumva noi, „eroii", să făptuim crima de a evada în lumea oamenilor.

Iar în acele zile de chinuri sufletești ucigătoare, pe când clipele se strecurau una după alta greoaie în spelunci întunecoase, unde adia mereu vântul morții[1], păru că ne cade în sfârșit vălul dinaintea ochilor noștri și că pricepem rostul adânc al vremurilor: în zare ne apăru priveliștea adevăratului război pe care trebuia să-l pornim de acum înainte – războiul împotriva acelora ce au prăbușit țara în nenorocire și care se arătau tot atât de mici la suflet ca și altădată. Cu nemții nu aveam nimic. Știam noi bine că nu ne-a învins puterea dușmanului, ci păcatele conducătorilor proprii: cu aceștia trebuia să limpezim socotelile noastre. Între noi nu era unul care să nu fi avut nestrămutata încredințare că țara noastră e sortită să piară dacă nu va rupe atât cu metodele, cât și cu oamenii trecutului. Toți împărtășeau convingerea că trebuie să stârpim răul din rădăcină și să clădim altă țară, pe alte temelii. Și la această măreață sarcină fiecare se îmbărbăta să pună umărul...

Astăzi au uitat cu toții această hotărâre: la noi se uită totul.

---

[1]) În condițiile iernii geroase 1916/1917 și ale supraaglomerării cu populația și trupele refugiate dinspre Muntenia, în Moldova a făcut ravagii tifosul exantematic: se estimează că s-au îmbolnăvit 600–800 de mii de oameni, dintre care au murit circa 150–200 de mii.

PRIVIRI GENERALE

Felul cum înaintau germanii și felul cum se retrăgeau trupele române

Înaintarea armatei germane lua necontenit forma unui clește, ale cărui căngi se întindeau de fiecare dată la aripile noastre și amenințau să ne sugrume. Toate silințele noastre aveau scopul de a ne scăpa de aceste gheare neînduplecate pe care le simțeam mereu în jur. Oricât de mari erau distanțele pe care ne retrăgeam noi, seara auzeam același lucru: nemții sunt la zeci de kilometri înaintea noastră pe amândouă flancurile; trebuie să începem o nouă retragere spre a ne feri de încercuire.

Și atunci porneam – prin râpi, gropi, ape, păduri, pe oriunde ne ducea experiența călăuzelor luate din sate, spre a nu cădea în liniile vrăjmașe. În cele din urmă ne opream și – spre a vorbi în limba vesel tragică a acelor vremuri – „ocupam o poziție". Aici stăteam până sub seară, când se dezlănțuia atacul german și eram dați îndărăt; iar după ce strângeam sfărâmăturile luptei, aflam încă o dată că suntem amenințați cu împresurarea. Și iarăși începeam marșul de retragere, cât era noaptea de lungă – spre a ajunge a doua zi la același sfârșit. Acest nemilos clește – noi n-am scăpat de ghearele sale decât după ce am părăsit frontul[1].

Germanii operau în timpul zilei. Ei începeau pregătirile îndată ce se lăsau zorile, le urmau în tot decursul dimineții,

[1]) Fiind înlocuiți de trupele ruse.

iar după-amiază între orele 3–5 dădeau atacul. De obicei punctele ce-şi alegeau în acest scop se aflau înaintea satelor, pentru ca soldaţii lor să se poată odihni în timpul nopţii. Ei intrau după luptă în case, în vreme ce coloanele lor durau în ogrăzi uriaşe focuri. Noi, dimpotrivă, stăteam toată ziua pe poziţie, iar sara, când sosea vestea împresurării, ne puneam în marş şi mergeam deseori cea mai mare parte din noapte. Astfel, germanii luptau ziua, şi noaptea lăsau soldaţii să se odihnească; noi însă stăteam ziua pe linie, şi în timpul nopţii executam marşurile de retragere. Aşa se făcea că trupele germane erau întotdeauna odihnite, ale noastre însă niciodată. E curată minune că nu ne-au căzut chiar toţi soldaţii de oboseală.

Germanii înaintau pe drumurile mari şi dădeau în aceste direcţii loviturile cele mai puternice; ei se sileau să ajungă la trecătorile peste râuri înainte de a se scurge ariergărzile noastre, spre a le tăia astfel retragerea. Noi rămâneam la mijloc, strânşi de amândouă părţile de duşman. Din această pricină retragerile noastre trebuiau să apuce tot pe locuri nemaiumblate, pe poteci depărtate şi îndosite de drumul mare, ca să nu deşteptăm luarea-aminte a trupelor germane, ce se aflau aproape totdeauna înaintea noastră. Când ajungeam la râuri, podurile fiind întărite cu mitraliere duşmane, eram nevoiţi să trecem prin apă, adesea sub ploaia de gloanţe. Aşa am trecut, spre a nu aminti decât apele cele mai mari, Argeşul şi Buzăul.

Orice înaintare germană, pe timp de ceaţă şi întunerec, se făcea la adăpostul rachetelor. Aveau multe şi aruncau cu nemiluita spre a-şi lumina calea şi a se feri de surprinderi. Ce fericire a fost aceasta pentru noi, numai cel ce a făcut retragerea ştie. Într-adevăr, de la Cireş înainte noi nu am mai avut hărţi. Căci acelea pe care le luaserăm la plecare cuprindeau ţinuturile de dincolo de hotar, iar în timpul retragerii, pierzând orice legătură cu trenurile regimentare,

a fost peste putință să căpătăm numărul de hărți trebuitoare față cu întorsătura atât de nefericită a războiului. Astfel, retragerile noastre s-au făcut în cea mai desăvârșită dibuială. În acest haos, în care nu mai știam de unde vin și încotro merg germanii, fiindcă mitralierele lor ne întâmpinau pretutindeni, un singur lucru ne-a ferit de a cădea cu toții orbește în liniile vrăjmașe: rachetele. Știam că unde se văd rachete trebuie să fie front german, de aceea îndrumam retragerile noastre tot în părțile unde întunericul nopții nu era străpuns de aceste lumini prelungi, prevestitoare de primejdie. Dacă din armata retragerii au mai rămas încă câteva mâini de oameni din vechile unități, aceasta se datorește inspirației cerești a germanilor de a se sluji în toate mișcările lor de rachete.

Lumea noastră ce a stat departe de front și a aflat spăimântătoarele pierderi ce a suferit armata noastră în retragere socoate că noi am avut lupte crâncene, care ne-au pricinuit adevărate hecatombe omenești. Și așa își lămurește ea pierderile noastre.

Mă doare să spun adevărul, căci am avut prilej să văd eu însumi ce brutală dezamăgire pricinuiește celor ce-l află. Fapt e însă că în retragere noi am avut foarte rar lupte adevărate; de cele mai multe ori soldații părăseau frontul de îndată ce începea atacul german. Astfel, golurile făcute în rândurile noastre de morți și răniți au fost numai rareori simțitoare. Dacă totuși armata noastră a suferit atunci pierderi, care în fapt au desființat-o ca unitate de luptă, apoi chipul în care ea s-a stins a fost foarte puțin glorios: soldații români au căzut pe drumuri de foame și oboseală în nesfârșitele marșuri de retragere și au rămas în mânile dușmanului.

Spre a pricepe această nenorocire în toată vasta ei întindere trebuie să se știe că retragerea noastră s-a făcut fără două lucruri elementare: fără repaos și fără mâncare. La vreo odihnire a trupei nici nu era de gândit. Toată ziua eram

pe poziție, iar noaptea trebuia să ne retragem până la noua linie de rezistență – aceasta aproape fără greș. Fiecare nou marș de retragere era pentru comandanții de companie o nouă pricină de groază. Ei știau bine că soldații, neodihniți și nemâncați, vor cădea iarăși pe drum. Unele din aceste marșuri erau așa de grozave, că nu mai ajungeau la locul de popas decât ofițerii și câțiva soldați mai tari; toți ceilalți cădeau și rămâneau în urmă. Atunci se lăsa la fiecare încrucișare de drum câte un om de legătură, care să le spună celor ce se puteau scula și merge mai departe încotro trebuiau să apuce. Când apoi terminam marșul, ne opream și așteptam mai multe ceasuri ca să se adune soldații. Ei soseau din urmă unul câte unul și se trânteau la pământ cu gemete surde. Mulți însă nu mai veneau deloc. După câtva timp de răgaz, în care cei sosiți înțepeneau încă mai tare, îi sculam de jos mai cu vorbă bună, mai cu asprime, și-i mânam dindărăt, clătinându-se pe picioare, spre a „ocupa poziția“ și a opri astfel năvălirea germanilor!

Pe lângă oboseală, ceea ce a nimicit armata noastră a fost foamea. De la Argeș noi n-am mai întâlnit aprovizionarea decât la Bârlad, unde pentru întâia dată în toată retragerea soldații noștri au luat un ceai cald. În tot acest drum, care nu e deloc scurt[1], o singură dată au avut soldații mâncare caldă, la Oarja, și de aici au mai putut răzbate de câteva ori până la front soldați cu pâne, pesmeți și zahăr. Și, pe cât știu, întocmai ca la noi a fost și pe celelalte puncte ale retragerii. Din ce a trăit armata în tot acest timp? Din jaf și cerșit. Când treceau trupele noastre printr-un sat, nu mai rămâneau pe drum decât ofițerii: soldații năvăleau în case pe amândouă părțile. Unii cerșeau pe din față, în vreme ce alții furau pe din dos; la marginea de dincolo a satului ieșeau iarăși la drum, unii cu o bucată de mămăligă într-o mână, cu o ceapă,

[1]) De la Pitești până la Buzău, trecând pe la nord de București, sunt circa 200 km, iar de la Buzău la Bârlad sunt 160.

un castravete murat sau o varză în cealaltă, alții cu câte o găină, gâscă sau rață cu gâtul frânt și vârâtă în sacul de pesmeți. Ajunși pe poziție, făceau foc îndărătul frontului și le frigeau.

Ce s-o fi făcut cu sumele date pentru hrana trupelor în retragere? Nu e sarcina mea să cercetez, și cei ce au avut această sarcină de bună seamă că aveau ceva mai bun de făcut.

Așa s-au stins fiii României trimiși pe „câmpul de onoare“, nu în luptă dreaptă cu dușmanii, ci în luptă cu foamea și oboseala. Ce impresie vor fi făcut germanilor soldații noștri răpuși de suferință, murdari, cu hainele rupte și picioarele ieșind afară din opinci – aceste nenorocite făpturi cu care ei găseau sămănate toate drumurile retragerilor noastre? Nu știu ori nu vreau să-mi mai amintesc ceea ce știu. Bunul român, ce cunoaște războiul numai din ziare, nici nu visează cât de lugubră a fost realitatea retragerii. Mulți dintre soldați, simțindu-se la sfârșitul puterilor, nu mai așteptau să cadă, ci se opreau în cel dintâi sat, intrau în casă și așteptau să vină nemții, spre a-i face prizonieri și a le curma odată suferințele. Astfel, curentul predării a fost atât de puternic, că nimenea nu mai putea să-l stăvilească, cu atât mai mult cu cât el cuprinsese deopotrivă pe soldați ca și pe ofițeri[1].

---

[1]) În volumul 15 al însemnărilor generalului Alexandru Socec, aflat la Arhivele Naționale, la p. 162, în dreptul datei de 19 oct. 1921 se află un decupaj de ziar cu următorul titlu: *11.000 procese de dezertare la Craiova*. „La consiliul de război al Corpului I Armată din Craiova sunt două secțiuni, cu 12 cabinete de instrucție în fața cărora sunt pendinte 11.000 (unsprezece mii) de procese, așa-zise pentru dezertare la inamic. Ostașii care au luptat eroic la Jiu, vitejii de la Cerna, oltenii aceștia bravi cari au luptat și au apărat țara, goi și nemâncați, sunt târâți în fața Consiliului de război, pentru a-și «lămuri» situația, întrucât cei căzuți prizonieri în masă sunt considerați ca dezertori la inamic. Tot în această categorie au fost clasați și cei cari au fost părăsiți de comandanți și astfel risipiți au fost capturați.“ În altă parte a însemnărilor sale, generalul, aprig și atent cititor al

Când se întâmpla în marşurile noastre să părăsim potecile şi pădurile şi să ieşim la drumul mare, mersul era încă mai greoi, şi pierderile de oameni căzuţi sau rătăciţi, mai simţitoare. Pentru o minte de civil pare lucru limpede că, spre a îndruma în chip lesnicios retragerea unei armate întregi, trebuie să desparţi coloanele de trupele de luptă şi să le îndrepţi pe drumuri deosebite, ca să nu se împiedece unele pe altele în marş. Înaltul nostru comandament n-a crezut însă că trebuie să facă la fel, ci a îndreptat coloanele, tunurile, chesoanele, trenurile regimentare, automobilele pe aceleaşi drumuri cu trupele de infanterie. Haosul ce se năştea de aici e greu să-l ajungă cu închipuirea simplul muritor, căruia nu i-a fost dat să vadă cu ochii această privelişte. Pe distanţe de zeci de kilometri drumurile erau cu desăvârşire prinse de care de tot felul ce se mişcau încet, câte trei şi patru alăturea. Pe alocurea înghesuiala era atât de mare, că, dacă se oprea undeva un car, toată coloana din urmă, pe distanţă de mai mulţi kilometri, trebuia să stea în loc, căci nimenea nu se mai putea mişca înainte. Astfel, chiar trăsurile cu cai, ce ar fi putut să scape mai lesne de urmărirea duşmanului, trebuiau să meargă la pas, căci drumul era împestriţat cu care cu boi ce sileau tot ce se afla în urmă să înainteze în acelaşi tempo. Câte coloane, cu câtă avuţie, au căzut în acest chip în mânile germanilor e aproape de mintea fiecăruia.

În acest amestec de vehicule de tot felul nu lipsea uneori nici nota veselă. Se întâmpla să se rătăcească câteodată printre care vreun automobil elegant, cu figuri grave, galonate şi grăbite a-şi pune cât mai repede pielea la adăpost. Era atunci un deliciu să fi văzut pe aceşti domni sculându-se

---

presei, consemna ulterior că în toată ţara ar fi fost pe rol peste 126 de mii de procese de dezertare. Probabil că majoritatea s-au încheiat prin decretele de graţiere emise în jurul datei de 15 oct. 1922, ziua încoronării regale de la Alba Iulia.

în picioare, cu furia neputinței și spasmurile agoniei în față și strigând în toate părțile la soldați să le deschidă calea. Decât că aceștia se uitau nepăsător la ei, părând a le zice: „Veniți de luați chesonul în spate și-l dați în lături – dacă puteți!"

E lesne de înțeles în ce fel se mișcau trupele noastre prin această înghesuială. Soldații erau nevoiți să se împrăștie de amândouă părțile drumului și să se strecoare prin mulțime unul câte unul. De aceea un regiment în marș, cu tot numărul mic de oameni de pe atunci, se înșira adesea pe o distanță mai lungă de un kilometru. Greutatea mai mare era la trecerea podurilor, unde soldații trebuiau să pândească momentul potrivit spre a se furișa printre care, păzindu-se ca să nu fie zdrobiți între roate. Astfel, cei din urmă pierdeau legătura cu cei din capul coloanei și nu mai știau la încrucișări de drum încotro să apuce. În acest chip, companiile noastre se fărâmițau și se risipeau sub ochii ofițerilor, care nu aveau nici o putere de a-și ține oamenii laolaltă.

Nu s-ar putea zice că comandamentul nu cunoștea pierderile noastre și nu și-a dat silința de a ne umple golurile. Am primit mereu întăriri de la partea sedentară. Decât că toți acești soldați ce veneau să lupte cu noi nu știau din nenorocire nici să încarce arma. Ei stăteau în adăposturi ca niște manechine, fără a ne aduce nouă vreun folos sau dușmanului vreo pagubă. Care dintre ei apuca să intre pe linie, neavând nici cea mai slabă idee cum să se apere, rar se întorcea înapoi. Dar întrece orice ciudățenie că toate aceste trupe de întărire erau trimise pe front neechipate. Astfel, la Cireș ne-au venit nu mai puțin de (cetiți bine!) *una mie două sute* de soldați, toți fără arme, ranițe și cartușiere![1] Oare ce

---

[1]) Zguduitoare în acest sens este mărturia preotului N.V. Hodoroabă, din același Reg. 69 infanterie, care confirmă spusele lui Zeletin: *„19 noiembrie.* ...În apropiere de Titu ne ajung din urmă soldați din Reg. 69, partea sedentară. De trei săptămâni vin de la Dorohoi ca să ne

fel s-o fi oglindit frontul în mintea comandanților superiori? Ș-or fi închipuit ei că noi târâm în urma noastră adevărate magazii de muniții, în numeroase automobile, ca să putem înarma în timpul luptelor mii de oameni? Parcă nu știa toată lumea și înainte de toate comandamentul că automobilele rechiziționate nu se întrebuințau pentru nevoile trupelor de front, care aveau îndeajuns picioare să meargă și umere să ducă poveri. Erau persoane mai delicate care aveau nevoie de asemenea vehicule moderne.

Toți acești oameni au fost încredințați unor ofițeri spre a găsi un mijloc ca să le dea arme. Pe drum ei au căzut în bătaia tunurilor germane, care i-au risipit în toate părțile. Abia vreo sută au mai ajuns în zona de refacere, nici unul nu a intrat în luptă. Cum și pe alte puncte ale frontului s-au trimis întăriri de același fel, aceasta dă o idee limpede de priceperea cu care s-au întrebuințat forțele noastre, ce ar fi putut fi pe front de atâta folos.

---

complecteze regimentul! N-au uniformă, îs rupți, cu haine de acasă, care cu cojoc, care cu suman, zobon, cu traistele în băț, de crezi că merg la târg și nicidecum la război. Da' bine, măi oameni buni, așa se vine la război, fără arme? Ce-ați venit cu bețele? Apoi dă, de la Dorohoi ne-a trimis la Bacău; ca să ne echipeze acolo. La Bacău, după ce ne-a ținut câteva zile ne-a trimes la Focșani; de-acolo la Ploiești și în cele din urmă ni s-a spus că vom primi arme pe front de la regiment, care are luate de la prizonieri. Și ne-a trimes numai c-un ofițer tânăr atâta norod, aproape o mie de oameni fără nici un căpătâi!... Altul zice: Ne-o trimes cu bețele ca la cumătrie, bun! Parcă noi am avut hartă?... Noi am știut unde-i *fruntu*? Am tot mers înainte după spusele altora, ca să dăm de Reg. 69 în Rătești și, când colo, s-o brodit c-am dat tocmai la nemți!... Ei, și cum v-ați luptat cu reteveiele? He-he!... Ce luptat? Au prins frumușel vreo 120 din noi, iar ceilalți am umplut lumea ca potârnichile, fugind care-ncotro. Mulți, ca să poată alerga, au aruncat hainele de pe ei ș-acum au să moară de frig, că-s goi... Să le deie Dumnezeu bine la cei mari, că bine ne mai conduc!!..." (N.V. Hodoroabă, *op. cit.*, pp. 175–176).

De ce retragerile noastre s-au prefăcut mereu în fugă

Va rămâne unul din faptele cele mai dureroase pentru istoria neamului că în tot timpul retragerii înaltul comandament a dovedit o statornică și hotărâtă neîncredere față de trupele de front. La dreptul, acest sentiment pare a fi fost izvorul din care s-au inspirat aproape toate măsurile luate de sus cu privire la soarta noastră. Sub stăpânirea înclinării nenorocite de a naște în lumea naivă dindărătul frontului iluzia că armata face eroice sforțări de a opri dușmanul, comandanții noștri prelungeau luptele împotriva oricărui bun-simț, nesocotind veștile de pe linie asupra situației. Dacă ei ar fi avut destulă încredere în trupele de luptă și ar fi pus destul temei pe știrile ce le soseau din mijlocul lor, ar fi dat ordinele de retragere la timp, fără a aștepta ca armata noastră să fie pusă pe fugă de dușman. Atunci s-ar fi putut părăsi frontul în orânduială, organizând mereu linii de rezistență cu rezervele în spatele liniei întâi și am fi avut de fiecare dată retrageri regulate, ce nu zdruncină moralul soldaților, ci le întărește încrederea în priceperea șefilor.

Din nenorocire, lucrurile se petreceau altfel. De câte ori comandanții micilor unități de pe linie se încumetau să dea de veste că soarta armelor e hotărâtă, ei primeau cam același răspuns: „Veți muri pe poziție până la unul". Iar pentru ca această poruncă să facă încă mai mult răsunet în spiritul ofițerilor de front, care păreau a fi bănuiți că trimit asemenea neliniștitoare vești numai din simplă teamă de moarte, nu rareori se auzea și refrenul: „Altfel vom da ordin artileriei să tragă din urmă!"

Așadar, oricare ar fi fost împrejurările, auzeam de sus mereu același cântec, că trebuie să murim pe poziție până la unul. Minunat! În însuflețirea noastră de la începutul războiului nici un ostaș nu ar fi șovăit să moară la o poruncă de sus, dacă ar fi avut convingerea oricât de palidă că moartea sa are un rost și aduce altora un folos. Dar când vedeam

cu ochii că orice jertfă e zadarnică și că comandamentul dădea ordin să murim, numai fiindcă moartea noastră pare a-i pricinui o misterioasă plăcere – ce puteam face noi? E de prisos a mai descrie revolta surdă ce ne cuprindea față de autorii unor asemenea ordine. Și stăteam pe poziție – până ce mitralierele germane ne alungau îndărăt în haotică dezordine, cu povara rușinii pe umeri.

Astfel, neîncrederea comandamentului față de front a născut neîncrederea frontului față de comandament: aceste două elemente ale armatei, ce ar fi trebuit să conlucreze în caldă dragoste, cu aceeași inimă română, se prefăcuseră în cei mai hotărâți dușmani, urmărindu-se unul pe altul cu bănuială și amenințându-se în gând sau pe față cu moartea. A mai existat undeva asemenea grozăvie? Nu știu, nu cred. Știu însă că, dacă ne-ar fi condus la război cei mai neîmpăcați dușmani ai neamului nostru, încă nu ne puteau urmări cu o mai hotărâtă intenție de nimicire ca șefii noștri proprii, ce în tot focul lor patriotic nu găseau alt mijloc de a ne îndemna să luptăm pentru vetrele străbune decât amenințarea cu ghiulelele tunurilor sau gloanțele jandarmilor.

Totuși, cu toată această purtare nenorocită, retragerea noastră încă n-ar fi degenerat chiar de tot în haos, dacă la lipsa de omenie a comandanților nu s-ar fi alăturat și o egală lipsă de îndrăzneală, pentru a nu întrebuința un cuvânt mai tare. E aici o împrejurare deopotrivă de tristă și gravă: vreau să vorbesc de întrebuințarea, ori mai bine zis neîntrebuințarea rezervelor.

Peste tot în retragere s-a luptat, ori s-a făcut încercarea de a se lupta cu rezerve. Mai mult încă, s-a abuzat de rezerve, totdeauna în dauna liniei întâi. Se schimbase cu totul înfățișarea războiului: în Transilvania nu avuseserăm deloc rezerve, în Muntenia însă ne fu dat să avem prea multe. Era o încercare de a face față felului de luptă al nemților: deoarece aceștia atacau frontul totdeauna într-un singur punct, tre-

buia să îngrămădim și noi trupe de rezervă la spate, spre a le arunca la timp în locul unde dușmanul începea atacul. Minunată măsură! Decât, ce păcat că nu s-a aplicat niciodată.

E drept, toate unitățile de luptă, de la armată până la companie, aveau ordin să-și lase rezerve, ceea ce și făcea fiecare. O divizie, de pildă, ocupa de obicei în acest fel frontul de luptă: o brigadă rămânea în rezervă, cealaltă intra în linia întâi; brigada din prima linie oprea cel puțin un batalion în rezervă, trimițând celelalte regimente pe front; la rândul lor, acestea opreau câte un batalion în rezervă, celelalte intrau pe linie; în sfârșit, batalioanele puneau pe linie două companii, iar din celelalte două își făceau rezervă. Astfel se alcătuia câte o rezervă a diviziei, a brigăzii, a regimentului, a batalionului și chiar a companiei. Socotind acum efectivul de atunci, ajungem la încheierea surprinzătoare că din patruzeci și opt de companii pe care le aveau cele patru regimente ale unei divizii, intrau de obicei pe linie abia opt! Celelalte rămâneau îndărăt ca rezerve de deosebite feluri. Dacă mai luăm în seamă cât de puțini oameni aveau companiile noastre în acel timp, precum și frontul întins ce se dădea unei divizii spre apărare, se poate înțelege de ce uneori trebuia să așezăm trăgătorii la câte douăzeci de pași depărtare, așa că în întuneric nici nu se vedeau unul cu altul.

Un asemenea „front“ nu era în stare să susțină nici cea mai slabă lovitură a dușmanului, care înainta totdeauna pe mai multe linii de trăgători, cu rezerve îngrămădite în spate. El îndeplinea mai curând menirea unei pânze de santinele, care prin mijloacele de recunoaștere înainte și legăturile îndărăt trebuia să dea la timp de veste unde aveau de gând să atace germanii, pentru ca comandamentul nostru să știe în ce parte să arunce rezervele. Intervenirea acestora ar fi fost cu atât mai lesnicioasă, cu cât distanța pe care atacau nemții frontul nostru nu trecea peste două sute de metri,

iar pregătirea de artilerie în acest punct dura cel puțin o oră, în care timp tunurile dușmane băteau atât linia, cât și locul dindărătul ei pe o mare adâncime. Astfel, în timpul cât ținea focul artileriei germane, comandamentul nostru ar fi avut răgazul să afle punctul ales de dușman ca să rupă frontul și a concentra în apropiere rezervele, spre a le arunca în luptă în momentul atacului. Nu numai că n-am avut fericirea de a fi martor la o asemenea luptă în tot timpul retragerii noastre, dar n-am avut nici pe aceea mai slabă de a constata cel puțin gândul sau buna voință din partea comandamentului de a încerca un asemenea sprijin al liniei întâi cu toate rezervele ce păstra tocmai în acest scop.

Când comandantul companiei de pe linie, unde dușmanul începea pregătirea de artilerie, vestea batalionul că se apropie atacul și cerea sprijinul rezervei, batalionul vestea regimentul, iar acesta brigada, și așa mai departe. Nici unul din ofițerii superiori nu credea că trebuie să se despartă de rezerva sa: aceasta nu le mai părea unitate de luptă, ci simplă gardă personală, având menirea de a le pune ființa la adăpost. Astfel se și știa între noi, că a intra la rezervă înseamnă a intra la odihnă, de aceea aici, ca peste tot în războiul nostru, „învârteala" juca un mare rol. Erau anume unii comandanți ce aveau un deosebit dar de a se face chemați cu unitatea lor la rezervă, pe când alții, mai neîndemânatici sau mai mândri, se vedeau aruncați mereu în prima linie.

Urmările acestui fel de întrebuințare a rezervelor au fost din cale-afară de dureroase: linia întâi, lăsată mereu în puterile ei – și ce puteri! – nici nu se gândea să susțină atacul dușman, ci, de cum porneau valurile germane spre frontul nostru, părăsea poziția și lua fuga. Se vestea atunci că frontul e rupt și se dădea, firește, ordin de retragere. Acum se năștea la rezerve altă anomalie, spre a-i zice numai astfel. În regulamentele militare se scrie că menirea rezervei e de

a susține retragerea, de unde reiese că ea nu poate să-și părăsească poziția până nu se retrage linia întâi. La noi se întâmpla tocmai dimpotrivă. Fiecare comandant de la rezervă, primind ordinul de retragere, îl trimetea mai departe spre linie și în același timp pleca înapoi cu oamenii săi; așa părăseau poziția rând pe rând divizia, brigada, regimentul și batalioanele: rezervele, ce pe poziție erau simple gărzi personale, în retragere se prefăceau în escorte personale.

Odată cu rezervele pleca în chip firesc și artileria, deși menirea acesteia se spune că e aceeași ca și a rezervelor, de a susține la nevoie retragerea liniilor înaintate. Cine cunoaște însă oricât de puțin mentalitatea ofițerilor de meserie nu poate fi surprins că în fapt se întâmpla altfel. Atmosfera vieții militare, în care ofițerul e slobod să facă cu soldații ce-i place, dar e ținut cu asprime să răspundă de pierderea celui mai neînsemnat lucru cazon, naște în sufletul ofițerimii active două însușiri ciudate, cu totul opuse acelora pe care ar trebui să le aibă în război: dispreț suveran pentru viața soldatului și o prețuire aproape ridicolă a materialului de orice fel. Mai e nevoie să stăruim asupra roadelor funeste pe care le-a adus acest fel de judecată în retragerea noastră? Un comandant român s-ar fi simțit cel mai nefericit muritor dacă ar fi pierdut câteva tunuri și chesoane; dar ar fi socotit că e nimica toată dacă și-ar fi ucis într-o luptă jumătate din oamenii săi fără nici un folos. Nu poate fi deci de mirare că cea dintâi grijă a comandamentului în retragerile noastre era „de a pune artileria la adăpost“, adică de a-i da ordin să părăsească poziția încă înainte de a începe retragerea liniilor de infanterie! Pe frontul nostru, o singură dată, în contraatacul de la Rușani, artileria și-a făcut datoria susținând retragerea infanteriei. Încolo, noi ne-am retras numai cu ajutorul lui Dumnezeu, fără acela al tunurilor.

Linia întâi, îndărătul căreia plecarea rezervelor și a artileriei făcea deplin pustiu, văzându-se lăsată în voia soartei,

cădea într-un haos desăvârșit: soldații fugeau care încotro putea sub ploaia de gloanțe, cercând să ajungă cât mai curând la adăpost. Această fugă ținea câțiva kilometri, până ce oamenii ieșeau din raza tirului dușman, când se opreau de bună-voie. Atunci fiecare comandant de companie punea unul sau mai mulți soldați să-și cheme camarazii la adunare; strigătele răgușite răsunau câteva zeci de minute în toate părțile, până ce fiecare ofițer își vedea rămășițele companiei laolaltă. Apoi unitățile de front, realcătuite în acest chip, se puneau în marș regulat, spre a-și ajunge rezervele. Câte un soldat sau ofițer de legătură lăsat în urmă de comandantul ultimei rezerve slujea de călăuză.

Așa s-a făcut retragerea noastră. Adevărul sfânt mă silește să mărturisesc că soldații noștri au fugit peste tot înaintea nemților; dar același adevăr mă obligă să arăt că pricina acestei rușini nu trebuie căutată în lașitatea soldaților: ea stă ceva mai sus, în nepriceperea și lașitatea altora.

Înfățișarea armatei în retragere

Murdari și rupți, fără ranițe, unii chiar fără armă, mergând în deplină neorânduială, soldații noștri încetaseră de mult a mai avea ceva milităresc în înfățișarea lor. Și din aceste nenorocite umbre bătute de soartă, orice sentiment omenesc dispăruse. Numeroase întâmplări arată că suferințele lor depășiseră marginile puterii omenești și-i coborâseră mai jos de ei înșiși. Iată o casă arzând, din cuprinsul ei răsună mugete deznădăjduite. Câțiva soldați istoviți de oboseală și frig se înghesuiseră decusară înăuntru, aprinzând foc în mijlocul camerei. La căldura sa binefăcătoare, ei adormiseră ca de lemn, dar, pe când dormeau, focul devenise mai mare, tot mai mare, până ce pusese în flăcări toată casa. Treziți de arșiță și buimăciți de somn, ei uitară de ușă și se năpustiră

la ferestre. Dar groază! acestea erau prinse în zăbrele de fier. Casa ardea, flăcările îi mistuiau pe dinăuntru, cuprinși de durerile agoniei ei strigau din răsputeri la cei de afară după ajutor. Dar soldații ce treceau pe alăturea în cete aruncau asupra lor priviri repezi, nepăsătoare, și-și vedeau de drum. Într-atât povara suferințelor proprii nimicise în ei înțelegerea pentru suferințele altora. Ofițerii ruși ce făcuseră cu noi o parte din retragere mărturiseau că nici în lungile și numeroasele lor retrageri nu întâlniseră încă așa lugubre semne de totală istovire a ființei omenești.

Din această stare de amorțire a simțurilor un singur lucru putea să mai trezească pe oamenii noștri: priveliștea mâncării și a băuturii. Într-un sat, la un colț de drum, câțiva soldați dau năvală într-o șură și desfundă un vas cu țuică. Toți cei din apropiere se reped și pun gura, unii la vrană, alții pe deasupra, în vreme ce stăpâna plângea alăturea și își frângea mânele în fața ruinei averii sale. Un ofițer înfuriat la această priveliște se năpustește în goana calului și începe a împărți cu nemiluita lovituri de cravașă în toate părțile: era în zadar. Lipiți strâns de doagele vasului, soldații continuau să sugă liniștit sub ploaia de lovituri, până ce ajungeau la saturație; apoi plecau încet, împleticindu-se pe picioare și aruncând ofițerului priviri rătăcite, nedestoinice de ură, ca un câne bătut de stăpân. Mânați de oboseală, foame și sete, până la pragul îndobitocirii, soldații noștri sfidau orice năzuință de a-i sili să-și aducă aminte că sunt oameni...

Treceau aruncând priviri neînțelegătoare asupra camarazilor căzuți pe marginea drumului, asupra femeilor ce se văietau în strigăte de deznădejde, văzând că armata pleacă și lasă satele în voia soartei, asupra depozitelor și sondelor în flăcări, ce aruncau tot timpul nopții valuri de lumină sinistră, asupra enormelor hambare sparte, astfel că grâul curgea peste tot în jur: nici priveliștea nenorocirii umane, nici ruina desăvârșită a averii țării nu mai era în stare să

deştepte în ei vreun sentiment de durere. Fiecare avea un singur gând: să scape el, el singur, întâmplă-se orice cu ceilalţi. Dar scăparea nu însemna pe atunci decât fugă – încotro sau până unde? Nimenea nu ştia. Dar toţi aveau o idee nehotărâtă, că trebuie să fugă tot înapoi. Astfel, în chip foarte cuminte, soldatul se răzleţea la cel dintâi prilej binevenit de unitatea sa – se „rătăcea", cum zicea el – şi începea fuga pe propria sa socoteală. El ştia bine că rămânând la regiment trebuia să mai stea din când în când pe poziţie, în vreme ce singur se retrăgea fără nici o zăbavă. Şi apoi, atât la unitatea sa, cât şi răzleţ, trebuia să trăiască tot din cerşit sau furt. Decât, ţinându-se singur de această meserie, avea sorţi să găsească mai uşor cele trebuitoare pentru hrană. De aceea, numărul rătăciţilor – al fugarilor, cu alte cuvinte – a fost îngrozitor de mare. Armata dezorganizată era în retragerea noastră cel puţin tot atât de numeroasă ca şi cea organizată. Cetele de „rătăciţi" mişunau peste tot, invadând satele cu mult înainte de retragerea frontului, împrăştiind pretutindeni spaima şi deznădejdea. Cum în mijlocul acestui haos obştesc nici un control nu mai era cu putinţă, ei rătăceau oriunde, fără ca cineva să le ceară socoteală. Astfel, fiecare regiment a avut numărul său – mai mic sau mai mare – de rătăciţi, oameni ce s-au adunat la unitate abia după intrarea trupelor în zona de refacere. Mai mult încă, regimente întregi s-au dezorganizat pe front, pentru ca atât ofiţerii, cât şi trupa să se întoarcă îndărăt, vagabondând din loc în loc, ca „rătăciţi". Aceştia s-au adunat iarăşi în zona de refacere, alcătuindu-şi aici din nou unitatea desfiinţată. Într-atât convingerea despre zădărnicia oricărei rezistenţe întunecase în trupele noastre orice sentiment de mândrie omenească.

Am numit retragerea noastră o tragedie, ca să avem cel puţin mângâierea ce insuflă acest mare nume. Decât că acel caracter de covârşitoare măreţie, care însuşeşte tragedia

unui neam în agonie – uitarea de sine a tuturor și suprema încordare de a salva ceea ce se mai poate în asemenea împrejurări – onoarea –, în retragerea noastră a lipsit cu desăvârșire. Ea e o fugă haotică, în care cei mari nu se mai gândeau decât să-și scape viața și avutul, iar cei mici, lăsați să-și apere singuri pielea, semănau lungul drumurilor, căzuți de foame, gloanțe sau oboseală. Când am ieșit din zona de operație, rar se găsea companie care să aibă mai mult de treizeci de oameni, iar alte unități de luptă erau cu totul șterse din cartea vieții: armata noastră, ce zburase peste Carpați în eroic avânt ca să cuprindă Ardealul într-o lună, nu mai exista.

— SFÂRȘIT -

ȘTEFAN ZELETIN

ÎNSEMNĂRI DESPRE VIAȚA ȘI OPERA LUI

Postfață de Cezar Papacostea

(1935)

VIAȚA

„Sensul vieții este de a promova binele altora."—Șt. Z.

Nașterea. Copilăria

Ștefan (Motăș) s-a născut, ca al cincilea copil în familia sa, la 19 iunie 1882, la Burdusaci*, județul Tecuci, în casele mamei sale Catinca, născută Chiriac. Prima copilărie și-a petrecut-o la țară, în libertatea însorită a naturii, pe șesurile acoperite de sulfină de pe lângă apa Zeletinului și prin porumbiștile ce se întind pe dealurile învecinate. Zeletin avu parte de o copilărie frumoasă, fiind pus la adăpost de tot ce poate constitui, pentru un fiu de țară, o viață chinuită. Crescând liber și în voie bună, deprins a se înfrăți mai toată vremea cu natura, cu câmpul înverzit, cu florile... Zeletin a păstrat ca o pasiune a vieții sale iubirea pentru tot ce aparține naturii: pentru grădini, pentru flori, pentru plante... Cu îmbelșugate flori și verdeață își împodobea casa până în ultimii ani ai vieții, acum când putu să-și așeze mai cu temei o locuință. Dat la școală în anul 1889, Zeletin urmă primele patru clase primare în Burdusaci, ca elev al cumnatului său Primicheriu, învățătorul acestei comuni**.

---

*) Estractul de naștere nr. 31 din 1882 al primăriei din Burdusaci, jud. Tecuci. **) Avem în mână prin osteneala d-lui Dim. Motăș din Constanța „un catalog lunar (pe mai 1890) al elevilor din clasa I-a, comuna Burdusaci". Sub nr. 23 este înscris „Motăș Ștefan [cu următoarele note]: purtare 6, intuiție 5, cetire 4, scriere 4, religiune 3, numerare și

Clasa a V-a rurală a făcut-o la Coasta-Lupei, comună așezată în vecinătatea Nicoreștilor. Aici el avu de învățător pe o altă rudă, Grigore Popa, căruia copilul îi datorează foarte mult*. Descoperind într-însul aplicație și voință, dascălul și-a dat osteneala: i-a pus la contribuție metodic judecata și i-a disciplinat mintea, ușurându-i astfel sistematic munca înțelegerii. De această timpurie binefacere a învățătorului, omul format de mai târziu își va aduce aminte cu recunoștință.

La Seminarul Teologic din Roman

În toamna anului 1895, copilul de 13 ani este înscris la Seminarul Teologic din Roman. Amintirile lui Zeletin de la acest așezământ de cultură spirituală nu erau din cele mai plăcute. Una din ele a fost însăși sănătatea lui zdruncinată. Director al seminarului era pe la 1895 un călugăr, de altfel destul de viu și inteligent, dar nu mai puțin un om învechit în rele; contimporanii aveau, se vede, dreptate să-i zică unanim „Popa Dracu". Necontrolat și nesupravegheat de nici o stăpânire lumească sau spirituală, „preacuviosul" trăia cu concepția că așezământul este o zestre hărăzită de stăpânire cuvioșiei sale, lucru de altfel curent și în zilele noastre, în atâtea administrații ale țării. Și atunci, petreceri licențioase, nocturne, cu mireni și militari, cu oameni de toată mâna din societatea romașcană, care stricau cel puțin liniștea și odihna copiilor. La rândul lor, elevii urmăreau îndeaproape zaiafetul, pe ferestre sau chiar din curte, până în ziuă. La risipa pricinuită de acele desfătări corespundea în altă parte o exagerată economie în gospodăria interioară a internatului...

---

calcul 3; [în coloana finală a observărilor]: bolnav de cor". Ostenitorului îi prezint mulțumiri și pe această cale. *) Datorim amabilității d-lui Octavian Motăș, nepot de frate al lui Zeletin, magistrat în Bârlad, o parte din amănuntele acestei biografii. Și d-sale îi mulțumim pe această cale.

Ajuns în clasa a III-a, elevul Ștefan Motăș (Zeletin) se îmbolnăvește serios de stomah; crize dureroase și puternice îl făceau adeseaori să cadă leșinat pe bancă. Un caracteristic incident – povestit de dânsul – avu loc într-o „bună“ zi. Delegat de camarazi, ca fruntaș ce era al clasei sale, să aducă la știința direcției suferințele lor, din pricina regimului alimentar, slab și insuficient, ce li se servea, el s-a ales pe negândite cu pedeapsa eliminării din școală pe timp de două săptămâni, acesta fiind unicul rezultat al „demersului“. Pe cât de neașteptată, pe atât de neîntârziată a fost execuția. Aruncat pe poartă afară, fără un ban în buzunar, copilul fu susținut bănește printr-o simpatică, dar meschină cotizație colegială și, moralmente, de un singur profesor, care îl mângâia doar din umbră. Își găsește o gazdă în apropierea școalei. A nimerit într-o casă rău famată, căci cele văzute acolo în timp de două săptămâni l-au îngrozit destul. Încă din acel moment a luat în sufletul său în mod definitiv hotărârea de a părăsi nu numai seminarul din Roman, dar însăși direcția pe care i-o indicau seminarul și conducătorii acestuia. După câteva examene de clasele superioare seminariale, depuse în anii 1899 la Iași, Zeletin a trecut pe rând până în toamna anului 1902 toate diferențele de la seminar spre liceu și toate clasele cursului superior de liceu, astfel: în iunie 1901 trece ca particular clasa a V-a (cu 7,88); în toamnă, a VI-a (cu 7,72); pe a VII-a o urmează ca elev înscris regulat (în 1901–1902) al liceului de stat din Bârlad și o trece cu premiul întâi (media 9,26); în sfârșit repede, în toamna aceluiași an, trece a VIII-a și absolvirea, din nou ca particular.

Student la Iași

Se înscrie îndată ca student la Universitatea din Iași, Facultatea de Litere, specialitățile Filozofia și Filologia clasică. A urmat sârguincios și a trecut regulat examenele acestei

specialități. În 26 iunie 1906 trece examenul scris și proba I-a orală de licență în filozofie cu profesorii: C. Leonardescu, I. Găvănescu și Xenofon Gheorghiu; la 3 nov. acel an, procesul-verbal, semnat de I. Caragiani, d. I. Găvănescu, C. Leordescu și A. Philippide, zice: „având în vedere notele obținute la examenul I de licență, conform art. 48 din regulament, am decis a se admite cu toate bilele albe și a se proclama licențiat în filozofie *magna cum laude*". În 27 nov. 1906 se înscrie ca student la drept, fără însă a da examene.

Asupra atmosferei sufletești în care Zeletin a trăit ca student există un însemnat document într-o scriere inedită a lui, intitulată *De unde ne vine lumina* – adică din Iași.

Zeletin recunoaște că a fost un autentic fiu sufletesc al Iașilor. „Aceasta, zice el, spune mult pentru cei ce cunosc bine atmosfera în care răsuflă vechea capitală a Moldovei, [eroul său] era visător din fire; dar pe străzile pustii ale acestui oraș, unde totul îmboldește la reverie, vagabondarea neînfrântă a ideilor sale devenise o adevărată boală; în cele din urmă el ajunsese a trăi atât de mult în cer, încât puțin habar avea de ceea ce se petrecea pe pământ. Dulcele nostru oraș, cu viața sa stinsă, nemaitrăind decât din amintirile trecutului, e în adevăr pepiniera visătorilor țării. Dar tocmai de aceea Iașul îmi pare ceva străin, dacă nu chiar ridicol în țara noastră. Și dacă la noi îndeobște a fi visător e de râs, apoi a fi un visător ieșan e de două ori de râs".

Profesor suplinitor, secretar de liceu, examen de capacitate la studii superioare (nov. 1906–sept. 1909)

Cei trei ani care s-au scurs după licență, până la plecarea în străinătate, între toamna anului 1906 și toamna anului 1909, Zeletin a fost ocupat, pe rând, cu secretariatul seminarului

pedagogic universitar din Iași, cu o catedră în suplinire și cu trecerea examenelor de capacitate, după care (la 1 febr. 1910) a putut primi ca titular o catedră la Bârlad de limba germană și filozofie. În toamna anului 1909 el a plecat la Berlin pentru studii superioare de filozofie; a urmat diferite semestre în universitățile din Berlin, Lipsca și Erlangen, de unde și-a luat doctoratul la 1912 cu specialitățile filozofia, economia națională și pedagogia.

Teza de doctorat cu subiectul *Idealismul personal împotriva idealismului absolut în filozofia engleză*, tratează despre originile hegeliene ale mișcării filozofice, care pornește de la Universitățile din Harvard și Oxford sub numele de „Idealism personal" sau „Pragmatism". Ea arată că această mișcare e numai o adaptare a idealismului absolut german la temperamentul individualist englez. Trebuie să socotim printre studii și lunile când a urmărit cursurile universitare de la Paris și mai ales pe cele de la Oxford.

În țară

La întoarcerea în patrie în septembrie 1912, Zeletin avu nefericirea să nu mai afle pe mamă-sa în viață; și pentru ca durerea să-i fie mai mare, el află că moartea despărțise pe mamă de fiu abia de o săptămână. „Retrăiesc după atâția ani, scrie d-l O. Motăș[1], clipa în care i s-a comunicat vestea despre moartea bunicăi. Nu știa nimic; plecase de la Berlin mai înainte de a fi primit telegrama ce-i trimisese tatăl meu. Sosise în Bârlad la finele lunii septembrie, unde mă găseam cu mamă-mea pentru școală. Prima întrebare ce ni-a pus-o cu glasul lui blând și calm: «Ce face mama?» O clipă de tăcere apăsătoare. Ochii lui mari se umbresc deodată și se

[1]) Octavian Motăș, comerciant în Constanța, a fost cel care a luat în primire în 1935 manuscrisele rămase de la Ștefan Zeletin.

umplu de lacrimi. S-a retras în camera care i se rezervase și a stat singur, pradă gândurilor, până seara târziu. A doua zi, resemnat, s-a interesat până la cel mai mic amănunt de înmormântare. Parcă-l aud. «S-a îngrijit Bădia de toate?» Bădia era fratele lui cel mai mare, Alexandru Motăș, tatăl meu. «Dar Tache a venit?»... După 1913 se stabilește în Bârlad, locuind împreună cu mamă-mea și cu mine, până în anul 1920, când s-a transferat în București. În acest timp mi-am făcut liceul. Crescând lângă el și sub ochii lui, mi s-a imprimat adânc în minte felul său de viață, retras de restul lumii și de colegii săi, adâncit într-o neobosită activitate. Lucra pe atunci la *Evanghelia Naturii*. Nu s-a întrerupt decât puțin timp, ca să scrie plin de revoltă și amărăciune *Din Țara Măgarilor*. În vacanța de vară petrecea o săptămână și chiar mai mult la țară. Zic petrecea, pentru că în timpul acesta, lăsând tocul din mână, se delecta cu *Retragerea celor zece mii*[1] și cu Platon. Nu știu dacă nu și mai târziu, după ce a plecat din Bârlad, Platon n-a rămas la locul de cinste pe biuroul lui". Atitudinea sufletească pe care i-o trezesc întâmplările vieții publice de la noi se poate arăta cu un singur cuvânt potrivit: indignarea. Din acest sentiment izbucnesc și însemnările din cartea citată, apărută în 1916, în care alăturea de amărăciune este și multă ironie și tot atâta satiră: „De trei ori nenorociți – se plânge el – acei pe care o soartă vitregă i-a făcut să se nască în țara măgarilor!" Mulți ani el nu se poate împăca sufletește cu moravurile acestei țări. Războaiele din 1913 și 1916, la care a luat parte, i-au arătat și măsura nepregătirii noastre materiale și morale pentru evenimente istorice de o însemnătate așa de mare.

O indignare sfântă respiră din fiece cuvânt al amintirilor de război pe care le-a consemnat în dureroasa scriere *Retragerea*. Cele câteva zeci de pagini trebuie socotite, în

---

[1]) Xenofon (430 î.Cr.–354 î.Cr.) descrie în această carte întoarcerea în patrie a zece mii de mercenari greci din estul Asiei Mici.

concertul scrierilor românești, ca tot atâtea pietre prețioase, câtă iubire de adevăr le străbate, de la un capăt la celălalt al cărții. Căci în scrisul său, autorul nu cunoaște cruțare, convenție, perifrază... Mai puțin ca oriunde și mai puțin ca orice, veți găsi în preocuparea lui Zeletin minciuna și farsa; cu deosebire lipsește convenționala minciună a puțin închegatei noastre societăți. Zeletin are în schimb – și o are fără s-o caute – o naturală cutezanță, izvorâtă din autoritatea ce-i însoțește pretutindeni cuvântul lui scris. Astfel trebuie să se fi înfiripat, din vălmășag și haos, această protestare a unui suflet cinstit împotriva totalei noastre nepregătiri, dată pe față din chiar primele zile, când germanii au hotărât acea „expediție de pedepsire“ împotriva noastră. Demobilizat, Zeletin reveni la catedra din Bârlad, unde funcționă până la 1 martie 1920, când trecu la București ca profesor la Liceul „Mihai Viteazul“. Aici a funcționat neîntrerupt până în vara anului 1927 când, spre sfârșitul acestui an școlar, a fost chemat ca titular la catedra de *Istorie a filozofiei vechi și medievale* a Universității din Iași, prin sprijinul prietenesc al câtorva colegi, dintre care n-au lipsit specialiștii necesari, dd. I. Petrovici[1] și P. Andrei[2]. Fericit că a scăpat din starea de metec intelectual, în care-l ținuse capitala, Zeletin începu să-și revizuiască manuscrisele. Le-a orânduit deci în volume și le-a completat. Cele 12 cărți pe care le pregătea fie ca inedite, fie ca ediții nouă sunt mai ales opera anilor 1927–1933, rezultând ca un superior beneficiu al catedrei și libertății universitare[3].

---

¹) Ioan Petrovici (1882–1972), filozof român, scriitor și om politic, profesor la Universitatea din Iași ²) Petre Andrei (1891–1940), sociolog, filozof, profesor universitar și om politic. ³) Cu un an înainte de a muri, Zeletin își organizase opera astfel, cu planul de a o publica integral: „I. *Un om* (conținut literar; circa 100 pagini). II. *De unde ne vine lumina* (conținut literar, circa 300 p.). III. *Clipe de meditare*

Profesor la Universitatea din Iași

Dar de aceste binefaceri și înlesniri pe care universitatea le oferă de obicei profesorilor, Zeletin n-a avut parte vreme îndelungată. Din cei șapte ani câți s-au scurs de la numire (iunie 1927) până la asfințitul său pământesc (20 iulie 1934), trebuie să scoatem doi ani de boală și concediu; din aceștia, cel din urmă (iulie 1933–iulie 1934) a fost complet anulat de acerbitatea suferințelor. Rămân numai cinci ani de activitate. Lecția inaugurală, care poate fi considerată ca termen de începere a muncii universitare, a avut loc în ziua de 22 noiembrie 1927, orele 6 p. m., iar ultimul curs a fost ținut în mai 1933. În acest răstimp, Zeletin și-a făcut trieniul universitar ce proiectase (anii 1927–28, 1928–29 și 1929–30); iar după un concediu de un an pentru boală, a reluat cu o mai mare amploare ciclul, atingând de data aceasta toate curentele de gândire, nu numai din lumea veche și veacul de mijloc cât îl obliga titulatura catedrei, dar și pe acelea din timpurile ce au urmat acestor două evuri. Zeletin concepuse și aruncase chiar temeliile unei istorii sociale, pe care dorea s-o trateze în strânsă legătură cu dezvoltarea problemelor de această natură. Legătura îl preocupa din ce în ce mai mult în vremea din urmă și aștepta cu nerăbdare răgazul și

(aforisme; circa 10 pagini). IV. *Evanghelia naturii* (conținut filozofic; circa 300 p.). V. *Esența firii* (conținut filozofic; circa 100 pagini). VI. *Filozofia ritmului* (conținut filozofic; circa 350 p.). VII. *Retragerea* (conținut literar; circa 150 pagini). VIII. *Burghezia română* (conținut sociologic; circa 300 p.). IX. *Neoliberalismul* (conținut sociologic; circa 300 p.). X. *Naționalizarea școalei* (conținut pedagogic; circa 300 p.). XI. *Istoria socială* (conținut social-filozofic; circa 300 p.). XII. *Un program* (conținut social-politic; circa 120 pagini)" (C.D. Zeletin, *Amar de vreme*, ed. cit., p. 185). Nu apare aici *Metafizica dosului*, manuscris încheiat probabil pe la 1918 (în care Zeletin intenționa să insereze și *Din Țara Măgarilor*), dar care s-a pierdut.

sănătatea necesară pentru a-și coordona notele strânse în vederea unei scrieri ce s-ar fi intitulat probabil *Forme de gândire și forme de societate* și care n-ar fi fost în realitate decât o expunere a concepției lui despre istoria socială, cu repercusiuni asupra curentelor de gândire.

În privința atingerii concrete cu universitatea, trebuie să adăugăm un amănunt caracteristic. Zeletin iubise foarte mult școala secundară. El a avut nenumărați elevi care l-au iubit și pe care i-a iubit ca pe niște adevărați fii sufletești. Pe mulți i-a văzut ridicându-se la situații înalte: toți îl prețuiau și-i arătau multă dragoste în toate împrejurările. Ca să fiu drept, trebuie să spun însă că universitatea nu i-a fost un egal izvor de plăcere și bucurie. De multe ori l-am auzit spunând cu mâhnire că el n-a fost în stare să strângă legături sufletești cu acest așezământ. Corpului studențesc îi găsea de vină că nu urmărește cu destul entuziasm sau măcar interes problemele cărora se dedică. Colegiului didactic, că nu păstrează acel minim de coeziune sufletească necesar în vederea progresului educativ, nu numai al celui științific. Astfel, nu socot să exagerez dacă afirm că Zeletin n-a prins rădăcini mai adânci în nici unul din cele două etaje universitare.

În politică

Încadrat în propriile teorii sociale și consecvent politice, am putea spune mai propriu – implântat în ele, Zeletin nu numai că nu s-a dezinteresat de mersul vieții publice a țării sale, dar și suferea împreună cu ea. Cu toate afirmările ce face în romanul satiric *Metafizica dosului* că s-ar fi simțit mai fericit dacă soarta l-ar fi așezat să trăiască într-o țară apuseană și n-ar fi fost în situație să audă și să vadă câte se întâmplă în „țara măgarilor“, Zeletin în cele din urmă se împacă și cu acest destin și, la întâiul prilej când socotește

să fi nimerit nuanța, se înregimentează formal, deschis și hotărât de luptă într-un partid. Militează alăturea de fruntașul politic care realizează, în ordinea morală, după credința sa, cel mai bine lozinca junimistă formulată lapidar de șeful politic al acelora, P.P. Carp: „curat în viața particulară, dezinteresat în cea publică“, s-a înscris[1] în organismul politic creat și condus de generalul Averescu. Din nefericire, fostul comandant al războaielor noastre, omul de cea mai mare autoritate al zilelor ce trăim, de câte ori a guvernat, a fost stingherit în acțiune de atotputernicia lui I.I.C. Brătianu, care completa așa de excesiv blânda slăbiciune a regelui Ferdinand. Și astfel, guvernele generalului n-au lăsat în politica țării urmele pe care ea era în drept să le aștepte.* – N-au dat statului în scurtele popasuri însănătoșirea deplină și nu l-au pus pe făgașul unei propășiri sigure și definitive. În aceste împrejurări, Zeletin n-a fost pus la munca pozitivă a construcției. Rolul lui a rămas limitat mai mult la contribuții teoretice decât practice. A scris, a dat idei, a alcătuit un program și, nu rareori, a publicat studii și articole critice, totdeauna luminoase. Interesant pentru moravurile curente că Zeletin, căruia partidul nu i-a augmentat sub nici o formă patrimoniul, a stat credincios steagului, către care îl mânase la maturitate o voință cu totul liberă și competentă. Mai mult. Rămas mereu în același organism, colaborarea sa teoretică devine din ce în ce mai frecventă, mai energică. Am spune: cu atât mai vie cu cât el era mai încredințat că moravurile din ce în mai scă-

---

[1]) Zeletin s-a înscris în Partidul Poporului în anul 1927 sau 1928, în vremea guvernării lui Vintilă Brătianu. V. și C.D. Zeletin, *Amar de vreme*, ed. cit., p. 184. *) Nu este aici locul să caracterizăm, nici să comentăm aceste guvernări dintre care cea dintâi, cum se știe, a dat țării mântuirea de curentele revoluționare sugerate de la Răsărit și încurajate de unii oameni politici ai țării. Asupra acestor aspecte, care depășesc cadrul impus studiului de față, vom reveni însă cu prilejul volumului politic al lui Zeletin, pe care îl pregătim.

zute vor face tot mai cu neputință revenirea la cârmă a ostașului, pe care îl urma. Anul 1930 a adus și lui Zeletin, ca mai tuturor românilor, raza de speranță a unor zile mai bune. Trecuserăm prin anii cârmuirii Partidului Țărănist. Deziluzia Maniu se consumase. În acea vreme, oricine vibra de o conștiință aștepta ceva nou. Se dorea, de oriunde, o schimbare. Zeletin a privit și el, înviorat de bucurie și speranță, desfășurarea întâmplărilor din vara acelui an[1]. Am aplaudat deci împreună, fiind alăturea și exultând, moțiunea adoptată sau sugerată de căpetenia partidului, prin care se cerea eliberarea țării de Regență: această modestă, tristă, mică succesiune alcătuită de marele I.I.C. Brătianu, care nu calculase întâmplările omenești – se vede și cu propria sa moarte. Am aplaudat astfel împreună cu Zeletin, într-o sală impunătoare, moțiunea la care își dase fățiș consimțământul său greu, omul către care România conștientă își îndreptase de atâtea ori privirile ei îndoliate. Zeletin s-a făcut atunci purtătorul de cuvânt al conștiinței generale, scriind la 15 iunie 1930, în revista *Țara Noastră*, următorul articol intitulat „Gestul forte“:

„Dezamăgirea [intelectualilor cu simpatie pentru experiența rurală democratică] a fost însă crudă. Ei așteptau de la experiența democratică o radicală îndreptare a relelor, o justă selecție a meritelor. În schimb, democrația ne-a dat spectacolul ascensiunii tuturor epavelor sociale și morale, ridicate pe umerele gloatei electorale. În locul unei cârmuiri de elită, democrația noastră s-a descoperit țării drept regimul unor potentați de specia Dobrescu-Bocu-Moldovanu, eroi răsăriți peste noapte din masa anonimă. Iar peste tot, ruina, hidoasa ruină, cel mai zdrobitor certificat pe care faptele l-au dat vreodată capacității unui regim. Rezultatul?

---

[1]) Revenirea lui Carol II din exil, la 6 iun. 1930, și proclamarea lui ca rege de către Parlamentul majoritar național-țărănist două zile mai târziu.

În fața acestui tragic deznodământ intelectualii simt că nu mai au de ales decât între aceste extreme: sau desăvârșita deznădejde cu privire la orice îndreptare, sau liberarea printr-un act eroic de voință – prin *gestul forte*. Până acum gestul forte impunea numai maselor. Pe la mijlocul veacului trecut când englejii – oameni ruginiți în conducerea popoarelor – au pătruns în Peking, ei aveau de suferit dese răzvrătiri din partea indigenilor. Atunci comandamentul englez, spre a arăta locuitorilor că noua stăpânire nu poate fi luată în ușor, a dat foc palatului imperial[1], de care se legau tradiții sacre și milenare ale poporului chinez. Și chinejii, în fața acestei dovezi de hotărâre și putere, s-au liniștit. Efectul *gestului forte*. Dar azi au început și intelectualii români să se gândească la gestul forte. În realitate, prea democrați nu pot fi niciodată intelectualii. Lor le repugnă nivelarea artificială pe care o aduce democrația; iar când la acest neajuns se adaugă, cum s-a întâmplat la noi, și subminarea condițiilor de viață, ostilitatea lor e cu atât mai firească. Avem credința că nici 10% din intelectualii orașelor noastre nu se folosesc de cel mai democratic dintre drepturile lor; acela de vot. Cumpăna alegerilor o hotărăște azi tot ceea ce e pleavă socială; acei care au conștiința că se ridică oricât de puțin peste nivelul comun stau deoparte: ei nu se simt deloc ispitiți de a adăuga la milioanele de voturi încă unul.

Ce dorește deci lumea noastră cultă? O sforțare hotărâtă spre mai bine, în vederea creării unor condiții mai bune de viață, prin tăierea oricărui putregai în afară, ca și înăuntrul partidelor. Acela însă care ar putea să dea trup acestei dorințe trebuie să împlinească o condiție precisă: să se

---

[1]) Distrugerea palatelor imperiale de vară din Beijing, în timpul celui de-al Doilea război al opiumului (1856–1860), la 18 oct. 1860, de către trupele anglo-franceze, la ordinul lui James Bruce, lord Elgin (1811–1863).

emancipeze de sub teroarea clientelei electorale, spre a avea libertatea de acțiune și a lua măsurile după interesul obștesc, nu după indicațiile masei fără răspundere. Și aici, intelectualii, sătui de dulcegărie democratică, de vorbe zaharisite aruncate celor săraci cu duhul, au sentimentul că o singură cale duce la țintă: *gestul forte*. Faceți-l, domnule general!“[1]

Zeletin și economia Partidului Național-Liberal

Pentru cine a străbătut paginile scrierii *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, nu este o taină faptul că Zeletin avea o mare admirație, un cult am putea spune, pentru marea operă economică și națională a Partidului Liberal. Nici un liberal n-a scris pagini mai întemeiate și mai frumoase în același timp despre opera partidului propriu, cum a scris Zeletin. Cu titlu documentar dăm textul unei scrisori pe care sociologul o adresează la un moment dat d-lui profesor George I.C. Brătianu. Pe acesta – după cum reiese din chiar cuprinsul scrisorii – Zeletin îl socotea ca demn conducător al partidului, atât de strâns legat de numele familiei Brătianu. Pentru noi ea are și o altă însemnătate: autorul își motivează însăși tema și interesul fiecăreia dintre scrierile sale, ținta către care conduce fiecare din ele și perspectivele ce deschide.

„Stimate și drag coleg, acum vreun deceniu și jumătate, când am luat pana în mână spre a întreprinde studiul burgheziei române, vibram încă de ura sălbatecă pe care războiul ne-o insuflase tuturor și pe care notele mele de război (*Retragerea*) o respira la fiece pas împotriva Partidului Liberal. Nu mă îndoiam că opera sociologică ce avea să iasă

---

[1]) Era așadar un îndemn fățiș adresat de Ștefan Zeletin generalului Al. Averescu de a instaura un regim de dictatură.

din cercetările începute trebuia să fie o execuție științifică a rolului jucat de acest partid în plămădirea României de azi. S-a întâmplat însă altfel. Printr-o serie de crize sufletești, a căror odisee va rămâne înmormântată în procesul de închegare a lucrărilor mele sociologice, am ajuns la punctul de vedere ce-l apăr azi și a cărui ultimă expresie o dau în lucrările de față. În îndelungile și migăloasele mele cercetări, fiecare nouă lucrare venea ca un nou omagiu indirect acțiunii istorice a liberalilor români. Astfel, de unde mai înainte Partidul Liberal trecea ca o ceată de «fanarioți», fără rădăcini istorice în solul nostru, alcătuind o pătură de paraziți și bugetivori, *Burghezia română* a venit să dovedească că liberalismul român se trage din rădăcini istorice proprii, în trecutul nostru, că dezvoltarea sa stă în legătură organică cu însuși procesul de dezvoltare a României moderne, în a cărui osatură el – liberalismul – alcătuiește piesa cea mai de seamă. De unde mai înainte politica liberală de organizare trecea ca ultimul cuvânt al reacționarismului, *Neoliberalismul* a venit să dovedească că această politică este expresia cea mai potrivită a nevoilor momentului nostru istoric. De unde reformatorii școlari dibuiau în imitații de programe și doctrine străine, care de care mai nepotrivite cu nevoile noastre, *Naționalizarea Școalei* a venit să stabilească singura formulă școlară care exprimă nevoile liberalismului nostru. Și acum, în opera mai largă care se încheagă zi cu zi în noile mele cercetări – *Istoria socială* – liberalismul în genere, ca și liberalismul nostru se prezintă în ultima etapă de evoluție socială necesară. Măsurați distanța de aici și până la părerile ce bântuiau până mai ieri, cum că burghezia noastră liberală este o plantă exotică, o imitație artificială, un împrumut superficial, fără «însemnătate pozitivă». E drept, mare lucru n-au înțeles liberalii români din lucrările mele, nici mare folos n-au tras pentru clarificarea politică. Dar aceasta nu putea să mă surprindă pe mine,

care am calificat Partidul Liberal de «acefal» și am arătat că tăria sa stă în siguranța instinctului adaptării. Lucrările mele par a fi făcut mai mult sânge rău adversarilor liberalismului decât să fi adus vreun folos pozitiv liberalilor înșiși. Nu e locul de a stabili ce a pierdut partidul liberal prin ignorarea unei activități care pentru prima dată era închinată rolului său istoric în dezvoltarea țării. Și acum, în momentul de cea mai grea cumpănă pentru Partidul Liberal; acum, când reacțiunea rurală își serbează orgiile triumfului ei politic; când reacționarii[1] numai în vreo trei ani de guvernare au distrus o evoluție veche de vreun veac: care este lumina pe care liberalismul o aruncă spre viitor? În evoluția lui istorică, Partidul Liberal este până acum nedespărțit de familia Brătianu. Iată la capătul său pe I. Brătianu bătrânul, cu intrarea sa revoluționară; mai apoi cu acea putere de adaptare la noile împrejurări, care și azi umple de uimire. Iată apoi pe cei doi fii ai săi, unul cu simțul politic, altul cu cel economic practic, ducând partidul la o înflorire care-i asigurau o adevărată dictatură.

Și acum?!

Ești vlăstarul căruia în ordin de descendență îi cade pe umeri marea sarcină istorică de a continua opera începută. Nu te lăsa ispitit de cei ce vâslesc împotriva istoriei, strânge cohortele răzlețe ale acestei admirabile armate politice care nu are azi nevoie, pentru a fi la înălțimea trecutului, decât de un comandant. Gândește că liberalismul român a clădit România de azi nu cu lingușiri și platitudini către slugile domnești, ci prin revoluții și răsturnări, adeverind cuvântul lui Bismarck: «Nu cu vorbe se făurește o țară, ci cu foc și sânge»[2]. Și mai gândește, înainte de toate, că ceea ce a făcut

---

[1]) Guvernările Partidului Național Țărănesc condus de Iuliu Maniu (10 nov. 1928–18 apr. 1931). [2]) Corect: prin fier și sânge. Este vorba de discursul cu care cancelarul prusian Otto von Bismarck și-a inaugurat guvernarea în sept. 1862, declarând în fața adunării legislative că „nu cu discursuri se poate face unitatea Germaniei, ci prin fier și sânge“,

rolul, aș putea zice grandoarea istorică a liberalismului, este naționalismul economic, dus cu brutală lipsă de scrupule, ridicat la rangul unei credințe și afirmat cu mândrie în fața străinilor, până la consecințele salutare.

Fi-vei la înălțimea acestei misiuni istorice? Înțelege-vei că în tradiția familiei Brătianu nu este de a scrie istorie, ci de a crea istorie? Fie ca obidita țară să te poată binecuvânta odată, așa cum bine cuvântează opera de la 1848 a bătrânului unchi...[1]“

De ce Zeletin n-a militat în Partidul Liberal?

Dacă acestea sunt credințele autorului asupra activității și trecutului Partidului Liberal, o întrebare vine pe buze: de ce n-a militat el în acest partid? Un ultim document va da întrebării răspunsul peremptoriu.

În volumul *România politică, 1907–1925, Doctrină. Idei. Figuri* al lui Al.G. Papacostea[2], carte prefațată și având o introducere scrisă de Șt. Zeletin, este un loc unde acesta își arată părerea despre actualul partid liberal. Într-o convorbire cu Al.G.P., raportează Zeletin, în care acela susținea că locul lor politic cel mai potrivit ar fi fost mai degrabă alăturarea de exponenții burgheziei românești decât aiurea, el scrie: „La obiecția mea că Partidul Liberal nu e un loc tocmai cald pentru intelectuali, el mi-a răspuns cu o nezdruncinată convingere că lucrul provine din faptul că acest partid nu are intelectuali dezinteresați, care să activeze numai din impulsul convingerilor teoretice. Dacă s-ar găsi unul din aceștia – așa înfrunta el zâmbetele mele sceptice – s-ar putea

---

adică prin forța armelor – un program pe care cancelarul l-a dus la îndeplinire. [1]) Ion C. Brătianu nu era unchiul, ci bunicul lui Gheorghe I. Brătianu. [2]) Alexandru Papacostea (1884–1925), economist și politolog cu studii la Paris. Fratele lui Cezar Papacostea.

schimba atmosfera dintr-însul". Să reținem din citat că Zeletin nu înțelegea să intre într-un partid unde nu găsea loc cald pentru intelectuali și că, la părerea opusă a conlocuitorului său, el a răspuns cu zâmbete de neîncredere. Dar, trecând peste părerile atestate documentar, adăugăm și noi din experiența proprie că Zeletin a încetat de a mai păstra partidului actual admirația ce i-o păstra pentru trecut; faptul s-a accentuat mult, cu deosebire de la moartea fraților Brătieni și aducerea la șefie a lui I.G. Duca[1], pe care totdeauna l-a socotit slab, versatil și fără o direcție proprie, pornită din convingere. Dar e tot atât de adevărat să afirm și faptul că el nu aprobase multe din atitudinile Partidului Liberal încă de când acest organism era sub conducerea fraților Brătieni, față de care obiecția principală era că aceștia nu înțelegeau menirea actuală, nici pe cea de viitor a propriului lor partid. În scrierea *Neoliberalismul*, Zeletin schițează această menire a unui partid neo-liberal. Dacă deci a preferat să militeze în Partidul Poporului, pricina a fost pe de o parte căldura cu care în genere șeful acestui organism a privit pe intelectuali, pe de alta gândul personal al lui Zeletin de a realiza prin acest instrument de cârmuire un program al lui, meditat și studiat, pe care l-a și supus apoi spre aprobarea șefului. De altfel, acest program conține ideile expuse în cartea citată, *Neoliberalismul*. În vremea din urmă, Zeletin urmărea cu tot mai mult dezgust și cu o adevărată durere mișcările de zigzag și lipsa de demnitate în atitudini a șefului ce-și dase Partidul Național Liberal după Vintilă Brătianu, și nu avea termeni cu care să-i vestejească zvârcolirile. [...]

---

[1]) I.G. Duca (1879–1933), om politic, membru marcant al Partidului Național Liberal, ministru în guvernările liberale din anii 1914–1928.

Boala. Moartea

Zeletin n-apucă a profesa în universitate mai mult de 3-4 ani, că vechile racile care îi minaseră sănătatea încă din copilărie reapărură ca pentru a se răzbuna de atâta largă păsuire. Se adăugase în vremea studenției și neprielnica alimentație din țările germane, trecuseră peste el și vicisitudinile campaniilor și, îndată, o exagerată terapeutică medicală ce i se administrase. S-a ajuns astfel la slăbirea rinichilor și, consecutiv, la aceea a inimii, boală pronunțată serios în toamna lui 1933. În vara acestui an Zeletin și-a căutat odihna la o mănăstire din nordul Moldovei. Dar pe la 10 august m-am pomenit cu el la Mangalia, spunându-mi că a fugit de la o mănăstire numai după câteva zile de popas, deoarece acolo îl turburase prea mult toaca de la utrenie, și nopți de-a rândul nu putuse dormi. După vreo două zile însă plecă și de la mine, la Iași. De aici îmi trimise un răspuns în care își caracterizează astfel starea sa psihică: „Ea alternează între stări de vioiciune mintală, cu făurire de planuri pentru viitor, și stări de completă prostrație cu gânduri negre“*. Interesantă aici, însăși descrierea boalei.

---

*) „Iași, 2.VII.933. Dragă Cezare, te rog să mă ierți de întârzierea răspunsului: am vrut să-ți scriu ceva pozitiv. Edemele au dispărut complect și pare că nu vor mai reveni. Tratamentul însă, cu forțarea rinichilor la prea mare activitate, a fost cam enervant: nu știu dacă această supraactivitate a rinichilor produce același efect la toți. Starea generală? De prisos să-ți mai vorbesc: ea alternează între stări de vioiciune mintală, cu făurire de planuri pentru viitor, și stări de completă prostrație, cu gânduri negre. Sper că Providența va avea mai multă grijă de mine pentru viitor; deocamdată tare nu merge așa cum ar trebui să meargă! Aici la Iași e frumos; peisagiul nu e inferior celui de la mănăstiri. Timpul, după vreo două zile călduroase, s-a răcit așa de mult, că seara trebuie să închid ferestrele din vreme, ca să nu se prea răcească. Am impresia că sunt în vilegiatură. N-am întâlnit încă pe nimenea din prietenii noștri; scrisoarea ta am trimis-o de a doua zi: mulțumesc la toți

După un an și jumătate de la data când s-a precizat trecerea suferinței de la rinichi la inimă, destinul a abătut asupră-i sfârșitul, în amiaza zilei de 20 iulie 1934. Moartea nu i-a venit însă blând, ci numai după lungi și cumplite chinuri, fizice și morale. Poate că n-a trecut o singură clipă în acest răstimp când omul liniștit care printr-o voință stoică se hrănea doar cu buruieni să nu fi fost muncit de gânduri aspre, fie asupra vieții, fie asupra destinului, fie asupra lumii. Și în acest chip, veșnic întrebătorul său suflet n-a primit sfârșitul decât ca o binefacere a Cerului, purtând mereu, în adânc ca și pe buze, încredințarea că „sensul vieții este de a promova binele altora".

Cei care l-au cunoscut de aproape (și sunt cam puțini aceștia) știu că Zeletin urma și cu fapta direcția arătată de acest gând. Reflecția pe care am găsit-o însemnată pe un frumos carton alb purta drept orice alt titlu data: „4.X.933"; ea ar trebui completată cu micul adaos ce vine imediat și sună astfel: „De recitit teoria geniului moral, cu care se încheie evoluția omenirii". Ce spune această dată? Voi reînnoi durerea unei amintiri puțin obișnuite.

În ziua de 4 octombrie 1933 se poate zice că a avut loc moartea sufletească a lui Zeletin; căci aceasta fu adevărata lui moarte. În acea zi sumbră a destinului său pământesc, pe la orele 11, bunul și blândul „Ștefănache" primise cea mai puternică lovitură morală ce i se putea da. Supus unei amănunțite cercetări cardiologice, cu toate asigurările benigne ale agerului medic și ale prietenului ce-l însoțea, el a înțeles ce-l aștepta. Cu tot mai rare momente bune, Zeletin a trăit de-aici înainte întocmai ca osânditul la moarte, în așteptarea execuției. Cartonul imaculat, purtând ca singur titlu data

ai tăi de interesul ce poartă sănătății mele, și înainte de toate aceleia care mai varsă și asupra mea, de câte ori sunt în București, atmosfera caldă de mamă și care, în mintea mea, rămâne de acum mereu asociată de numele de «Coana Mare», cu sănătate, (ss) Zeletin."

de 4.X.933 și apoi cele două propoziții referitoare la teoria geniului moral, cu care se încheie evoluția omenirii, sunt astfel adevăratul și singurul testament al lui Zeletin.

ANEXĂ

SCRISORI DIN ANII RĂZBOIULUI DE ÎNTREGIRE

Ștefan Motăș (Zeletin) către Vasile Bogrea
[Carte poștală militară
Ștampila poștei: 13 nov. 1916
Ștampilă: Cenzura Focșani, 15 nov. 1916]
Exp. Șt. Motăș
Sublocotenent
Rgt. 69, Comp. 3
D-lui V. Bogrea, profesor
Strada Pojărniciei, Iași

Dragă Bogrea, profit de o clipă de repaos pentru a-ți scrie câteva rânduri. Sunt de mai bine de o lună pe front și am avut prilejul de a lua parte la lupte însemnate. Te-o fi interesând poate viața pe care [o] ducem noi aici, cei ce suntem sortiți să mânăm roata istoriei? E cea mai strictă stare de natură, pe care cu greu ți-o poți construi numai cu imaginația. Am putința să cunosc o nouă latură a vieții în genere și a societății noastre îndeosebi, de aceea nu regret nimic. Cine știe, poate odată extraordinarele experiențe pe care le fac acum îmi vor fi de vreun folos, mie ca scriitor[1], altora spre îndreptarea păcatelor.[2]

Cu drag, Motăș

---

1) Nota lui C.D. Zeletin. 2) Publicat în C. Dimoftache Zeletin, *Ștefan Zeletin: Contribuții documentare*, Editura Corgal Press, Bacău, 2002, p. 78.

7.I.1917

Dragă Vasilică,
Contrar tuturor așteptărilor noastre, nu se dau permisii: n-am deci nici un chip de a mai da prin Iașul nostru. Stăm ca la închisoare, ofițeri ca și soldați, nescăpând decât cei de aproape prin fugă. Te întrebi poate cum se face „reconstituirea“ noastră, tu care credeai că va merge de acum altfel? Să-ți spun în scurt: cinci zile am stat cantonați într-un sat încăpător (Văculești[1]). Soldații, care sunt literalmente acoperiți de păduchi, n-au primit nici lenjerie, nici săpun să se spele, nici învoire să se ducă acasă ca să se curățe și primenească. Au stat deci în halul în care au sosit de pe front tot timpul. A venit în sfârșit și o schimbare: a șasa zi a venit ordin să părăsim satul și să ocupăm altul, „ca să ne apropiem de divizie“. Astfel ne-am instalat într-un sat ticălos, unde parte din soldați stau câte douăzeci în odaie, în picioare, restul dorm noaptea – în acest timp! – afară. A doua zi după această mutare, ordin să începem a săpa bordeie într-o pădure pentru ca să vârâm în ele oamenii care nu încap în casă. După două zile de lucru, ordin să încetăm săparea bordeielor. În sfârșit, în lipsă de tot ceea ce trebuie, am început și noi să facem tocmai ceea ce trebuia pentru refacerea fizică și sufletească a oamenilor: instrucție! Închipuie-ți acum pe acești oameni bătuți de Dumnezeu cum n-au mai fost altora, cărora noi le-am cântat mereu să mai îndure cât se va putea, căci în curând li se va schimba soarta, goi și plini de toată murdăria de pe front, făcând pas alergător și stânga împrejur! Așa se reface armata română. Între ofițeri domnește de mult convingerea că e cineva care zădărnicește totul, ca să cădem cât mai ușor în mânile nemților: mai în glumă, mai în serios, de la fiecare auzi aceeași părere.

Soldați ne-au venit destui: tot ceea ce e decrepit ca fizic și intelect ne-a fost trimis aici ca să ne „refacem“ cu dânșii.

---

[1]) Sat aflat la 28 km nord-vest de Botoșani și la 9 km sud de Dorohoi.

În schimb, ducem lipsă de ofițeri. Nu ne-au venit decât vechii ofițeri răniți și vindecați, deci tot cei ce au fost pe front. Citadelele de la părțile sedentare, de la cartiere, paracartiere, etape, coloane etc. sunt, se vede, prea puternice pentru a fi spulberate: de acolo nu ne-a venit și suntem siguri că nu ne va veni nici un ofițer. Vom pleca deci tot noi pe front: parfumații, pudrații, înmănușații și îngaloșații se vor primbla înainte pe străzile orașelor – în Iași ori în Odesa, cred că prea puțin le pasă! – ori vor benchetui la coloane și etape. Nu va fi deci de mirare dacă de la primele zile de luptă companiile vor rămânea fără ofițeri. Și această turmă de vite în care s-a prefăcut soldățimea română, care și așa puțin contează, când va fi fără ofițeri va fi ca și inexistentă.

Dacă te-ai face în sufletul unui camarad de-ai noștri! Închipuie-ți pe acești sărmani ofițeri după patru luni de viață animalică, stând chiar și lângă vetrele lor închiși hermetic, fără voie de a se mișca oricât de puțin timp spre a-și vedea familiile, a face o baie, a reprimeni și a-și da hainele la etuvă! Ce rost o fi având asta? Oare ca să piardă ofițerii și ultimul pic de răbdare? Ori ca nu cumva să iasă pe la orașe și să vadă cu ochii destrăbălarea și inconștiența celor care i-au adus în halul acesta? Cine știe!

După ce ți-am scris aceste nimicuri ale mele, scrie-mi și tu câteva de-ale tale: ce mai e cu politica noastră? Cum mai e situația internațională? Ce-i cu propunerile de pace[1] de care ne ajung și aici zvonuri vagi?

Cu drag, Motăș.[2]

---

[1]) Este vorba de propunerile de pace formulate de Germania la 12 dec., după euforia căderii Bucureștiului, și care au fost respinse de puterile Antantei la 26 dec. 1916. [2]) Arhivele Naționale Istorice Centrale, Colecția personalități, Bogrea Vasile, dosar 5/1917, 1920, filele 2–4. Publicat în *ibidem*, pp. 79–80.

APRECIERI CRITICE

O armată de retragere, ca aceea a noastră în războiul de la 1916, iată o ocazie nimerită de studii psihologice și sociale. Om de știință prin însăși firea sa, d. Zeletin n-a înregistrat numai impresiile sentimentale din retragerea pe care a făcut-o întotdeauna în primele linii, ducând aceleași privațiuni ca și soldații săi, ci a privit în adâncul „celui mai dureros episod al războiului nostru". A constatat că armata retragerii a avut o psihologie a sa proprie. A examinat în amănunte cauzele acelei nenorocite stări sufletești care a dezagregat armata retragerii, precizând în același timp și consecințele de ordin sufletesc și repercusiunea asupra mersului operațiilor militare.

Divizia 8-a moldovenească, adusă în Muntenia de la Oituz, era o armată cu deplină încredere în victorie, întărită și mai mult de luptele victorioase din Moldova. Soldații acestei armate aruncau tot disprețul lor trupelor muntenești, mereu învinse și distruse sufletește, și erau convinși că intervenția lor va schimba situația în bine. În mai puțin de două săptămâni, această armată era de nerecunoscut. Nemernică „făptură e soldatul ce nu mai are încredere în izbândă: el e pierdut înainte de a fi învins și e învins înainte de a intra în foc". Din cauza nepregătirii comandanților, care se manifesta cu atâta evidență, încât și soldații o puteau discerne, întreaga armată a retragerii era stăpânită de convingerea că comandamentul român e vândut nemților.

Soldații fugeau fără lupte, într-o adevărată debandadă. Într-atât erau de zdrobiți sufletește, încât „treceau aruncând priviri neînțelegătoare asupra camarazilor căzuți la marginea drumului, asupra femeilor ce se văitau în strigăte de deznădejde".

Constatările d-lui Zeletin sunt pline de un trist adevăr. Utilizând pentru ilustrarea lor un covârșitor număr de date, autorul nu se sfiește să caracterizeze cu o adâncă și justificată revoltă anumite fapte și împrejurări. Meritul d-lui Zeletin nu este numai de a fi fixat în paginele d-sale cel mai interesant aspect al retragerii, dar și acela de a-și fi plasat constatările în cadrul unor memorii. Prin aceasta, cartea devine accesibilă tuturor și capătă și o valoare literară. Autorul este un povestitor sobru. El nu urmărește efecte de fraze. Descripțiile sale sunt impresionante prin puterea imaginii. Iată un exemplu: „Era una din acele zile aspre și posomorâte de toamnă când pare că ți-i silă de viață. Nori groși de ceață se târau pe câmp în toate părțile, înfășurându-se și desfășurându-se în chipuri ciudate. Uriașe stoluri de ciori apăreau și dispăreau prin perdeaua de negură, scoțând strigăte lungi și ascuțite. Totul părea că ne prevestește pieirea".

Sublinierea caracterului diferitelor persoane cu care autorul vine în contact e lăsată pe planul al doilea. Pe dl Zeletin individul îl interesează în special numai întrucât prin acțiunea sa el are vreun raport cu colectivitatea. Cartea d-lui Zeletin fixează definitiv un episod al războiului și o anumită stare de lucruri. Dar suferințele au trecut. Dreptatea a vrut ca acea serie lungă de dezastre să se termine cu triumful său. Și noi am uitat și am iertat. Cartea d-lui Zeletin ne recheamă la realitate. Ea ne învață că, chiar dacă n-am fost în stare să aplicăm „răspunderile", este o lașitate să le uităm[1].

---

[1]) N. Pascu, *Revista critică*, vol. I, nr. 2, 1926, pp. 146 și urm.

CRONICA OFICIALĂ PUBLICATĂ

Selecție

Din lucrarea editată sub auspiciile Ministerului Apărării Naționale, ale Serviciului „Istoric" din cadrul Marelui Stat-Major, intitulată *România în Războiul Mondial, 1916–1919*, vol. III, partea I, București, 1940, am selectat paginile dedicate luptelor purtate de către Divizia 8 infanterie în perioada 6/19–10/23 noiembrie 1916, pentru a avea un fel de cronică oficială publicată a evenimentelor la care a participat sublocotenentul de rezervă Ștefan Motăș. Toate notele de subsol aparțin lucrării.

Ziua de 7/20.XI

Situația Diviziei 8-a în noaptea de 6–7.XI (19–20.XI)[1]

1. *Dislocarea:*

În noaptea de 6–7.XI (19–20.XI), divizia a cantonat în regiunea Milcoiul, astfel:

— Cartierul diviziei, compania pionieri, secția telegraf și secția proiectoare, la Bălăcești;
— Escadronul ștafetă, la Corbi;
— Cartierul Brigadei 37-a infanterie, la Dedulești;
— Regimentul 69 infanterie, la Ceaurești;
— Regimentul 77 infanterie, la Luminile și Dedulești;
— Cartierul Brigadei 1 Cetate, la Milcoiul;
— Regimentul Cloșca, la Milcoiul;
— Regimentul Crișan, la Poenari;
— Regimentul 17 artilerie, la Corbi;
— Ambulanța divizionară, la Dedulești;

[1]) Buletine zilnice ale unităților Diviziei 8 (Dosar 80, Divizia 8-a și Dosar nr. 4, Brigada 37-a infanterie).

— Coloana de munițiuni, la Cotmeana;

— Coloana de subzistență (secțiile 2, 4), la Drăgana; secțiile 1 și 3 în curs de transport)[1].

2. *Compunerea Diviziei 8-a (general Pătrașcu).*

— 1 escadron ștafetă.

— *Brigada 37 infanterie (colonel Niculescu Dumitru).*

Regimentul 69 infanterie (3 batalioane).

Regimentul 77 infanterie (3 batalioane).

— *Brigada 1 Cetate (colonel Georgescu Cristodulo).*

Regimentul Cloșca (1 Cetate), 3 batalioane.

Regimentul Crișan (2 Cetate), 3 batalioane.

— Regimentul 17 artilerie (6 baterii).

2 baterii de 53 mm;

— Compania 3/Regimentul 4 pionieri;

— secție telegrafie;

— secție proiectoare;

— 1 coloană muniții artilerie;

— 1 coloană muniții infanterie;

— Ambulanța divizionară;

— 1 coloană subzistență.

3. *Efectiv.*[2]

Disponibili: ofițeri 296, trupă 14.729.

Nedisponibili: ofițeri 25, trupă 623.

Dispozițiuni luate de Corpul I Armată:

În scopul executării ordinului Marelui Cartier General din 6/19.XI, ora 19, cu privire la sosirea Diviziei a 8-a și instalarea ei pe poziție, comandantul Corpului I Armată dă ordin în noaptea de 6-7.XI (19-20.XI) Diviziilor 13, 23 și 14:

— Să se mențină cu orice preț pe pozițiile ce ocupă pentru ca Divizia a 8-a, care sosea în după-amiaza zilei de 7/20XI, să aibă timpul necesar să ocupe poziția indicată;

---

[1]) Raportul Nr. 472 din 6/19. XI al Div. 8 către Corpul I Armată (Dosar 25, C. I. A., p. 6). [2]) Buletin zilnic Nr. 84 din 6/19. XI al Div. 8 (Dosar 80, Divizia 8-a, p. 64).

— Comandantul Diviziei a 8-a, însoțit de comandanții de brigade, de regimente și de comandanții artileriei și pionierilor în zorii zilei de 8/21.XI., să înceapă recunoașterea poziției;

— După ocuparea ei, trupele Diviziilor 11 și 23, pe înserat, să se retragă spre sud, în spatele Diviziei a 8-a, de unde se vor îndruma spre Pitești, elementele din Divizia 14 și Divizia 13 vor fi îndrumate către diviziile respective.

[...]

pp. 212–213

2. *Divizia a 8-a (general Pătrașcu):* a ocupat sectorul jalonat de creasta Nord Blajul (inclusiv)-Bârseștii de Jos-Valea Babii (exclusiv) cu:

a) Brigada colonel Georgescu:

— Regimentul Crișan, cu batalionul III în sectorul Blajul-Bârseștii de Jos, iar batalioanele I și II, în rezervă de divizie, la Tigveni.

— Regimentul Cloșca, în rezerva Corpului I Armată, la Tigveni.

b) Brigada 37, colonel Niculescu[1]:

— Regimentul 77 infanterie, cu batalioanele II și III, a ocupat sectorul Nord Bârsăneștii de Jos-Dealul Zamfirei (Est satul Valea Babii), iar cu batalionul I în rezervă.

— Regimentul 69 infanterie, cu batalioanele I și II, a ocupat subsectorul Valea Babii (inclusiv)-Runcul, iar cu batalionul III, în rezervă, la Golești.

c) *Artileria:* Regimentul 17 artilerie[2] cu bateriile 3 și 6 la Nord Golești; 4 și 5 la Nord Vlădești, 1 și 2 la Nord Blajul.

— Divizionul de munte 75 mm, din regimentul 1 artilerie munte, la est de satul Valea Babii[3].

---

[1]) Buletin zilnic al Brigadei 37 inf. (Dosar 80, Divizia 8-a, p. 91). [2]) Buletin zilnic al Reg. 17 Art. (Dosar 80, Divizia 8-a, p. 95). [3]) Buletin zilnic al Divizionului tunuri munte (Dosar 80, Divizia 8-a, p. 101).

— Bateriile 2 și 3 de 57 mm, din Regimentul 1 artilerie munte, la Tigveni.

— Bateriile 1 și 2 de 120 mm, din Regimentul 23 artilerie, la Tigveni[1].

— Bateria 1 obuziere, din Regimentul 1 obuziere, Valea Petrosului[2].

— Bateriile 1 și 2, din Regimentul 23 artilerie, la Nord Tigveni, în supraveghere[3].

— Bateria 4/Regimentul 5 artilerie, la Nord-Est Drăgănești.

d) Cartierul Diviziei a 8-a, Escadronul de ștafete, Secția 3 telegrafie, secția 8 proiectoare și Compania 3 pionieri, la Ciofrângeni.

Divizionul coloane muniții, Ambulanța Diviziei a 8-a, la Poenari.

Coloana 2 subzistență, la Drăganul.

[...]

Desfășurarea operațiunilor[4]

2. *Pe frontul Diviziei a 8-a*:

S-a continuat cu organizarea poziției.

La ora 14.30, o companie inamică a atacat avanposturile de pe dealul Zamfirești (Nord satul Valea Babii), cari, întărite apoi cu o companie, au respins atacul inamic.

La aripa dreaptă, în subsectorul Blajul, la ora 17, un alt batalion inamic, din direcția Vernești, a încercat să întoarcă aripa dreaptă. Atacul însă n-a reușit[5]. Pentru întărirea sectorului s-au trimis 2 companii din regimentul Crișan, iar batalionul III s-a trimis la piciorul dealului Blajul[6].

[...]

---

[1]) Buletine zilnice ale Bateriilor 1 și 2 Obuziere 120 mm (Dosar 80, Divizia 8-a, p. 102 și 103). [2]) Buletin zilnic al Bateriei 1/Reg. 1 Obuziere (Dosar 80, Divizia 8-a, p. 104). [3]) Jurnal de operații al Reg. 23 Art., p. 24. [4]) Dare de seamă a C. I A. asupra operațiilor zilei de 8/21.XI (Dosar 25, C. I A., p. 70). [5]) Raportul Nr. 44 din 8/21.XI al Brigadei 28 Inf. (Dosar 6, Divizia 14-a, p. 290). [6]) Raportul Nr. 482 din 8/21.XI al Div. a 8-a către C. I A. (Dosar 25, C. I A., p. 46).

Desfăşurarea operaţiunilor

2. *Pe frontul Diviziei a 8-a.*

În noaptea de 8-9.XI/(21-22.XI), circa un batalion inamic, strecurându-se pe valea Berislava, prin golul existent între Regimentul 69 şi 77 infanterie, a ocupat satul Valea Babei.

Comandanţii Regimentelor 69 şi 77 infanterie au hotărât ca la ora 2, printr-un atac simultan, dat de Regimentul 69 infanterie cu 2 companii pe la vest, şi de Regimentul 77 cu 2 companii pe la est, să reocupe satul Valea Babei[1].

Din cauză că Regimentul 77 infanterie n-a atacat la ora hotărâtă, atacul Regimentului 69 n-a reuşit[2].

În această luptă este grav rănit lt.-colonelul Piperescu, comandantul Regimentului 69, care în ziua de 10/23.XI încetează din viaţă la ambulanţa Diviziei a 8-a[3].

La ora 9.30 inamicul a reluat atacul pe Valea Berislava, însă a fost respins.

La ora 14.30, inamicul a atacat în sectorul Blajul. Şi aici trupele noastre şi-au menţinut poziţiunea[4].

Artileria Diviziei a 8-a a sprijinit operaţiunile cu multă eficacitate, în afară de Bateria 2 de 120 mm, care – din lipsă de muniţiuni – n-a putut acţiona[5].

[...]

2. *Pe frontul Diviziei a 8-a.*

În dimineaţa zilei de 11/23.XI, inamicul a continuat presiunea sa în direcţia Blajul. Corpul de armată, în faţa acestei situaţii, ordonă ca batalionul din rezerva diviziei, aflat la Tigveni, să păstreze comunicaţie spre Curtea de Argeş[6].

---

[1]) Dare de seamă a Reg. 69 Inf. asupra zilei de 9/22.XI (Dosar 7, Regimentul 69/77 inf., p. 129). [2]) *Ibidem.* [3]) Raportul Nr. 874 din 10/23.XI al C. I A. (Dosar 15, Armata I, p. 750). [4]) Dare de seamă a C. I A. asupra zilei de 9/22.XI (Dosar 25, C. I A., p. 94). Raport Nr. 485 din 9/22.XI, ora 19 al Div. 8 (Dosar 25, C. I A., p. 76). [5]) Buletin zilnic al Bateriei 2-a de 120 mm (Dosar 80, Divizia a 8-a, p. 119). [6]) Ordinul Nr. 879 din 10/23.XI, ora 12,45 al C. I A. către Div. 8 (Dosar 25 C. I A.,p. 114).

În sectorul Brigadei 37 infanterie (Vest Topolog), Regimentul 77 atacă pentru recucerirea dealului Zamfirești, dar nu reușește; în schimb inamicul, contraatacând, izbutește să respingă Regimentul 77 cu 600–700 metri înapoi[1].

În sectorul Regimentului 69 infanterie, toate atacurile inamice au fost respinse[2].

La ora 21, inamicul reluând atacul în sectorul Regimentului 77, ocupă al doilea mamelon de pe muntele Gutinul. Contraatacul executat de o companie de rezervă reușește să respingă pe inamic, iar poziția pierdută este reocupată[3].

Pierderi:

Brigada Cetate: 1 ofițer și 23 trupă răniți.

Brigada 37-a: 5 ofițeri și 143 trupă răniți.

[...]

2. *Divizia a 8-a (general Pătrașcu)*

se găsește dispusă pe aliniamentul: Nord Blajul-Bârseștii de Jos-Valea Babei inclusiv, împărțit în două subsectoare, ocupate astfel:

a) Subsectorul Brigadei Cetate (colonel Georgescu), având:

— Regimentul Crișan, pe frontul Blajul-Bârseștii de Jos, iar Batalioanele I și II din Regimentul Cloșca, în rezervă, la Tigveni[4].

b) Subsectorul Brigadei 37 infanterie (colonel Niculescu):

— Regimentul 77 infanterie în cartierul Bârseștii de Jos-Valea Babei cu batalioanele I și II, iar batalionul III în rezervă la Nord Vlădeștii.

— Regimentul 69 infanterie cu batalioanele I și II în cartierul Valea Babei, iar batalionul III în rezervă la Nord Golești.

Dare de seamă Nr. 901 din 10/23. XI asupra operațiunilor zilei (Dosar 25 C. I A., p. 131). [1]) Raportul Nr. 496 din 10/23.XI al Div. 8 către C. I A. (Dosar 25 C. I A., p. 109). Buletin zilnic al Brig. 37 Inf. (Dosar 80, Div. 8-a, p. 121). [2]) Dare de seamă a Reg. 69 Inf. asupra zilei de 10/23. XI (Dosar 7, Reg. 69 inf., p. 131). [3]) Raport nr. 500 din 11/24.XI ora 7,20 al Div. 8 (Dosar 25, C. I A., p. 134). [4]) Buletin zilnic nr. 16 din 10/23 XI (Dosar 80, Divizia 8-a, p. 120).

c) *Artileria*:

— Bateriile 1 și 2/Regimentul 17 artilerie, pe dealul Bucuroasa (Nord Blajul)[1].

— Bateriile 4 și 5/Regimentul 17 artilerie, pe dealul Stanei (Nord-Est Vlădești);

— Bateriile 3 și 6/Regimentul 17 artilerie, la Nord-Est Goleștii;

— Bateriile 1 și 2 obuziere/Regimentul 23 artilerie, la Nord Ciofrângeni[2];

— Bateria 1 obuziere/Regimentul 1 obuziere, pe dealul Bucuroasa;

— Bateria 2 obuziere/Regimentul 1 obuziere, Sud Tigveni;

— Bateria 3 obuziere/Regimentul 1 obuziere, Nord Tigveni;

— Bateria 5 obuziere/Regimentul 1 obuziere, Nord Goleștii[3];

— Bateria 2 de 57 mm, în refacere la Blajul;

— Bateria 3 de 57 mm, la Blajul;

— Bateria 2/Regimentul 23 artilerie, Nord Tigveni;

— Bateria 1/Regimentul 23 artilerie, dealul Bucuroasa;

— Bateria 4/Regimentul 5 artilerie, Nord Drăgănești.

d) Cartierul Diviziei 8-a, Escadronul ștafete, Secția 3 telegrafie și Secția 8 proiectoare la Ciofrângeni.

— Cartierul Brigadei 1 Cetate, la Tigveni;

— Cartierul Brigadei 37 infanterie, la Drăgănești;

— Compania 3 pionieri cu 3 plotoane la Tigveni și 1 ploton la Poenari;

— Divizionul coloane muniții și Ambulanța divizionară, la Poenari.

---

[1]) Buletine zilnice ale unităților (Dosar 80, Divizia 8-a, p. 123, 133, 136 și 139). [2]) *Ibidem*. [3]) *Ibidem*.

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului literar.

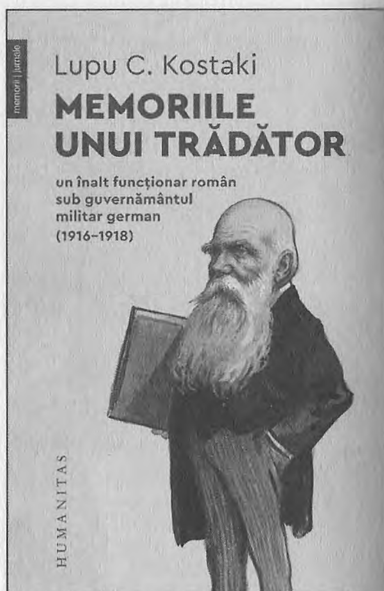
„Soldații au plecat, așadar, de pe front în masă, luând cu ei armele și banii statului, caii și vehiculele. Au luat cu asalt trenurile, asupra cărora se năpusteau ca furnicile, sau au plecat pe jos. Cei care reușiseră să pună mâna pe un cal sau pe un vehicul le încărcau cu rezultatele jafurilor lor, pe care uneori le vindeau la prețuri de nimic... Întreaga Moldovă și Basarabia erau pline de cai rusești... Soldații au fost văzuți ducând într-un sat o piesă de artilerie completă, cu tot atelajul ei, pe care au vândut-o pentru 50 sau 60 de franci. Am fost martorul acestei tranzacții, într-un târgușor la 20 de kilometri de Iași."—N.A. Monkevitz

„A lipsit puțin ca destrămarea armatei ruse în toamna anului 1917 să nu atragă după sine și destrămarea statului român. Generalii Monkevitz și Vinogradski se aflau în corpul de comandă al armatei țariste dislocate pe frontul românesc. Memoriile lor de război – scrise la cald – descriu în detaliu faptele și atmosfera acelor luni dramatice; ele au fost până acum necunoscute publicului de la noi. Mai mult decât două mărturii despre istoria aceluiași eveniment, Revoluția Rusă, în volumul de față am reunit două viziuni diferite, două perspective complementare asupra întâmplărilor – până atunci nemaivăzute – ce au dus la disoluția uneia dintre cele mai puternice armate participante la Primul Război Mondial și, foarte rapid, la reconfigurarea istoriei europene."

—Șerban-Liviu Pavelescu

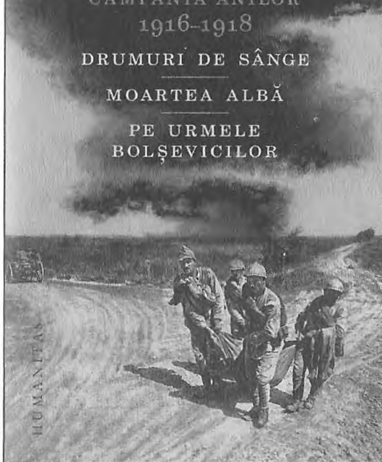
„Urmărit, în timp de pace, de Curtea Marțială, sub învinuirea de criminal politic, pentru activitatea mea publică din timpul ocupației germane asupra Munteniei și Dobrogei, mă văd silit să vorbesc. În chipul acesta cred că voi da oamenilor de bine putința de a mă judeca în cunoștință de cauză și de a aprecia dacă am fost sau nu capabil de a săvârși faptele ce mi s-au imputat."

—Lupu C. Kostaki

„Mare parte dintre așa-zișii «germanofili» erau animați mai curând de teama de Rusia decât de atașamentul față de Puterile Centrale. Această rusofobie, alimentată de istoria familiei și a ținutului de baștină, este fățișă în atitudinea lui Lupu Kostaki, boierul moldovean numit de guvern la cârma Ministerului de Interne pentru perioada ocupației. De pe poziția de «gerant», obiectivul său era să netezească raporturile cu autoritățile militare străine și să asigure subzistența locuitorilor din teritoriul ocupat. În schimb, după încheierea războiului a fost acuzat de colaborare cu inamicul. Firește că Lupu Kostaki a colaborat cu autoritățile de ocupație, între anumite limite: în fond, de aceea fusese lăsat la București, în virtutea strălucitei sale cariere în administrație. El vedea în coabitare singura soluție pentru a salva populația civilă rămasă în teritoriul ocupat și chiar pentru a evita dezintegrarea țării. Rămâne de stabilit dacă publicarea, un secol mai târziu, a memoriilor lui Lupu Kostaki îi va face sau nu dreptate."

—Lucian Boia

„Amintiri, tablouri, indiscreții. Am voit ca, înainte ca ele să fie răcite și confuze, să cer clipelor de acolo învățămintele lor." —Ioan Dragu

„Când și-a publicat impresiile de pe front, în vara–toamna anului 1918, I. Dragu era proaspăt demobilizat și se întorsese acasă, în teritoriul ocupat de Puterile Centrale. România era o țară învinsă, amputată teritorial și înrobită economic. Imensele sacrificii făcute în numele idealului național păreau a fi fost inutile. Cele trei volume de război, reunite sub titlul *Campania anilor 1916–1918*, nu au, de aceea, nimic în comun cu retorica eroizantă cu care ne-a obișnuit de un secol bibliografia Marelui Război. Cărțile lui Dragu vorbesc despre eroismul neputincios al celor mulți, al «morților fără istorie», al «glorioșilor învinși», de dinainte să se făurească România Mare. De aceea au și fost desconsiderate, nu doar în perioada comunistă, când, aflat în exil, autorul a dus «o vie activitate de ponegrire a regimului nostru de democrație populară». Mărturiile lui Dragu au fost ignorate și după 1989 tocmai pentru că prezintă fără ocolișuri istoria recentă a Basarabiei sau dezastrul participării României la Primul Război Mondial." —Daniel Cain

du-ne în ochi o ultimă salvă de fum și mocirlă, un fel de preludiu al țărnei ce sta să ne acopere de veci, olimpicele ființe se depărtară în goana automobilului.

Iară noi?

Noi, se înțelege, plecarăm să „recucerim poziția pierdută".

Mă îndreptai, cu capul în jos și pași înceți, spre companie. Pe dată răsună comanda maiorului: „compania întâi și a treia în linia întâi, a doua și a patra în rezervă".

— Compania a treia în linia întâi! îmi zisei eu în gând, auzind însărcinarea companiei mele; apoi urmai scrâșnind din dinți în limba cazonă: acum mi-a venit și mie rândul să mă curăț!

Așezai oamenii în două linii, comandantul companiei întâi făcu la fel, apoi pornirăm încet înainte, eu la stânga, el la dreapta șoselei Oarja–Pitești. Între noi toți care luăm parte la această operație sinistră, nu e unul – de la ofițeri până la soldați – care să nu-și dea seama că ceea ce facem e nebunie goală. Dar – așa voiau cei mari. Pe fețele tuturor se oglindea aceeași convingere că, dacă vom cerca cu tot dinadinsul să înaintăm până la vechea poziție, nu vom ajunge seara nici unul.

Deodată, comandantul companiei întâi se despărți de soldații săi și, apropiindu-se de maior, îi vorbi în grabă:

— Domnule maior, orice înaintare e peste putință: patrulele mele îmi aduc tocmai de știre că nemții s-au ivit la flancul drept.

— Nu se poate, răspunse maiorul cu voce liniștită: acolo e Batalionul doi.

— A fost respins, domnule maior, întâmpină ofițerul cu energie.

— Pentru Dumnezeu, omule, se răsti comandantul nostru plin de revoltă, nu mă scoate din minți!

— Bine, domnule maior.